

ISSN 0354-6039 UDK 80+82(05)
ISSN 3032-8144 = Riječ (Nikšić. Online)

R I J E Ć
Časopis za nauku o jeziku i književnosti
Nova serija, br. 22
Nikšić, 2024.

R I J E Ć
Journal of studies in language and literature
New series, No 22
Nikšić, 2024.

FILOLOŠKI FAKULTET UNIVERZITETA CRNE GORE

INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST

RIJEČ
ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Redakcija

Lada BADURINA (Rijeka), **Tatjana BALAŽIC-BULC** (Ljubljana),
Rajka GLUŠICA (Nikšić), **Slobodan GRUBAČIĆ** (Beograd), **Marina**
KATNIĆ-BAKARŠIĆ (Sarajevo), **Marija KRIVOKAPIĆ** (Nikšić), **Rade**
KONSTANTINOVIĆ (Beograd), **Igor LAKIĆ** (Nikšić), **Vesna**
MOJSOVA-ČEPIŠEVSKA (Skoplje), **Zorica RADULOVIĆ** (Nikšić),
Svein MONNESLAND (Oslo), **Svenka SAVIĆ** (Novi Sad), **Paul-Louis**
THOMAS (Pariz), **Jean Jacques TATIN-GOURIER** (Tours), **Boguslaw**
ZIELINSKI (Poznanj)

Glavna urednica
Rajka GLUŠICA

Sekretarski poslovi
Milena MRDAK MIĆOVIĆ
Nataša JOVOVIĆ

Nikšić, 2024.

SADRŽAJ

Predgovor	7
-----------------	---

RASPRAVE I ČLANCI

Tatjana ĐURIŠIĆ Lirski (poetski) roman u crnogorskoj književnosti (do 1950. godine)	11
Sandra VUKASOJEVIĆ Do emocije kroz proizvodnju: kvalitativni uvid u proizvodjske aspekte emocionalnog govora	27
Бојан МИНИЋ Етноними општине Колашин – прилог црногорској ономастици	43
Nevena TOMIĆ-BRKULJAN Karakteristike predložskih izraza i njihov status u naučnoj literaturi	69
Andrea KOVAČEVIĆ Struktura i funkcije ženskih likova u romanima <i>Dukljanska zemlja</i> i <i>Miris oskoruša</i> Dušana Đurovića	85
Andrea PERUNIČIĆ Slaganje vremena u francuskom jeziku i mogućnosti njegove prevodne transpozicije u BCHS jezik	107

PRIKAZI

Rajka GLUŠICA Knjiga o Univerzitetu Crne Gore Prikaz monografije <i>Univerzitet Crne Gore 1974–2024</i>	130
Tamara LABUDOVIĆ Naukom protiv totalitarizma Prikaz zbornika radova <i>Mutirajući virus totalitarizma, Lectio prima</i>	139

Bojana OBRADOVIĆ Doprinos Nataše Jovović lalićologiji Prikaz knjige <i>Lalićeva rečenica: semantika, sintaksa, stilistika</i> Nataše Jovović	147
--	-----

HRONIKA

Rajka GLUŠICA Veče u čast akademiku Novu Vukoviću	153
---	-----

Ksenija RAKOČEVIĆ Monografija o pola vijeka Univerziteta Crne Gore – zalog za vječnost	157
--	-----

Nataša JOVOVIĆ Proslava 15 godina postojanja Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti	161
--	-----

Jelena MRKAIĆ O znamenitim ženama Crne Gore	167
---	-----

Deja PILETIĆ Međunarodna konferencija Filološkog fakulteta <i>Jezički, prevodilački i književni horizonti u 21. vijeku</i>	171
--	-----

Nataša JOVOVIĆ Proslava <i>Njegoševog dana</i> na Studijskom programu za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti	175
---	-----

Milena BURIĆ Recitatorsko takmičenje u čast jubileja Univerziteta Crne Gore	179
---	-----

Olga VOJIČIĆ-KOMATINA Postmodernizam u crnogorskoj književnosti	181
---	-----

Ksenija RAKOČEVIĆ Knjiga koja vraća glas zaboravljenim pjesnicima	185
---	-----

Olga VOJIČIĆ-KOMATINA Knjiga o moći jezika	187
Saša SIMOVIĆ Međunarodna konferencija posvećena putopisnoj književnosti	189
Bojana OBRADOVIĆ Treći <i>Karneval romana</i>	193
Saša SIMOVIĆ Konferencija anglista u Novom Sadu	205
Bojana OBRADOVIĆ Četvrti sajam knjiga <i>Anderva book</i>	211

PROJEKTI

Miodarka TEPAVČEVIĆ Savremena crnogorska metastilistika (XX–XXI)	229
Rajka GLUŠICA Crnogorski jezik na platformi ULYSSEUSA	233
Dušanka POPOVIĆ Čitanje u obrazovnoj vertikali – put ka kompetentnom čitaocu	237

IN MEMORIAM

Igor LAKIĆ Ranko Bugarski – lica jezika	247
Rajka GLUŠICA Ranko Bugarski – naučnik sa kojim govorimo zajednički	251

Predgovor

Broj 22 nove serije *Riječi* za 2024. godinu posvećen je značajnom jubileju – proslavi 50 godina postojanja i rada Univerziteta Crne Gore, najznačajnije crnogorske visokoobrazovne ustanove, sa sudbinom čvrsto vezanom za sudbinu države u čijem je krilu nastala. Čitava 2024. godina posvećena je slavljenju i obilježavanju ovog historijskog obrazovnog iskoraka kada je prije pola vijeka Crna Gora dobila svoj Univerzitet koji će oblikovati njen intelektualni vrh i snažno demokratizovati i emancipovati crnogorsko društvo. Organizacioni odbor proslave, čija je članica bila i urednica *Riječi*, osmislio je čitav niz programa i aktivnosti da se dostojno proslavi pedesetogodišnjica Univerziteta.

Jedna od prvih aktivnosti u pripremi proslave početkom 2023. godine bilo je formiranje Uređivačkog odbora za izradu monografije o Univerzitetu koja je prikazana u ovom broju časopisa, kao i tekst o njenoj promociji održanoj 28. aprila 2024. u amfitetaru 106 u zgradi tehničkih fakulteta. Dugo i posvećeno je planirana i pripremana Svečana akademija koja je izvedena 29. aprila 2024. na dan Univerziteta, uz brojne visoke goste iz akademskog, političkog i javnog života Crne Gore i regiona i koja je direktno prenošena na Javnom servisu RTCG. O Univerzitetu je snimljen dvadesetominutni film premijerno prikazan na Svečanoj akademiji (autor prof. Nikola Vukčević) i četrdesetominutna dokumentarna emisija u produkciji RTCG, emitovana u nedjelji svečanosti (film, dokumentarna emisija o Univerzitetu, snimci sa Svečane akademije i promocije Monografije mogu se pogledati na sajtu Univerziteta).

Svi naučni, umjetnički i kulturni događaji planirani i održani na svim univerzitetskim organizacionim jedincima kojima se slavio ovaj značajan jubilej, upisani su u Kalendar događaja za 2024. godinu sa nazivima programa i datumima održavanja. Iz tog kalendara vidimo da su Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti i Filološki fakultet bili veoma aktivni i ponudili dosta kvalitetnih sadržaja (osam) i time veoma doprinijeli proslavi pola vijeka rada i postojnja Univerziteta Crne Gore. U Hronici ovog broja opisani su svi događaji koje smo organizovali, od prvog: Hommage akademiku Novu Vukoviću u februaru, do posljednjeg – okruglog stola: Postmodernizam u crnogorskoj književnosti, krajem decembra 2024. godine.

Jedna od značajnijih ideja koja se realizovala u okviru proslave jubileja bila je pokretanje Festivala umjetnosti, nauke i kulture – FUNK, održanog u oktobru sa trideset programa koji su sačinjavale naučne i

stručne tribine, izložbe, prezentacije, radioice, svirke, koncerti, filmske projekcije, pozorišne predstave. Cilj festivala je promocija naučne i umjetničke produkcije studijskih programa, studenata i profesora našeg Univerziteta ali i regionalnih i svjetskih stvaralaca. Zamišljeno je da se FUNK održava svakog narednog oktobra zbog čega će njegov značaj rasti ne samo za akademsku zajednicu već i za crnogorsku kulturu i društvo.

Urednica *Riječi* Rajka GLUŠICA

RASPRAVE I ČLANCI

Tatjana ĐURIŠIĆ
Filološki fakultet – Nikšić
Univerzitet Crne Gore

LIRSKI (POETSKI) ROMAN U CRNOGORSKOJ KNJIŽEVNOSTI (DO 1950. GODINE)

U ovom radu se analizira lirski tip romana u crnogorskoj književnosti, tačnije njegovi rani oblici koji se javljaju do 1950. godine, jer se embrion lirske naracije uspostavlja već u prvom crnogorskom romanu *Nevidbog* Rista Ratkovića, objavljenom 1933. godine.

Naime, drugi romaneskni tip koji smo izdvojili u dijahronijskom razvoju crnogorskog romana nazvali smo lirskim ili poetskim, zbog naglašenog lirskog kodiranja narativne paradigme. U periodu koji obrađujemo u prvom tomu *Istorije crnogorskog romana* – od romaneskni početak pa do 1950. godine, prepoznali smo dva romana organizovana po lirskom modelu, čija će i estetska i kvantitativna produktivnost dostići vrhunac tek nakon Drugog svjetskog rata, i to u okvirima poetike poslijeratnog modernizma.

Dakle, u ovom radu ćemo se baviti romanima *Nevidbog* (1933) Rista Ratkovića i *Vrt izgnanih* (1928) Vasilija Lekovića.

Ključne riječi: lirski roman, crnogorska književnost, lirsko kodiranje, subjektivna projekcija stvarnosti, subjektivna temporalnost, asocijativna motivacija, fragmentarna kompozicija, epistolarna forma, emocionalna informacija i indeksni znak.

Drugi romaneskni tip koji smo izdvojili u dijahronijskom razvoju crnogorskog romana nazvali smo lirskim ili poetskim, zbog naglašenog lirskog kodiranja narativne paradigme. U periodu koji obrađujemo u prvom tomu *Istorije crnogorskog romana* – od romaneskni početak pa do 1950. godine, prepoznali smo dva romana organizovana po lirskom modelu, čija će i estetska i kvantitativna produktivnost dostići vrhunac tek nakon Drugog svjetskog rata, i to u okvirima poetike poslijeratnog

modernizma. Kao lirske ili poetske romane identifikovali smo *Nevidbog* Rista Ratkovića (1933) i *Vrt izgubljenih* Vasilija Lekovića (1928). Iako je objavljen kasnije, *Nevidbog* navodimo prvi zato što je u crnogorskom semiotičkom prostoru označen kao prvi crnogorski roman, a u estetskom smislu mnogo je uspjeliji od kratkog sentimentalnog romana u pismima – *Vrt izgubljenih*.

U lirskom tipu romana dolazi do krupnih promjena u organizacionim principima u odnosu na epski, jer se interesovanje autora prenosi sa spoljašnjih istorijskih, etnografskih i društvenih činjenica na unutrašnje biće pojedinca, na uzburkane tokove njegove svijesti i podsvijesti, što rezultira promjenom ne samo mikrostrukturnih elemenata već i kompletne slike svijeta koja se uobličava u narativnoj strukturi. Dakle, prelazak sa spoljašnje na unutrašnju tačku gledišta presudno će uticati na kompozicione principe romana, kao i na sve slojeve dijegezisa koji se sada modeluje iz subjektivne, personalizovane perspektive što će, prvi put u istoriji crnogorske književnosti i romaneskne produkcije, dovesti do konstituisanja subjektivne projekcije stvarnosti, te obezbijediti ovim romanima, posebno *Nevidbogu*, značajnu dijahronijsku funkcionalnost.

Lirski tip romana prvi put uvodi subjektivnu temporalnost u narativnu strukturu, koja nameće potpuno nove motivacione mehanizme, pa se umjesto uzročno-posljedičnog sistema motivacije aktivira asocijativno ulančavanje motiva, što će se presudno odraziti kako na modelovanje likova tako i na kompozicione principe. Proticanje vremena odmjerava se iz svijesti likova koji se po svojim funkcijama približavaju lirskom subjektu, što će dovesti do ugrožavanja fabule kao niza dinamičkih motiva, dok će na sintagmatiku romana značajno uticati razbijanje monolitne perspektive „auktorijskog pripovjedača” (Štancl 1987), kao i asocijativno načelo ulančavanja, čime se stvaraju uslovi za fragmentarno i razglobljeno komponovanje narativne strukture.

Kratki epistolarni roman Vasilija Lekovića *Vrt izgubljenih* pisan je u maniru anahronog sentimentalnog romana, koji svoje estetske vrhunce doživljava još u 18. vijeku, pa je u poetičkom smislu retrogradan, iako najavljuje subjektivizaciju naracije u crnogorskoj književnosti, kao osnov modernog psihološkog romana. Naime, sentimentalni roman usmjeren je prvenstveno na konfiguraciju emocionalnog profila likova, pa ga karakteriše: *naglašena osećajnost, plačevna razneženost, patetični stil, epistolarna forma i moralizatorski ton* (*Rečnik književnih termina*, 710–711). Sva pobrojana svojstva sentimentalnog romana možemo prepoznati u *Vrtu izgubljenih*, a epistolarna forma, koja je predodređena

za artikulaciju i prenos emocionalne informacije, predstavlja osnovni formotvorni modus Lekovićevog romana, što potvrđuje sentimentalni karakter naracije. Dakle, likovi se modeluju na principu adresanta i adresata, to jest pošiljaoca i primaoca pisama, pri čemu emocionalna informacija i ispovjedni ton čine osnov subjektivnog tumačenja bića i svijeta, dok naglašena moralizatorska funkcija epistolarnih instanci obezbjeđuje ideološkoj tački gledišta značajne funkcije u narativnoj strukturi. Iako na epiloškoj granici romana izostaje trijumf vrline i čednosti, osjećajne duše koje se u *Vrtu izgubljenih* ispovijedaju i jedna drugoj žale na svireposti svijeta, sklone su raznježenosti, melanholiji i *spleenu*, pa je ton iskaza sentimentaln i dirljiv, pun uzdaha i suza, što indeksnom znaku obezbjeđuje značajne funkcije i pojačava lirsko kodiranje teksta.

Za razliku od Lekovićevog anahronog sentimentalizma, poetičke koordinate Ratkovićevog romana *Nevidbog* kreću se u sferi avangardnih kodova, među kojima dominiraju neoromantizam i nadrealizam, što ovaj roman čini modernim i u poetičkom smislu progresivnim. Dakle, i Ratković teži da u svom romanu konstituiše subjektivnu sliku svijeta, ali ne poseže za prevaziđenim poetičkim modelima, već se okreće savremenim modelativnim procedurama, što će njegovom romanu obezbijediti značajan estetski kvalitet kao i aktuelnost, pa će *Nevidbog* biti hvaljen od strane brojnih književnih kritičara toga vremena – V. Ćorovića, J. Popovića, S. Vasiljeva, E. Fincija, B. Stojkovića, a ubrzo proglašen i za prvi crnogorski roman.

U nadrealizmu, kao „zalaznici avangarde” (Flaker 1982) dolazi do krupnih promjena u organizacionim principima književne strukture. Ako uzmemo u obzir fenomenološko raslojavanje (Kajzer 1973) koje prepoznaje pet slojeva teksta (zvučanja, značenja, shematizovanih aspekata, prikazanih predmetnosti i metafizičkih kvaliteta), na osnovu čije interferencije nastaje književna struktura, najvažnije promjene dešavaju se na planu shematizovanih aspekata. Naime, sloj shematizovanih aspekata u nadrealističkoj, i šire, avangardnoj imaginaciji uslovljen je promjenom odnosa između subjekta opisivanja i predmeta koji se opisuje. Novina u odnosu na epski tip deskripcije sastoji se u modifikaciji procesa percepcije, jer se u avangardnoj (modernističkoj) naraciji tok opažanja kao psihološki proces prenosi na predmet opažanja koji usljed toga postaje aktivan, a sam opis dinamizovan. Perspektiva iz koje avangardni umjetnik sagledava svijet iščašena je i nesigurna, stoga i sama slika svijeta gubi epsku cjelovitost te postaje deformisana i fragmentarna, a time

i neskladna. To pomjeranje naracije ka unutrašnjim, psihološkim procesima dovodi do subjektivizacije tačke gledišta, to jest do fokalizovanog pripovijedanja, što se projektuje na organizovanje svijeta predmetnosti u romanu. Naime, među sižejnim elementima slabe ograničenja na ulančavanje, pri čemu se uspostavljaju poremećeni odnosi, a u vezu dovode nespojivi fenomeni koji, uzajamno se osporavajući, konstituišu subjektivnu i pomjerenu projekciju stvarnosti. Na taj način konačno je destabilizovana epska perspektiva, inače dominantna u crnogorskoj književnosti, i uzdrmana izuzetno čvrsta i otporna epska aksiologija, ali do tih procesa dolazi tek između dva svjetska rata, pod uticajem avangardnih poetika, posebno nadrealizma, koji je izvršio presudan uticaj na pripovjedački postupak Rista Ratkovića.

Dakle, možemo zaključiti da poetički sistemi koji definišu organizacione principe *Nevidboga* i *Vrta izgubljenih* podržavaju proces lirizacije te da aktivirajući asocijativnu motivaciju i subjektivnu projekciju stvarnosti, sentimentalizam, neoromantizam i nadrealizam pojačavaju lirsko kodiranje narativne paradigme, pri čemu se stvaraju poetički uslovi za konstituisanje lirskog tipa romana u crnogorskoj književnosti.

Modifikacije narativne paradigme u lirskom romanu

Modifikacije i genološka pomjeranja narativne paradigme ka lirskom kodu u poetskom tipu romana rezultirala su estetski vrlo produktivnom genološkom hibridizacijom i podvrgavanjem narativnog teksta intenzivnom procesu poetizacije. Da bismo utvrdili kako dolazi do konstituisanja lirskog tipa romana, izdvojili smo ključne strategije koje autori koriste kao neku vrstu predispozicije za intenziviranje lirskog koda u naraciji:

1. Lirizacija narativne instance;
2. Dominacija asocijativne motivacije nad uzročno-posljedičnom;
3. Unutrašnja fokalizacija;
4. Aktiviranje i pojačana funkcionalnost psihološke tačke gledišta;
5. Rekreiranje psihičkih stanja likova, a ne analiziranje kao u esejističkom romanu;
6. Asocijativno motivisanje retrospektivne tačke gledišta, što dovodi do subjektivnog uobličavanja prošlih zbivanja;
7. Pojačana emocionalnost izabranog fokusa, to jest narativnog kanala preko koga se plasiraju informacije;

8. Lirizacija temporalnih nizova;
9. Lirizacija prostornih nizova;
10. Pojačavanje poetske funkcije jezika na račun referencijalne;
11. Intenziviranje metaforičkog principa na račun metonimijskog;
12. Usmjeravanje ikoničkog znaka ka indeksnom, to jest poetizacija priče;
13. Princip ponavljanja i varijacije;
14. Lirsko raščlanjivanje govornog niza;
15. Lirizacija naslovnih sintagmi;
16. Koncentracija indeksnih, ekspresivnih znakova;
17. Fragmentarnost kompozicije.

U lirskom (poetskom) tipu romana, pod uticajem lirizovane narativne instance, kao glavnog informativnog kanala, dolazi do lirizacije dijegeze u cjelini, jer se svi konstitutivni elementi narativne strukture podvrgavaju lirskom načelu. Poetizacija narativnog teksta manifestuje se u osobenoj organizaciji znakovne strukture u kojoj dolazi do redukcije mimetičkih (ikoničkih) i proširenja indeksnih (emotivnih, ekspresivnih) značenja, čime se narativni kod približava pjesničkom. Prisustvo egzaltirane emocije, asocijativnog ulančavanja motiva, lirskog leksičkog registra, kao i verbalnih jedinica u ličnim glagolskim oblicima svjedoči o tome da je *doživljajno Ja* dominantno i da su njegove funkcije umnožene:

Usmeravajući se na doživljajno Ja, prikazivački reflektor može u romanu u prvom licu otkriti i nešto sasvim drugo, naime unutrašnji svet, misli, raspoloženja ovog Ja u trenutku doživljavanja. Na taj način se roman u prvom licu približava personalnom romanu (Štancl 1987: 71).

Funkcije doživljajnog Ja pojačavaju se u pripovjedačkoj situaciji u prvom licu, epistolarnoj formi i u personalnom romanu, u kome autor može zadržati treće lice, ali se u svim ovim slučajevima događajnost povlači pred doživljajnim potencijalima likova, stvarajući mogućnosti za subjektivnu projekciju prostora, vremena i zbivanja, sa kojom se po količini emocionalnog angažmana i neposrednosti, to jest ukidanjem distance ne može mjeriti ni jedan drugi narativni modus. To predstavlja najviši stepen približavanja narativnog koda lirskom, pa stoga subjektivnu naraciju prepoznajemo kao osnovni kriterijum za uspostavljanje lirskog (poetskog) tipa romana.

U lirskom romanu dolazi do destabilizacije metonimijskog – *pars pro toto* principa naracije i snaženja metaforičke paradigme kao organizacionog principa poezije, što tekst udaljava od narativnog i približava pjesničkom diskursu. Naime, narativni tekst realističke orijentacije pokušava da pomoću jednog isječka stvarnosti predstavi cjelinu i uoči njene zakonitosti, a predstavljanje stvarnosti nužno se zasniva na paradigmi metonimije. Stoga je, prema mišljenju Romana Jakobsona, metonimija glavni formotvorni obrazac realističkog romana, dok je metafora osnovni stilski mehanizam poezije (Jakobson 1966). Upravo zbog toga snaženje metaforičkog mehanizma predstavlja jednu od ključnih strategija lirizacije narativne paradigme, koja podrazumijeva i aktiviranje asocijativnog ulančavanja, jer je dio sa cjelinom koju odražava povezan paradigmatskim ili asocijativnim vezama, a ne sintagmatskim kao u slučaju metonimije.

Do krupnih promjena dolazi i u znakovnoj strukturi lirskog romana, čija se fabula ugrožava većim sižejnim opterećenjem statičkih motiva sa deskriptivnom ili komentatorskom funkcijom, što je praćeno subjektivnom projekcijom stvarnosti, kao i dominacijom emocionalne informacije u narativnom tekstu. Sve ove modifikacije dovode do potiskivanja ikoničkih funkcija i značenja priče, te aktiviranja indeksne znakovnosti, koja čini temelj lirskog kodiranja:

Sa semiološke tačke gledišta na priču treba da gledamo kao na ikonički znak. Priča je vrsta slike kojom se preslikava neka stvarnost. Pripovedači pričama preslikavaju događaje i radnje koji su sami po sebi interesantni. Ali pripovedači i sami izmišljaju priče o interesantnim događajima koji mogu da posluže kao projekcija neke stvarnosti. Oni, takođe, mogu takve priče da preuzmu u obliku mitova, legendi, iz istorije ili iz lektire (Milosavljević 1997: 239).

U romanu *Nevidbog* postoji priča i niz dinamičkih motiva, ali su oni uglavnom organizovani po lirskim načelima, uz upotrebu ekspresivnih i sugestivnih stilskih sredstava. Priča se kodira uz oslonac na unutrašnju, psihološku poziciju, dakle, doživljajno a ne događajno, što je takođe postupak tipičan za lirski diskurs. O narušavanju epskog i snaženju lirskog principa, kao i o prisustvu eksperimentalnih tehnika i postupaka u romanu *Nevidbog*, svjedoči i Novo Vuković:

Tragovi pomenutog iskustva i pomenutog teorijskog eklekticizma veoma su prisutni u romanu ‚Nevidbog‘. Zapravo, to djelo, iako u podnaslovu označeno kao roman, ne predstavlja čistu romanesknu, pa čak ni čistu epsku formu. Sižejna rastrganost, nepostojanje centralnog zapleta, u klasičnom značenju tog pojma, kao osnovnog kohezionog činioca, neubjedljivost glavnih junaka, a nadasve preeksponiranost lirskog elementa, čine od Ratkovićeovog teksta hibridno djelo, bez jasnog profila. Dobija se ponekad utisak da je u pitanju neka vrsta eksperimentalnog umjetničkog poligona na kom se isprobavaju vrijednosti pojedinih, bilo ličnih bilo opštih, poetičkih stavova. Ta činjenica, svakako, otežava ne samo tipologizaciju teksta, već i primjenu neke dosljednije metodologije u smislu vođenja analitičkog postupka (Vuković 1994: 9–10).

Dakle, i u *Vrtu izgubljenih* i u *Nevidbogu* priča je lirski kodirana i prelomljena kroz opažajno-doživljajnu prizmu likova, pri čemu dolazi do lirizacije iskaza, što podrazumijeva da se priča rastače i dekomponuje lirskim postupcima koji nagrízaju fabularnost, pa se defabulacija i redukovanje dinamičkih motiva javlja kao jedno od osnovnih svojstava lirskog romana. Naime, priča se povlači pred agresivnim nizovima statičkih motiva, koji preuzimaju centralne pozicije u narativnoj strukturi, dok se ka margini potiskuje uzročno-posljedična logika fabule i dinamičkih motiva. Na taj način, rekreiranje psihičkog stanja likova, funkcionisanje njihovih opažajno-doživljajnih mehanizama, njihove emotivne i misaone reakcije na stvarnost i asocijativni nizovi – postaju glavni sadržaj romana, što bitno mijenja samu suštinu žanra. Osim toga, ispovjedna funkcija tipična je za lirski subjekat, koji po definiciji ispovijeda svoje misli, emocije, asocijacije i raspoloženja, tako da modelovanje likova sa naglašenim ispovjednim, to jest lirskim funkcijama nužno dovodi do žanrovskih modifikacija. Narušavanjem uzročno-posljedične motivacije razgrađuje se narativna supstancija, a uvođenjem asocijativne motivacije u roman stvaraju se uslovi za aktiviranje lirskog koda, odnosno lirizaciju narativne paradigme. Ova modifikacija motivacionog sistema presudno utiče i na organizaciju temporalnosti, pa u lirskom romanu retrospektivna tačka gledišta funkcionise na asocijativnom principu, pri čemu se analeptične informacije prelamaju kroz svijest i opažajno-doživljajne mehanizme lika-reflektora, što dovodi do uobličavanja subjektivne slike narativne prošlosti.

Ključna promjena koja se odigrava unutar romanesknog žanra podrazumijeva ukidanje epskog sveznanja i nadmoći auktorijalnog pripovjedača, jer se u naraciji preuzima prostorno-vremenska tačka gledišta junaka, koji funkcioniše kao neka vrsta kanala za plasiranje narativne informacije. Na taj način je i znanje o ratu, inače sakralnoj epskoj temi, znatno ograničeno aktiviranjem individualne posmatračke pozicije – u romanu *Nevidbog* to je Vaskova perspektiva. A pošto se on nalazi u Tirolu, dotok informacija o Prvom svjetskom ratu i Oktobarskoj revoluciji vrlo je ograničen, tako da se tek u lirskom romanu prvi put u crnogorskoj književnosti koristi takozvano fokalizovano pripovijedanje i restrikcija znanja (Ženet 1985). U naraciji se posebno naglašava ograničen dotok informacija do izabranog fokusa – Vaska Jeremića, koji stoga emituje periferni isječak rata, sa vrlo oskudnim podacima o istorijskom zbivanju i sa dominantnom usmjerenošću na unutrašnje stanje i emocionalnost junaka. Pri tom autor preuzima junakovu ideološku tačku gledišta koja je ograničena infantilnom perspektivom i sistemom vrednovanja, lišavajući se na taj način mogućnosti da sa superiorne epske pozicije izriče apodiktičke ideološke stavove. Ratković vrlo vješto koristi ograničene epistemološke moći izabrane tačke gledišta, što mu omogućava da dezautomatizuje istorijsku naraciju, te da prelomni događaj svjetske istorije – Oktobarsku revoluciju, prikaže postupkom oneobičavanja. Pri tom se razbija redundanca dobro poznatih istorijskih zbivanja, jer autor vezuje fokus za jedinku koja na vremenskom planu zauzima sinhronu, dakle, unutrašnju tačku gledišta u odnosu na revolucionarna zbivanja, ali je prostorno dislocirana, udaljena od pouzdanog izvora informacija i epistemološki ograničena ulogom učenika, što destabilizuje posmatračku perspektivu i ozbiljno ugrožava kvalitet narativne informacije, plasirane sa takvog kanala:

Ali kad bi i bilo tako, Rusi, eto, nisu izvojevali pobjedu, a sami napuštaju bojište! Hteo je znati, zašto. Profesore da pita, nije smeo. Ljudi u varoši su mu nepoznati. Kupio je novine, razgledao ih krišom, no saznati nije mogao. Pitao je, preko ograde školskog dvorišta, jednog zarobljenog Rusa, ali je ovaj uvređeno ćutao (Ratković 1994: 110).

Fokalizovano pripovijedanje predstavlja inovaciju u crnogorskom romanu, jer epski model ne poznaje restrikciju znanja, već se služi nefokalizovnim narativnim modusom i tendencioznim, manipulativnim pri-

povjedačem, čija je glavna ideološka funkcija podsticanje na borbu protiv Turaka i snaženje nacionalnog identiteta, zbog čega je zainteresovan uglavnom za patriotske emocije svojih junaka.

Lik-reflektor čija se tačka gledišta koristi u građenju narativne zbilje u romanu *Nevidbog* jeste dječak Vasko kome su pravila ponašanja i zabrane koje uređuju svijet odraslih gotovo potpuno nepoznate, strane. Tako očuđena posmatračka pozicija omogućava specifično modelovanje narativne zbilje, pri čemu se infantilna svijest u procesu odrastanja i sazrijevanja suočava sa nizom zabrana, to jest sa kulturom kao gustom mrežom ograničenja kojima se reguliše ponašanje pojedinca, ali koje znatno sputavaju njegovu slobodu i imaginaciju. Veoma fleksibilna granica između jave i sna tipična je za dječje poimanje svijeta, što je praćeno nerazlikovanjem mogućeg i nemogućeg, dozvoljenog i zabranjenog, kao i žudnjom za nepoznatim. Povlašćeni status imaginacije, tipičan za infantilni model svijeta i mišljenja, predstavlja osnov aksiološkog sistema u romanu *Nevidbog*, jer se svijet uglavnom vrednuje dječjim parametrima, ali praćenim u sazrijevanju, u vidu dinamičnih instrumenata koji će emitovati različitu sliku iste predmetnosti u zavisnosti od dostignute zrelosti, što se posebno odražava na modelovanje očevoг lika.

U lirskom romanu, centralna narativna instanca dobija lirske funkcije, što dovodi do modifikacije njegove narativne strukture i ujedno čini jedno od osnovnih sredstava poetizacije teksta. Frazeologija pripovjedača je lirski intonirana, pa je i selekcija verbalnih jedinica prilagođena tom lirskom, ekspresivnom načelu, tako da je u organizaciji govornog niza vidljivo odstupanje od norme, to jest nultog stepena stilogenosti. Dakle, narativne funkcije pripovjedača se redukuju, a njegove lirske funkcije se aktiviraju i umnožavaju:

To nije epski, već, moglo bi se reći, lirski pripovjedač. Pojavnost ne promatra epskom objektivnošću, nego 'zaslijepljenošću' liričara koji uočava samo jedan vid egzistencije i čini od njega cjelovitu romansijersku stvarnost (Peleš 1966: 177).

Pri tom se predmetni svijet ne posmatra epskom objektivnošću nego egzaltiranošću liričara, što omogućava sagledavanje narativne stvarnosti kroz poetski doživljaj, a to je osnovno načelo lirske paradigme. Usljed liričnosti izobličava se i pojavni, predmetni svijet, jer se emocije i subjektivnost lirskog pripovjedača projektuju i na modelovanje *sloja predmetnosti* (Kajzer 1973), čiji objekti gube samostalnost i podređuju

se perspektivi naratora koji emituje lirski intoniranu i subjektivno obojenu sliku svijeta. Epska realnost se povlači pred naletom lirizma i egzaltacije, pri čemu se iracionalne i somnambulne slike vrednosno izjednačavaju sa realnim zbivanjem i postoje paralelno, simultano kao potpuno ravnopravan element narativne zbilje.

Auktorijalni pripovjedač raspolaže afektivnom i poetizovanom frazeologijom, što ga još više približava lirskom načelu i subjektivnoj naraciji. Kao nesporan instrument intenzivnog procesa lirizacije, pored pripovjedača modifikovanih funkcija, djeluje i subjektivna projekcija prostorno-vremenskih koordinata, odnosno hronotopa. Pripovjedačka situacija u lirskom tipu romana, posebno u *Nevidbogu*, hibridna je i zasniva se na ukrštanju i preplitanju auktorijalne i personalne narativne paradigme (Štancl 1987). Elementi personalne paradigme dodatno poetizuju tekst, jer se zbivanja često posmatraju i prelamaju kroz vizuru i opažajno-doživljajni mehanizam pojedinih likova, koji služe kao reflektori, personalni mediji ili fokusi u čijoj se svijesti, kao u ogledalu, odražava dato zbivanje.

U romanu *Nevidbog* dolazi do redukcije mimetičkih i proširenja indeksnih značenja, čime se narativni kod približava pjesničkom. To načelo aktivno je i u modelovanju likova čija se doživljajna dimenzija znatno proširuje pod uticajem usložnjavanja njihovog emotivnog registra. Dakle, u modelovanju likova primijenjen je postupak kojim se oni transformišu u svojevrсну poetizaciju stvarnosti jer je, poput lirskog subjekta, intenzivno doživljavaju a ne pripovijedaju, već se autor služi njihovim opažajno-doživljajnim mehanizmima, pri čemu nastaje izrazito subjektivna projekcija stvarnosti.

Psihološka tačka gledišta likova utiče na konstituisanje narativne zbilje, a pošto je njihovo psihičko stanje afektivno i prenapregnuto u agresivnim uslovima ratnog hronotopa (*Nevidbog*), sagledavanje stvarnosti takođe je iskrivljeno i deformisano. Introspektivno modelovanje likova u lirskom romanu realizuje se kroz subjektivno obojenu naraciju ubrzanog ritma sa izrazito metaforičkim značenjima, kao i kroz iskaze opterećene privatnom simbolikom, što se može najbolje uočiti u estetski upečatljivom opisu Bogorodice, koji se u *Nevidbogu* fokalizuje preko infantilnog kanala i time oneobičava:

Sa još više strasti kapao je Vasko nad molitvama Bogorodici. Oduševljeno je opisivao slavu i lepotu Nebeske Device, jer mu ne beše dovoljno kako je ona u crkvenim knjigama prikazana. Bez namere,

i bez pomisli, da iko drugi to vidi, ispisivaše on na glatkoj hartiji red po red, po ugledu na časoslov. On je iz te sveske, posle, svaku gotovu molitvu čitao pred ikonom, sa prisluženim kandilom.

Bogorodica u njegovim molitvama ne beše onako veličanstveno protkana svetlošću i tamom, kao po crkvama, ali zato beše rado-snija i lepša ženstveno. Rumena ili jorgovanski plava haljina pripija se uz njeno vitko, visoko telo, koje je govorilo kroz nju svojim krasnim i jasno naslućenim oblicima. Danju opasana dugom, noću zvezdanim pojasom. Oči imaše mirne i vesele. Rado ju je zamišljao kako na ivici pakla pati zbog grešničkih muka. Mreža kojom je spavala nesrećnike, beše satkana od njenih suza. Nije napisao, ali je osećao u tim časovima da je ona milosrdnija od Boga (Ratković 1994: 93–94).

Na sintagmatskoj ravni Ratkovićevog romana *Nevidbog* smjenjuju se nefokalizovano pripovijedanje u trećem licu (lirski pripovjedač) i fokalizovano pripovijedanje (Ženet 1985) koje podrazumijeva vezivanje tačke gledišta za pojedine likove, pri čemu se iznosi sadržaj njihove svijesti tehnikom doživljenog govora. Pri tom autor pokušava da zahvati i sadržaje pod pragom svijesti, uvodeći iracionalno načelo što bitno utiče na oblikovanje iskaza, koji se najčešće organizuje na principu indeksnog znaka. Sintagmatika lirskog romana zasniva se na asocijativnom vezivanju motiva koje ne poštuje kauzalni, logički i racionalni kriterijum, što rezultira gramatički nesređenim i nedovoljno artikulisanim iskazom, s učestalim i naglašenim intonacionim pauzama, anakolutima i parcelacijom rečenice. Dakle, poetizacija narativne paradigme manifestuje se i u rekreiranju, to jest neposrednom, scensko-mimetičkom predočavanju individualnog psihičkog stanja likova, pri čemu senzualni, doživljajni momenat postaje primaran. Analiza njihovog psihičkog stanja, odnosno diskurzivna obrada njihovih emocija, opažaja, senzacija i doživljaja, karakteristična za prustovski tip proze, usmjerila bi pripovijedanje ka esejističkom kodu, ali esejizacija narativne paradigme u romanu *Nevidbog* nije ostvarena. Proces poetizacije pak izuzetno je intenzivan i može se pratiti na svim slojevima narativne strukture. Retrospektivna tačka gledišta obezbjeđuje emotivnu distancu od predmeta pripovijedanja, dok sinhrona tačka gledišta, koja dominira u ovom romanu, podrazumijeva intenzivno i simultano doživljavanje svega što se dešava, čime se junacima onemogućava detaljna analiza sopstvenog psihičkog stanja, koja se u narativnom tekstu ostvaruje introspektivnom tehnikom solilokvija.

Funkcije epistolarnog diskursa u lirskom romanu

Naracija se u romanu Vasilija Lekovića *Vrt izgubljenih* organizuje kroz osobeni epistolarni Ja–Ti kanal, pri čemu dolazi do dinamičnog smjenjivanja pošiljaoca i primaoca poruke, što dovodi do naizmjeničnog aktiviranja ekspresivne (koja se tiče govornika) i apelativne (koja se tiče sagovornika) funkcije iskaza. Dakle, narativna informacija se plasira sa dva kanala, sa dvije različite tačke gledišta – maskuline i feminine, što posebno utiče na formiranje ideološkog ili vrednosnog plana narativne strukture. Glavni sadržaj pisama čini prevrednovanje zajedničke prošlosti korespondenata, kao i informacije o njihovoj sadašnjosti koja se odigrava u različitim hronotopima – beogradskom i cetinjskom, pri čemu se među njima uspostavlja oštra opozicija u kulturnim kodovima.

U kratkom romanu *Vrt izgubljenih*, autor se povlači u pozadinu pripovijedanja upravo pomoću epistolarne tehnike, što omogućava likovima da djeluju kao relativno samostalne instance čiji je diskurs neredigovan od strane autora. Naime, oni preuzimaju na sebe modelovanje dijegetičkog univerzuma koji se prelama kroz dvije dominantne tačke gledišta pošiljaoca/primaoca pisama, čija ideologija, frazeologija, psihologija i prostorno-vremenska pozicija uslovljavaju uobličavanje narativne zbilje. U tom modelativnom procesu, narativna funkcija u užem smislu, to jest iznošenje elemenata fabule, potiskuje se na račun vrednosne, pa likovi-korespondenti funkcionišu prvenstveno kao ideološke instance koje vrednuju prošla zbivanja, svoje životno iskustvo, crnogorsku kulturu i njene rigidne norme, ali i licemjerje beogradske urbane sredine i njeno moralno posrnuće:

Eto: dok duž lovćenskih serpentina niče bijeli krin, posijan od Boga; dotle po lovćenskim gudurama raste glogovo trnje, posijano od ljudi. U tom paradoksu cijela je ova zemlja: čarobna i bijedna (Leković 1928: 26). (Magdalinino pismo iz maja 1927. godine, prim. T. Đ.).

Prvi put sam u ovome kvartu. Ne probiram stanove. U prvi koji uđem, u taj se uselim. No, ne ostajem dugo. Čim mi se zamjeri gazdarica ili ja njoj, selim se. prošli stan sam otkazao, kad sam se uselio... Strašan je bio. Zidovi vlažni i tavan vlažan. U malom predsoblju stanovali su sedam ljudi, koji čovječnosti bjehu kazali zbogom. Jedne noći doveli su tri prostitutke. Gadne, pjane i stare ušle su u moju sobu. Skinuše sa sebe pokrivače i pokazaše se nage. Iznenadio sam se i zbunio. Trgle su me od promišljanja: o nepovratnoj prošlosti i budućnosti, koja neće doći. Iske-zile su se na mene... Ja sam pokupio namještaj: putničku torbu i naručje

knjiga (Leković 1928: 62–63). (Trpimirov dnevnik, inkorporiran u Magdalinino pismo od 28. jula 1927. godine, prim. T. Đ.).

Dakle, dijegetički univerzum nastaje na osnovu subjektivne projekcije koju emituju autori pisama ili dnevnika – Trpimir Krinčić i Magdalena Popović, što rezultira maksimalnim sužavanjem polja sveznanja i dosljednom fokalizacijom pripovijedanja, to jest restrikcijom znanja:

Nikakvo prikazivanje, čak i ako se predstavlja kao opšte i sveznajuće, nije neutralno u tom pogledu. Pod dejstvom samog načina koji je izabran da se kaže i pokaže, pričana stvarnost je shvaćena u perspektivi čija se lepeza može raširiti od propovedane objektivnosti do pokazane pristrasnosti, od spoljašnje do unutrašnje vizije, pa prema tome i od panoramične sveprisutnosti do suženja polja (Ruse 1995: 35).

Ključna odlika kompozicije romana u pismima jeste fragmentarnost, jer pismo funkcioniše kao isječak stvarnosti kojim upravlja memorija adresanta, ali i ostali subjektivni faktori poput njegove/njene ideologije, aksiologije, psihologije i emotivnosti. Ispovjedna intonacija pripovijedanja u prvom licu rezultira poetizacijom naracije, a pošto u epistolarnoj formi dominira upravo smjenjivanje različitih diskursa koje artikuliše neko Ja, emitujući pri tom subjektivnu projekciju svijeta, možemo govoriti o procesu poetizacije u kratkom romanu *Vrt izgubljenih* i svrstati ga u poetski/lirski tip romana:

Ako se dijalog više ne smatra usmenim, nego pisanim, to je roman u pismima. Ovaj krajnje gibak mehanizam pomera prvo lice sa jednog na drugog aktera, izvrćući odnos između 'ja' i 'ti', preobražavajući redom pisca u čitaoca, čitaoca u pisca. Čim ima više od dva dopisnika, uspostavlja se redovna razmena uloga svih ličnih zamenica...

Poveravajući naraciju većem broju nosilaca funkcija, karaktera, različitih stilova, epistolarna metoda primorava pripovest da bude diskontonuirana, rasparčava je i razbacuje među različitim sastavljačima koji je ne poznaju u celini; samo je čitalac knjige u stanju da je vaspostavi (Ruse 1995: 23–24).

U epistolarnoj naraciji dolazi do dinamizacije uloga adresanta, onoga koji kroz pismo priča priču, iznosi elemente fabule, i adresata koji

postaje imanentni recipijent, čitalac priče i primalac narativne informacije, ali istovremeno i lik – učesnik u zbivanju. Retrospektivno jezgro priče zasniva se na zajedničkom, cetinjском hronotopu i memoriji bivših ljubavnika, koji u trenutku korespondencije prevrednuju svoju prošlost. Pri tom se analeptične, retrospektivne informacije tumače i vrednuju iz dvije različite perspektive – muške i ženske, dok se sadašnjost odvija u različitim hronotopima – u Beogradu i na Cetinju, što autoru omogućava i rekonstrukciju različitih kulturnih kodova.

Na pojačanu lirizaciju romana u pismima i njegovu sposobnost da umanji značaj događaja dajući prednost doživljaju, upućuju i neki teoretičari književnosti, tvrdeći da je epistolarna forma:

...instrument pogodan da u samoj stvarnosti uhvati treptaje osećajnosti zahvaljujući svakodnevnom pisanju. Beležeći trenutak uporedo sa iskustvom koje o njemu ima subjekt koji piše, serija pisama pomera težište ka unutrašnjosti bića i prikazuje događaj samo kroz optiku trenutnog pripovedača koji ga odražava izobličavajući ga; to ima preimućstvo da smanjuje ulogu događaja (Ruse 1995: 146).

Dakle, epistolarna forma funkcioniše kao pouzdano sredstvo lirizacije narativne paradigme, čije izražajne i lirske potencijale evropski pisci otkrivaju još u 18. vijeku, pri čemu lanac pisama služi kao instrument za reprodukovanje priče, a korespondenti kao informativni kanali preko kojih se plasira narativna informacija, modifikovana opažajno-doživljajnom aktivnošću epistolarnih subjekata:

Ako ih ujediniamo, vraćamo se ‚personalnoj‘ pripovesti: pripovedač koji je ponovo uključen kao ličnost u isto je vreme nosilac pogleda i nosilac govora; on će govoriti o sebi onako kako sebe vidi i o svetu onako kako ga vidi. Može se smatrati verovatnim da prvo lice, bolje nego bilo koji drugi instrument, dočarava prisustvo i ograničavajuće dejstvo fokalizovane tačke gledišta, pošto uključuje u tekst izvor naracije (Ruse 1995: 37).

I da zaključimo – u lirskom romanu informativni fokus se podvrgava procesu subjektivizacije zbog čega, po pravilu, emituje lirsku sliku svijeta, a da bi proizveli visok stepen lirizacije dijegetičkog univerzuma, autori najčešće koriste sljedeća sredstva: lirizaciju narativne instance, prostora i vremena, organizaciju govornog niza po pravilima lirskog koda, asocijativnu motivaciju, pojačanu ekspresivnost i emocionalnost

iskaza, princip ponavljanja, muzički princip varijacije, indeksni znak, fragmentarnu kompoziciju i lajtmotivski mehanizam.

Literatura:

- Flaker, Aleksandar (1982), *Poetika osporavanja*. Školska knjiga, Zagreb.
- Jakobson, Roman (1966), *Lingvitika i poetika*, Nolit, Beograd.
- Kajzer, Wolfgang (1973), *Jezičko umetničko delo*, Srpska književna misao, Beograd. Leković, Vasilije (1928), *Vrt izgubljenih*, „Zeta” Štamparija i Knjigoveznica, Podgorica.
- Milosavljević, Petar (1997), *Teorija književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Peleš, Gajo (1966), *Poetika suvremenog jugoslavenskog romana (1945–1961)*, Naprijed, Zagreb.
- Ratković, Risto (1994), *Nevidbog*, Obod, Cetinje.
- Rečnik književnih termina* (1985), ur. Dragiša Živković, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd.
- Ruse, Žan (1995), *Narcis romanopisac. Oglad o prvom licu u romanu*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Štancl, Franc Karl (1987), *Tipične forme romana*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.
- Vuković, Novo (1994), Predgovor romanu *Nevidbog*, Obod, Cetinje.
- Ženet, Žerar (1985), *Figure*, Vuk Karadžić, Beograd.

Tatjana ĐURIŠIĆ

THE LYRIC (POETIC) NOVEL IN MONTENEGRIN LITERATURE
(UP TO 1950)

Summary

This paper explores the early development of the lyric—or poetic—novel within Montenegrin literature, focusing on formative instances of this narrative mode up to the year 1950. The emergence of lyrical narration can be discerned as early as *Nevidbog* (1933), the first Montenegrin novel authored by Risto Ratković.

Within the diachronic evolution of the Montenegrin novel, we identify the lyric novel as a distinct subtype, characterized by the marked presence of lyrical encoding within its narrative structure. In the period analyzed in the first volume of *A History of the Montenegrin Novel*—from its literary inception to 1950—we have identified two novels constructed in accordance with this

model. While this narrative form reaches its full aesthetic and productive realization in the postwar modernist era, its early iterations warrant particular attention for their foundational role. Accordingly, this study centers on two representative works: *Nevidbog* (1933) by Risto Ratković and *The Garden of the Lost* (1928) by Vasilije Leković, examining their lyrical architecture and narrative particularities.

Keywords: lyric novel, Montenegrin literature, lyrical encoding, subjective temporality, emotional information, epistolary form, associative narrative logic, fragmentary composition, indexical signs

Sandra VUKASOJEVIĆ
Filološki fakultet – Nikšić
Univerzitet Crne Gore

DO EMOCIJE KROZ PROZODIJU: KVALITATIVNI UVID U PROZODIJSKE ASPEKTE EMOCIONALNOG GOVORA

Ovaj rad bavi se fonetskim aspektima emocionalnog govora kroz kvalitativnu analizu prozodijskih činilaca. Korpus čine odabrani segmenti iz emisije *The Oprah Winfrey Talk Show*, u kojima govornici spontano izražavaju različite emocije. Analiza, fonetski i pragmatički usmjerena, fokusira se na parametre poput osnovne frekvencije (f_0), tempa, intenziteta, trajanja i upotrebe pauza. Posebna pažnja posvećena je tonskim akcentima u okviru ToBI sistema, teorijskog modela zasnovanog na autosegmentalnoj metričkoj fonologiji. Cilj rada jeste da ukaže na obrasce prozodijskog izražavanja emocija u spontanim govorima, te da ispita u kojoj mjeri tonski akcenti i promjene u lokalnim i globalnim vrijednostima f_0 korespondiraju sa specifičnim emocionalnim stanjima. Rezultati kvalitativne analize pokazuju da prozodijski signali variraju u emocionalno obojenim iskazima, pri čemu te varijacije nijesu univerzalne, već su uslovljene prirodom konkretne emocije.

Ključne riječi: emocija, osnovna frekvencija (f_0), intenzitet, trajanje, pauza, ToBI

Uvod

Govor, osim što prenosi informacije, istovremeno otkriva i emocionalna stanja govornika. I dok se emocionalna značenja često prepoznaju kroz leksičke i sintaksičke elemente, prozodija igra ključnu ulogu u izražavanju i percepciji emocija. Prozodijski signali poput ritma, intonacije, tempa, intenziteta i trajanja omogućavaju govorniku da oblikuje iskaz u skladu sa afektivnim stanjem, dok slušaocu pružaju važne signale za tumačenje emocionalnog konteksta.

Iako postoji bogata literatura o prozodiji i njenoj vezi sa emocijama, kvalitativna analiza emocionalne prozodije u spontanom govoru, posebno u formatima poput *talk show* emisija, i dalje je relativno rijetka u fonetskim istraživanjima. Stoga je cilj ovog rada da, kroz izbor konkretnih primjera iz emisije *The Oprah Winfrey Talk Show*, prikaže na koji način se emocije izražavaju kroz prozodijske parametre govora. Analiza je posebno usmjerena na identifikaciju najizraženijih prozodijskih indikatora emocija, kao i na moguću povezanost između tonskih akcenata (H*, L*) i specifičnih emocionalnih stanja. Takođe, ispituje se u kojoj mjeri se lokalne i globalne vrijednosti osnovne frekvencije (f_0) razlikuju u emocionalno obojenim iskazima.

Fokus istraživanja nije na statističkoj obradi podataka, već na deskriptivnoj, fonetskoj i pragmatičkoj analizi prozodijskih činilaca u emocionalnom govoru. Upoređivanjem lokalnih i globalnih vrijednosti osnovne frekvencije (f_0), intenziteta, trajanja i upotrebe pauza, kao i identifikacijom tonskih akcenata u okviru ToBI sistema, a na osnovu teorijskih postavki autosegmentalne fonologije, cilj je ukazati na osnovne obrasce u prozodijskom izražavanju emocija i promjene koje se javljaju u zavisnosti od afektivne konfiguracije govora.

Dosadašnja istraživanja odnosa prozodije i emocionalnog govora

Emocionalna prozodija zauzima važno mjesto u fonetsko-fonološkim istraživanjima, a predmet je i brojnih psiholingvističkih studija (Williams i Stevens 1972; Abelin i Allwood 2000; Waaramaa et al. 2010; Rodero 2011; Bänziger et al. 2015; inter alia). Ovo istraživačko interesovanje proističe iz činjenice da prozodijski elementi, kao što su osnovna frekvencija, intenzitet, trajanje i tempo, imaju značajnu ulogu u izražavanju emocija. Brojna su nastojanja da se identifikuju ključni akustički indikatori emocionalne prozodije. Banse i Scherer (1996) ispitali su povezanost 14 različitih emocija sa 29 akustičkih parametara, a rezultati su pokazali da se pojedinačne emocije mogu povezati sa specifičnim akustičkim obrascima. Na primjer, ljutnja i panični strah karakterišu se povišenim vrijednostima $f_{0\text{mean}}$, visokim intenzitetom i brzim tempom, dok se emocije poput tuge i stida odlikuju sniženom osnovnom frekvencijom, nižim intenzitetom i sporijim ritmom. Autori su takođe pokazali da slušaoci mogu uspješno prepoznati emociju na osnovu akustičkih elemenata i varijacija.

Juslin i Laukka (2003) analizirali su 104 studije o izražavanju emocija u govoru i 41 studiju o muzičkom izvođenju, s ciljem da ispituju da li se emocije izražavaju na sličan način u ova dva modaliteta. Zaključili su da i govor i muzika koriste slične prozodijske parametre za izražavanje istih emocija, što upućuje na postojanje zajedničkog akustičkog koda.

Dalja istraživanja fokusirala su se na odnos tonskih akcenata i vrijednosti osnovne frekvencije (f_0) sa određenim emocionalnim stanjima (Mozziconacci 2002), kao i na to kako se emocionalna prozodija oblikuje u zavisnosti od lingvističkih i diskurzivnih faktora. Uz ovo, za slušaoca je takođe značajna i količina akustičkih informacija potrebna za identifikaciju emocije (Roche et al. 2015). Dodatno je važno i koliko je duga govorna sekvenca, jer se emocije obično preciznije prepoznaju kako se govorni segment širi i razvija (Rigoulot et al. 2013).

Cowen i saradnici (2019) analizirali su akustička obilježja 2519 uzoraka govora, koje je izgovorilo 100 glumaca iz pet različitih kultura, povezujući ih sa 12 kategorija emocija. Rezultati su pokazali da se emocije mogu pouzdano prepoznati na osnovu parametara kao što su trajanje, minimalna, maksimalna i prosječna vrijednost f_0 , izraženost tona, dužina pauza, i dr.

Autori van Rijn i Larrouy-Maestri (2023) analizirali su 3252 minuta snimaka emocionalnog govora iz različitih jezika, zemalja i korpusa. Ispitali su vezu između emocije i akustičkih elemenata uzimajući u obzir i pol, jezik, individualne karakteristike govornika, države iz kojih dolaze. Izdvojeno je sedam akustičkih faktora koji zajedno objašnjavaju 57% ukupne varijanse: kvalitet glasa, intenzitet, visina i formanti, ritam i tempo, *shimmer* (kratkoročne oscilacije u amplitudi zvučnog signala), varijacije visine tona i mel-frekvencijski kepralni koeficijenti (MFCC). Autori zaključuju da se pouzdano mapiranje emocija i akustičkih parametara može uspostaviti unutar jednog korpusa, ali da obrasci mogu varirati među različitim jezicima i kulturnim kontekstima. Ova činjenica sugerise potrebu za oprezom pri generalizaciji akustičkih indikatora emocije.

Uprkos velikom broju kvantitativnih studija koje se bave emocionalnom prozodijom, kvalitativna istraživanja emocionalnog izraza u autentičnom, spontano produkovanom govoru su relativno rijetka. Većina postojećih radova oslanja se na eksperimentalne ili glumljene korpusse, dok se deskriptivnim analizama spontanog govora posvećuje znatno manje pažnje. Upravo iz tog razloga, analiza u ovom radu zasniva se na

prirodnim govorima iz medijskog konteksta, sa ciljem da se identifikuju prozodijski obrasci emocija koji se realizuju u lično obojenim iskazima.

Teorijski okvir

Teorijski okvir ovog rada zasniva se na postavkama autosegmentalne metričke fonologije (engl. *autosegmental metrical phonology* – AMP), intonacionog modela razvijenog za opisivanje tonških segmenata u iskazima. Ovaj model je prvobitno formulisan za fonološko proučavanje intonacije engleskog jezika (Pierrehumbert 1980; Beckman i Pierrehumbert 1986), ali se ubrzo počeo primjenjivati i na intonacione sisteme drugih jezika, čime je omogućeno njihovo međusobno poređenje.

U okviru AMP modela, intonacija se posmatra kao niz diskretnih tonških elemenata organizovanih u hijerarhijsku prozodijsku strukturu. Osnovna jedinica analize je intonaciona fraza – kontura sastavljena od tonških morfema: tonških akcenata, fraznih akcenata i graničnih tonova.¹ Tonski akcenti, koji mogu biti jednotonski ili dvotonski, vezuju se za prominentne leksičke jedinice u frazi, odnosno za naglašeni slog u okviru tih jedinica. Osim formalnih karakteristika, ovi elementi imaju i distinktivno značenje u informacionoj strukturi diskursa – signalizuju status informacije (nova vs. poznata), kontrast, nabranje i slično.

Frazni akcenti, koji su jednotonski, vezani su isključivo za kraj fraze – bilo da je riječ o međufrazi ili čitavoj intonacionoj frazi. Njihova funkcija jeste da upravljaju intonacionim tokom od posljednjeg tonškog akcenta do kraja fraze (Pierrehumbert i Hirschberg 1990: 277). Granični tonovi označavaju kraj intonacione fraze i interpretiraju se uvijek u kombinaciji s odgovarajućim fraznim akcentom. Za pravilno tumačenje značenja intonacione konture, neophodno je razmotriti sve tri komponente – tonški akcentat, frazni akcentat i granični ton.

Pored AMP modela, u ovom radu koristi se i ToBI sistem anotacije (engl. *Tones and Break Indices*), zasnovan na autosegmentalnoj fonologiji. Ovaj notacioni model omogućava precizno označavanje tonških akcenata (npr. H*, L*, L+H*, H+L*) i intonacionih granica (npr. L-L%, H-H%, L-H%). Pojedini akcenti i konture u više studija povezani su sa specifičnim afektivnim stanjima – L+H* i H% često se tumače kao

¹ Vidjeti: Janet Pierrehumbert, Julia Hirschberg, „The meaning of intonational contours in the interpretation of discourse”, in: P.R. Cohen, J. Morgan & M. Pollack (eds.), *Intentions in Communication*, MIT Press, Cambridge, 1990, str. 271–311.

signali emocionalnog uzbuđenja ili šoka, dok se L* i L-L% interpretiraju kao indikatori zatvorenih ili potisnutih emocija.

Kao dopunu autosegmentalnom pristupu, primijenjen je i modifikovani model koji prikazuje Wennerstrom (2001). U Tabeli 1 prikazani su intonacioni simboli i paralingvistički znaci koji su korišteni prilikom analize korpusa (Wennerstrom 2001).

Tabela 1

Intonacioni simboli	
H*	visoki tonski akcenat
L*	niski tonski akcenat
L+H*	uzlazni visoki tonski akcenat
L*+H	uzlazni niski tonski akcenat
↑	visokouzlazna intonacija
↗	niskouzlazna intonacija
→	ravna intonacija
↘	djelimično silazna intonacija
↓	silazna intonacija
L- / H-	niski / visoki frazni akcenat
L% / H%	niski / visoki granični ton
RIJEČ	visoki tonski akcenat (H*)
RIJEČ	niski tonski akcenat (L*)
<u>RIJEČ</u>	uzlazni visoki tonski akcenat (L+H*)
<u>RIJEČ</u>	uzlazni niski tonski akcenat (L*+H)
Paralingvistički simboli	
(xxx)	dio teksta koji nije transkribovan
+riječ+	izuzetno visoka vrijednost f0
>>	ubrzani tempo
<<	usporeni tempo
:::	produžen izgovor vokala
(0.1)	pauza izražena u sekundama
[preklapanje u govoru

Korpus i metodologija

Korpus na kom se vrši ispitivanje čine materijali preuzeti iz američke televizijske emisije razgovornog tipa *The Oprah Winfrey Talk Show*. Izbor ovog korpusa motivisan je, prije svega, praktičnim razlozima: emisije su brojne, lako dostupne i visokog tehničkog kvaliteta zvuka

(minimalni šum i buka). Pored toga, one obiluju spontanima iskazima, prirodnim emocionalnim reakcijama i jasno izraženim stavovima sagovornika, što ih čini pogodnim za kvalitativno ispitivanje prozodijskih obrazaca u emocionalnom govoru. U takvim kontekstima emocionalna prozodija se ne realizuje izolovano, već se ostvaruje u interakciji sa sintaksom, leksikom, pa i neverbalnim signalima, te zahtijeva kombinovani pristup analizi.

Za potrebe istraživanja snimljeno je nešto više od četiri sata materijala, koji je javno dostupan i preuzet s internet platforme YouTube. Video-zapisi konvertovani su u .wav format, a zatim ortografski transkribovani. Iako su emisije birane nasumično i raznovrsne su u pogledu tematike, gostiju i trajanja, fokus je bio na segmentima sa jasno izraženim emocijama. Nakon temeljne auditivne analize, ekstrahovani su djelovi govora u kojima dolazi do izraženih prozodijskih odstupanja i u kojima se jasno registruju emocije poput kajanja, iznenađenja, nevjerice ili šoka, uzbuđenosti, radosti, zahvalnosti. Svi izolovani primjeri emocionalno obojenih iskaza, ukupno njih 42, analizirani su instrumentalno. Primjenom softvera Praat (Boersma i Weenink 2022), izvršena je, pored auditivne, i vizuelna analiza primjera, tj. pregled kontura u spektrogramu. Potom su izmjereni parametri osnovne frekvencije (f_0), kao što su srednja ($f_{0\text{mean}}$), minimalna ($f_{0\text{min}}$), maksimalna frekvencija ($f_{0\text{max}}$) i ton-ski raspon (f_{0r}), te intenzitet (I), trajanje (t) i dužina pauza. Vrijednosti f_0 izražene su u Hz, dok je tonski raspon preračunat u polutonove (ST), prema formuli za konverziju $f_{0r} = 39,86 \log_{10}(f_{0\text{max}}/f_{0\text{min}})$ (Baken i Orlikoff 2000: 148). Dobijene lokalne vrijednosti prozodijskih parametara poređene su sa globalnim vrijednostima, koje su izračunate u okviru neutralnih govornih segmenata istih govornika. Kombinovanjem kvalitativne analize i akustičke deskripcije lokalnih i globalnih vrijednosti f_0 , intenziteta i trajanja, izvršeno je poređenje između emocionalno obojenog i emocionalno neutralnog govora, s ciljem da se identifikuju karakteristične prozodijske razlike.

Važno je naglasiti da ovaj rad ne uključuje statističku obradu podataka s obzirom na to da je korpus ograničen na manji broj reprezentativnih primjera. Kako cilj istraživanja nije generalizacija rezultata, već identifikacija osnovnih prozodijskih indikatora u izražavanju emocija, fokus je stavljen na deskriptivnu analizu prozodijskih obrazaca u emocionalno obojenom govoru. I pored ograničenja, ovakav pristup pruža validnu osnovu za buduća, obimnija ispitivanja u oblasti emocionalne prozodije.

Rezultati i diskusija

Auditivna i vizuelna analiza izdvojenih primjera, zajedno sa pregledom prikupljenih spektrograma i sprovedenim akustičkim mjerenjima, ukazuje na značajne modifikacije prozodijskih parametara u emocionalno obojenom govoru. Posebno se izdvajaju varijacije u vrijednostima $f0_{max}$ i $f0_r$, kao i u intenzitetu i trajanju prominentnih leksičkih jedinica, ali i širih fraznih segmenata. Poređenje lokalnih i globalnih vrijednosti istih govornika ukazuje na uslovljenost promjene prozodijskih parametara prilikom izražavanja emocija. Pored ovoga, identifikovana je i funkcionalna upotreba pauza, koje se često javljaju između emocionalno naglašenih jedinica, te doprinose kako semantičkoj, tako i ekspresivnoj interpretaciji.

U cilju jasnijeg prikaza tipičnih obrazaca emocionalne prozodije, u nastavku se iznose reprezentativni primjeri iz korpusa.

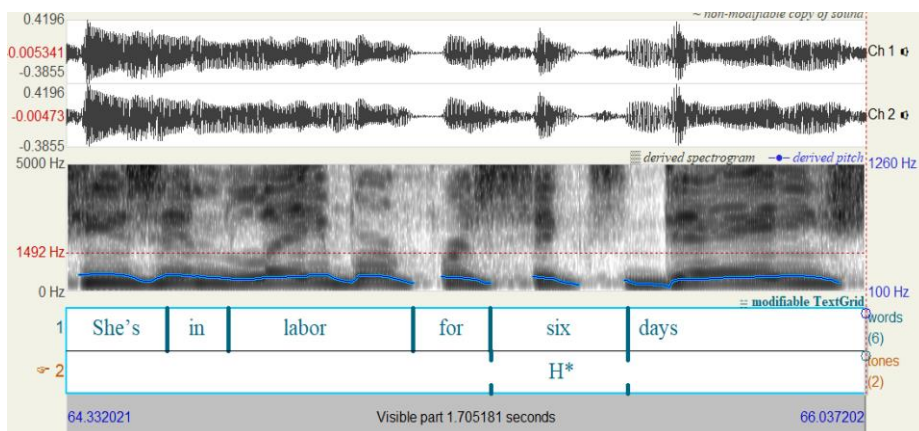
U primjeru (1), voditeljka razgovara sa svojom gošćom² o teškim uslovima porođaja u Etiopiji. Gošća pokušava da opiše zdravstvenu zapuštenost, ukazujući na potpuno odsustvo medicinske pomoći i brojne komplikacije koje iz toga proizlaze.

(1)

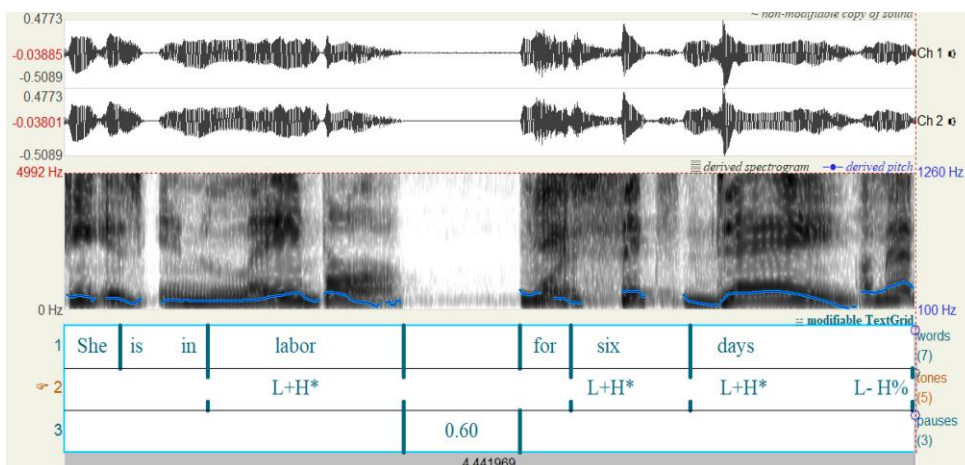
- 1 G: in ETHIOPIA she can't GET any HELP ↘ (0.3) she's got NOBODY
- 2 in the VILLAGE → (0.41) NO ANTI-NATAL CARE → (0.54)
- 3 NO MIDWIFE to HELP her ↓ (0.55)
- 4 V: no EPIDURAL ↗ (0.43)
- 5 G: NOTHING
- 6 V: NOTHING ↓
- 7 G: [only
- 8 V: [and >> so so so when the WOMAN SAYs she's in LABOR
- 9 for SIX DAYS ↗ she means she is LA:::BO:::R (0.6)
- 10 YEAH
- G:
- 11 V: for SIX DA:::YS ↑

² Iako je materijal preuzet iz javno dostupnih izvora, u primjerima i analizi nijesu korišćena lična imena učesnika. Stoga se u radu koriste oznake V (voditeljka) i G (gost/gošća).

Fraza *she is in labor for six days* predstavlja emocionalni vrhunac u primjeru 1. Iako se formalno ponavlja, njen drugi izgovor nosi znatno izraženiji emocionalni naboj. Na osnovu i vizuelne i auditivne analize, vidljive su jasne razlike u tonskim konturama između prvog, gotovo neutralnog izgovora i drugog, intonacijski i temporalno izmijenjenog izgovora. Tako, u prvom izgovoru, fraza funkcioniše kao konstatacija, pri čemu riječ *six*, kao nosilac nove informacije, dobija H* akcenat, dok *labor* i *days* nose L* akcenat i realizuju se bez prozodijskog isticanja (slika 1). U drugom slučaju, svi elementi intonacione fraze signalizuju emocionalni naboj: prisutni su L+H* akcenti, produženo trajanje slogova i pauza od 0,6 s, što sve zajedno upućuje na emocionalni šok i osjećaj nevjerice (slika 2). Kraj rečenice obilježen je uzlaznim graničnim tonom (H%), koji dodatno naglašava potrebu voditeljke za potvrdom.

Slika 1. Tonska kontura fraze *She's in labor for six days* (emocionalno neutralna fraza)

Slika 2. Tonska kontura fraze *She is in labor for six days* (emocionalno obojena fraza)

Tabela 2 prikazuje poređenje prozodijskih parametara za riječi *labor*, *six* i *days* u oba izgovora. Fraza *She's in labor for six days*, pri prvom izgovoru, prozodijski je stabilnija. Kod riječi *labor*, *six* i *days* ne registruju se nagli skokovi u vrijednostima f_0 parametara i intenziteta, a čitava fraza realizuje se uz mali tonski raspon (f_0). Izgovor fraze traje svega 1,7 s. Nasuprot ovome, u emocionalno obojenoj frazi evidentni su viši intenzitet, širi tonski raspon i znatno duže trajanje kako pojedinačnih riječi, tako i čitave fraze (4,4 s). Takođe su prisutne izražene pauze i slogovno produženje riječi.

Ovaj primjer jasno pokazuje da se u emocionalno obojenom govoru prozodijski parametri značajno mijenjaju, pri čemu se formira obrazac karakterističan za emocije poput nevjerice i šoka.

Tabela 2.

Riječ	Izgovor	$f_{0\text{mean}}$ (Hz)	$f_{0\text{max}}$ (Hz)	f_{0r} (ST)	Trajanje (s)	Intenzitet (dB)
<i>labor</i>	prvi	220	249	6,4	0,37	68
	drugi	187	242	11,85	1,01	71,8
<i>six</i>	prvi	194	228	6,34	0,25	69
	drugi	243	256	9,25	0,53	71
<i>days</i>	prvi	206	238	5,82	0,47	69
	drugi	220	318	18,53	1,17	73,4

Pažljivo proučavanje korpusa pokazuje da voditeljka, u velikom broju primjera, ne skriva emocije i izražava ih prilično jasno. Njene reakcije – smijeh, suze, fizički kontakt – dodatno doprinose emocionalnoj atmosferi razgovora. Primjer 2 ilustrativan je u tom smislu.

(2)

- 1 V: I HAVE to TELL you → that it +IMMENSELY+ CHANGED
MY LIFE ↘
 2 and I was +ALREADY+ HAVIN' a PRETTY GOOD LIFE↓

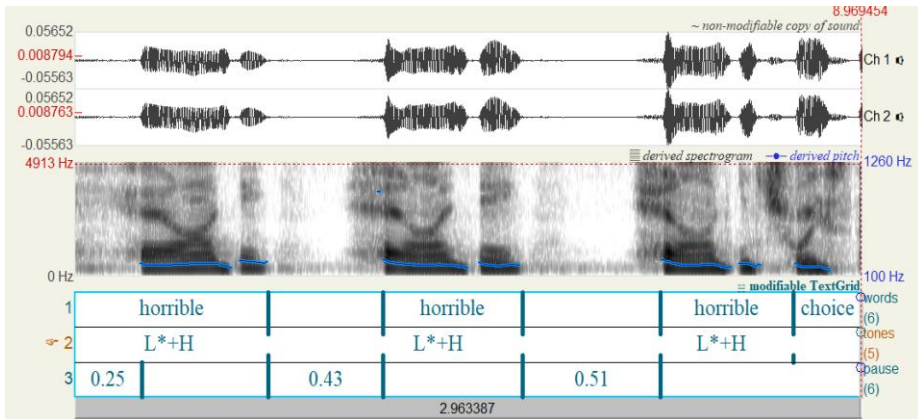
U primjeru 2, voditeljka izražava duboku zahvalnost prema autorki knjige koja je, prema njenim riječima, značajno uticala na njen život. Emocionalna ekspresija u ovom iskazu podržana je i leksičkim i prozodijskim sredstvima. Riječi *immensely* izgovorena je s izraženim intenzitetom i visokim tonskim akcentom H*, čime se dodatno pojačava emocionalni naboj iskaza. Voditeljka prozodijski naglašava i ostale leksičke jedinice, te kroz pojačan intenzitet, produženi izgovor, upotrebu H* tonskog akcenta i finalnom silaznom intonacijom (L-L%), doprinosi utisku iskrene zahvalnosti.

U ovim emisijama, pored voditeljke, i gosti jasno i otvoreno iskazuju emocije. U primjeru 3, gošća emisije, poznata američka glumica, govori o saobraćajnoj nesreći koju je izazvala vozeći u alkoholisanom stanju. U trenutku iskrenog kajanja i griže savjesti, izgovara rečenicu snažnog emocionalnog tona:

(3)

- 1 G: I MADE a HORRIBLE HORRIBLE HORRIBLE CHOICE ↗

Leksička jedinica *horrible* ponavlja se tri puta, pri čemu je svaki put realizovana uz L*+H tonski akcenat i niži intenzitet (slika 3). Uprkos blagom porastu prosječne f0, ukupna visina glasa u ovom segmentu je niža nego u neutralnim kontekstima, dok je tonski raspon znatno sužen. Pauze u trajanju od 0,25 s, 0,43 s i 0,51 s, zabilježene prije i poslije ključne riječi, dodatno ističu emocionalni pritisak prisutan u govoru.

Slika 3. Tonska kontura dijela fraze *I made a horrible horrible horrible choice*

Tabela 3 prikazuje globalne vrijednosti f_0 i intenziteta izmjerene u neutralnim frazama, kao i lokalne vrijednosti izmjerene za tri izgovora riječi *horrible*. Uočava se snižena $f_{0\text{mean}}$ i $f_{0\text{max}}$ vrijednost, kao i smanjen intenzitet, što u kombinaciji sa tonski „zbijenom“ konturom signalizira izražen osjećaj stida i kajanja.

Tabela 3.

Parametar	Globalna vrijednost	Lokalna vrijednost
$f_{0\text{mean}}$ (Hz)	221,6	219 / 210 / 211
$f_{0\text{max}}$ (Hz)	309	252 / 259 / 257
Intenzitet (dB)	64,65	52 / 56 / 58

U primjeru 4, poznata glumica govori o postporođajnoj depresiji i unutrašnjim borbama. Njen govor karakteriše jasna emocionalna dinamika, ostvarena kombinacijom leksičko-gramatičkih i prozodijskih sredstava. Emocionalni ton naročito dolazi do izražaja u segmentima koji se odnose na osjećaj samoprezira i suicidalne misli.

(4)

- 1 V: TELL us about THAT MOMENT in the CAR ↓ (0.34)
- 2 G: It WAS this U:::RGE to (0.2) to PUT my FOOT +SO FAR+
- 3 on the PEDAL (0.73) i:::n (0.4) TRAFFIC ↘ (0.24)
- 4 or I SAW the WALL
- 5 There's JUST WALL on the FREEWAY ↘ that's JUST SORT OF

- 6 BRICK ↗ (0.3)
 7 and I THOUGHT if I can JUST there WAS (xxx) → an' I JUST WANTED
 8 to SMA:::SH (0.65) my HEAD through the WINDSHIELD ↘
 9 I WANTED (0.4) I +DID+ WANT to SSSPLIT (0.8) myself up ↘ (0.65)
 10 it WAS +SUCH+ SELF-HATRED ↘ (0.3) a:::nd (0.37)
 11 IRONICALLY (0.16) the BABY was in (0.21) the BACK SEAT ↑ (0.85)
 12 BABY was FINE → she wasn't EVEN CRYING ↘ (0.51) an'
 13 I THOUGHT (1.05) GO:::D YOU AGAIN ↗ and NOW you're STOPPING me
 14 from DOING what I wanna DO ↗ I wanna RAM my CAR through
 15 the WALL ↘ (0.4) an' (0.27) BECAUSE of YOU I CAN'T ↘ (0.2)
 16 I AM (0.87) SO (0.72) O:::H THANKFUL that that I didn't HAVE
 17 the DESIRE to (0.6) HURT HER ↘ (0.23) but I CERTAINLY didn't
 18 HAVE the DESIRE to HELP 'er EITHER ↗ (0.26)
 19 I HAD the DESIRE to HURT MYSELF →

Od samog početka (2. red), glumica koristi prozodijska obilježja (H* tonski akcenat, izuzetno visoke vrijednosti f0, pauze, duži izgovor slogova) kako bi opisala stanje u kom se nalazila, ali i izrazila osjećanja gnušanja, prezira i bijesa prema samoj sebi. U redovima 8 i 9 koristi izuzetno izražajne glagole *smash* i *split*, koji nose snažnu konotaciju očajja. Emocionalni efekat ovih glagola proizlazi ne samo iz semantičke već i fonetske i intonacione realizacije: ekstremno produžen izgovor riječi (*smash* – 0,9 s; *split* – 1,05 s) i glasova (npr. /s/ u *split* traje 0,63 sekunde), povišen intenzitet, usporen tempo i pauze nakon svake ključne riječi. Pauze poslije *smash* i *split* (0,65 s i 0,8 s) djeluju kao akustički akcenti, koji dodatno naglašavaju emocionalni intenzitet iskaza. Pored ovih glagola, fonetski je istaknut i pomoćni glagol *did* (red 9), što ukazuje na još jedan pokušaj govornice da uvjeri publiku u ozbiljnost i istinitost svog iskustva. Leksička jedinica *self-hatred*, izgovorena u 10. redu, jasno zaokružuje emocionalno stanje o kom govori.

U redovima 16 i 17 dolazi do emocionalnog obrta: prethodni osjećaji bijesa i samoprezira zamijenjeni su olakšanjem i zahvalnošću. Ovo je prozodijski realizovano frekventnom upotrebom visokog tonskog akcenta H*, dužim pauzama nakon *I am* i *so*, kao i upadljivo produženim izgovorom uzvika *oh*. Ovakva prozodijska realizacija signalizira trenutak katarze.

Analizirani primjeri pokazuju da prozodiju ne treba zanemariti ukoliko želimo razumjeti produkciju i percepciju emocija u govornom diskursu. Gotovo svi njeni elementi (visina, jačina, gustina naglašenih riječi, pauza, tempo) pomažu govorniku da izrazi, a slušaocu da prepozna emociju u kontekstu. Preciznije, emociju, u zavisnosti od tipa, karakteriše specifični akustički obrazac, a nije uočen neki univerzalni akustički profil koji bi bio tipičan za sve emocije. Upravo ovakvi rezultati u skladu su sa onim prethodnih istraživanja (Banse i Scherer 1996).

Zaključak

Analiza korpusa pokazala je da emocionalno obojen govor karakterišu sistematske promjene u prozodijskim parametrima, koje zavise od vrste izražene emocije. U slučajevima emocija visokog uzbuđenja, poput iznenađenja, nevjerice ili šoka, uočeni su porast vrijednosti $f0_{\text{mean}}$ i $f0_{\text{max}}$, širenje tonskog raspona, povećan intenzitet i ubrzan tempo govora. Nasuprot tome, emocije poput stida, kajanja i zahvalnosti, izražene su smanjenim intenzitetom, užim tonskim rasponom, sniženom visinom glasa i produženim pauzama.

Dobijeni rezultati ukazuju na to da prozodijski parametri ne funkcionišu uniformno u svim emocionalnim kontekstima, već da različite emocije – poput šoka, zahvalnosti, kajanja i očaja – aktiviraju specifične promjene u prozodijskim parametrima. Varijacije u osnovnoj frekvenciji, intenzitetu, trajanju i upotrebi pauza djeluju kao ključni indikatori emocionalne obojenosti govora, a način njihove realizacije zavisi od emocionalnog stanja govornika. Iako ovaj rad ne uključuje statističku obradu podataka, deskriptivna analiza izabranih primjera pruža validan uvid u osnovne mehanizme emocionalne prozodije, potvrđujući da je prozodija kompleksan resurs u izražavanju emocija.

Uprkos ograničenom korpusu i manjem broju reprezentativnih primjera, prikazana analiza nedvosmisleno ukazuje na značaj prozodijskih parametara u izražavanju emocija i postavlja osnovu za dublje fonetsko-pragmatičko ispitivanje ove oblasti. Pored toga, rezultati analize ukazuju i na potrebu za daljim istraživanjima emocionalne

prozodije, naročito u sadašnjem trenutku kada se sam govor sve više digitalizuje i automatizuje. Analiza bi svakako trebalo da obuhvati veći broj govornika, preciznije kategorizovane emocije i mogućnost kvantitativne obrade podataka. Time bi se dodatno produbilo razumijevanje uočenih prozodijskih obrazaca, a što je neophodno za očuvanje autentične komunikacije.

Literatura:

- Åsa Abelin, Jens Allwood, „Cross linguistic interpretation of emotional prosody“, *Proc. ITRW on Speech and Emotion*, Northern Ireland, 2000, str. 110–113.
- Rainer Banse, Klaus Scherer, „Acoustic profiles in vocal emotion expression“, *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), American Psychological Association, United States, 1996, str. 614–636.
- Tanja Bänziger, Georg Hosoya, Klaus Scherer, „Path models of vocal emotion communication“, *Plos One*, 10(9), Public Library of Science, United States, 2015, str. 1–29.
- Mary E. Beckman, Janet Pierrehumbert, „Intonational structure in Japanese and English“, *Phonology*, 3, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, str. 255–309.
- Paul Boersma, David Weenink, *Praat: Doing phonetics by computer*, 2022. <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>
- Alan S. Cowen, Petri Laukka, Hillary Anger Elfenbein, Runjing Liu, Dacher Keltner, „The primacy of categories in the recognition of 12 emotions in speech prosody across two cultures“, *Nature Human Behaviour*, 3(4), Nature Portfolio, London, 2019, str. 369–382.
- Patrik N. Juslin, Petri Laukka, „Communication of emotions in vocal expression and music performance: Different channels, same code?“, *Psychological Bulletin*, 129(5), American Psychological Association, United States, 2003, str. 770–814.
- Sylvie Mozziconacci, „Prosody and emotions“, *Proc. Speech Prosody*, Aix-en-Provence, 2002, str. 1–9.
- Janet Pierrehumbert, *The Phonology and Phonetics of English Intonation*, PhD Dissertation, MIT, 1980.
- Janet Pierrehumbert, Julia Hirschberg, „The meaning of intonational contours in the interpretation of discourse“, in: P.R. Cohen, J. Morgan, M. Pollack (eds.), *Intentions in Communication*, MIT, Cambridge, 1990, str. 271–311.
- Simon Rigoulot, Eugen Wassiliwizky, Marc D. Pell, „Feeling backwards? How temporal order in speech affects the time course of vocal emotion

- recognition“, *Frontiers in Psychology*, 4, Frontiers, Switzerland, 2013, Article 367.
- Jennifer M. Roche, Brett J. Peters, Rick Dale, „Your tone says it all: The processing and interpretation of affective language“, *Speech Communication*, 66(2), Elsevier B.V., 2015, str. 47–64.
- Emma Rodero, „Intonation and emotion: Influence of pitch levels and contour type on creating emotions“, *Journal of Voice*, 25(1), Elsevier Inc., United States, 2011, str. 25–34.
- Pol van Rijn, Pauline Larrouy-Maestri, „Modelling individual and cross-cultural variation in the mapping of emotions to speech prosody“, *Nature Human Behavior*, 7, Nature Portfolio, London, 2023, str. 386–396.
- Teija Waaramaa, Anne-Maria Laukkanen, Matti Airas, Paavo Alku, „Perception of emotional valences and activity levels from vowel segments of continuous speech“, *Journal of Voice*, 24(1), Elsevier Inc., United States, 2010, str. 30–38.
- Ann Wennerstrom, *The Music of Everyday Speech: Prosody and Discourse Analysis*, Oxford University Press, New York, 2001.
- Carl E. Williams, Kenneth N. Stevens, „Emotions and Speech: Some Acoustical Correlates“, *Journal of the Acoustical Society of America*, 52, Acoustical Society of America, United States, 1972, str. 1238–1250.

Sandra VUKASOJEVIĆ

TOWARD UNDERSTANDING EMOTION THROUGH PROSODY: A
QUALITATIVE INSIGHT INTO THE PROSODIC ASPECTS OF
EMOTIONAL SPEECH

Summary

This paper explores the phonetic dimensions of emotional speech through a qualitative analysis of prosodic features. The corpus consists of selected segments from *The Oprah Winfrey Talk Show*, in which speakers spontaneously express a variety of emotions. Anchored in both phonetic and pragmatic perspectives, the analysis focuses on key prosodic parameters including fundamental frequency (f_0), speech rate, intensity, duration, and the use of pauses. Particular emphasis is placed on pitch accents as described within the ToBI framework, a model based on autosegmental-metrical phonology. The study aims to identify prosodic patterns associated with emotional expression in relatively spontaneous speech, and to examine the extent to which pitch accents and shifts in both local and global f_0 values align with specific emotional states. The findings suggest that prosodic cues vary notably across emotionally expressive speech segments, with such variation depending on the type of emotion conveyed.

Keywords: emotion, fundamental frequency (f_0), intensity, duration, pause, ToBI

Бојан МИНИЋ
Филолошки факултет – Никшић
Универзитет Црне Горе

ЕТНОНИМИ ОПШТИНЕ КОЛАШИН – ПРИЛОГ ЦРНОГОРСКОЈ ОНОМАСТИЦИ

Истраживање описано у овом раду представља ономастички опис у оквирима сјеверне црногорске општине Колашин, уз прегледан акценатски и облички опис ојконима (назива мјеста), као и назива мјештана и придјева који се односе на обрађени ојконим, дакле етника и ктетика. Као полазни корпус узети су катастарски подаци и писани медији, а затим су ти подаци допуњени теренским истраживањем. Након уводних разматрања и информација, представља се детаљан попис поменуте лексике, а затим се из наведеног материјала утврђују најчешћи принципи творбе назива мјештана и мјештанки насељених мјеста, пропратне морфонолошке промјене и наводе се одступања и специфичности (чему су добар примјер етници на *-аш* (Вукотинаш, Слатинаш), који немају облика женског рода, односно употребљава се један облик за мушки и женски род или ојконим и етник Баковић, с истим обликом али различитим акцентом). Рад је конципиран као прегледан приказ етнонимије колашинске општине, због чега сматрамо да може представљати добру полазну тачку за друга слична истраживања ономастике овог краја, али и шира истраживања у оквиру ове дисциплине на читавој територији Црне Горе.

Кључне ријечи: ономастика, ојконими, етноними, ктетици, Колашин

Увод

Посљедњих неколико деценија у науци показује тенденцију ка све већем броју радова из области ономастике, али ова област је и даље тек само једним дијелом истражена и нуди мноштво тема којима би се истраживач могао бавити и тиме допринијети не само

расвјетљавању чињеница у вези с реченом дисциплином, већ и развоју цјелокупне науке. У оквиру наше ономастике, још је слабије истражен свијет етника и ктетика, којима ћемо се ми нарочито бавити у раду који слиједи. Ми ћемо се овдје, како наговјештава и наслов рада, концентрисати на етнике општине Колашин. Етници представљају имена становника неког мјеста. Ваљан ономастички приказ обично обухвата превасходно *ојкониме* (име насељеног мјеста: Колашин, Матешево, Бјеласица, Пажањ), који се могу даље дијелити на *комониме* (име села – Матешево), *орониме* (име планине – Бјеласица), *астиониме* (име града – Колашин), *урбанониме* (име дијела града – Пажањ), а поред тога велики дио радова обухвата и *ктетике* (придјеви изведени из назива неког мјеста: колашински, матешевски, бјеласички, пажањски). *Хороним* (име области) који се тиче општине Колашин би, историјски гледано, у једном историјском периоду био Брда (а онда етници *Брђанин* и *Брђанка*, те ктетик *брдски*), али како се тај термин одавно тек ријетко користи, а и не односи се само на Колашин већ на читаву некадашњу територију Брда, сматрамо да нема потребе уврштавати га међу етнике које ћемо наводити у раду, те га овдје само успутно помињемо. Ојкониме смо наводили прве и обиљежавали их подебљаним словима, с једне стране ради прегледности, а с друге због тога што су они основа од које се етници и ктетници творе. Нијесмо их посебно објашњавали у облику дефиниције, као уосталом ни етнике и ктетике због тога што би се само ширио обим рада, а објашњења би се сводила на формуле (*насеље у...* (за ојконим), *становник/становница мјеста...* (за етник), *који се односи на мјесто...* (за ктетик)). Граматички блокови који би садржали парадигму промјене, према нашем мишљењу, такође нијесу били нужни: сви облици су у складу са стандардом и нормираном парадигмом. Ипак смо акценатске ликове, иако су и они у складу с нормом (јасно, посљедица укључености говора колашинског краја у источнохерцеговачке говоре), обиљежавали због могућности да се одређени ојконим акценатује на више начина или има специфичан акценат. Етници су центар нашег интересовања у овом раду и због тога им је посвећен највећи његов дио: најприје су сви пописани и акцентовани, а потом је спроведена и анализа која је утврдила најчешће суфиксе којима се етници творе на територији општине Колашин, оне који ниједном нијесу забиљежени у нашем материјалу, али их ономастика познаје као продуктивне творбене моделе, а у оквиру набрајања суфикса смо се успутно дотакли и

гласовних промјена које су се десиле при настанку етника. Што се тиче творбе етника, у науци постоје неслагања која имају најмање двије стране. О томе свједочи и слjedeћи цитат:

Два међусобно опречна става долазе до изражаја кад се суди о правилности облика имена становника и придева изведених од домаћих географских имена. По једноме — правилан је само облик који одговара месном народном говору (обично се при томе подразумева да не мора бити баи дијалектолошки аутентичан, него да се може структурално прилагодити штокавском стандарду). По другоме, који у овом броју „Нашег језика“ заступа Ј. Мологић, облик етника и ктетика мора бити у складу са нормалним, продуктивним творбеним моделима и односима. Језичка норма и језичка пракса морају неизбежно рачунати са компромисом ова два става. Локални облик, ако одступа од штокавског стандарда, по правилу је подложен корекцији у фонетском смислу (нпр. Грабљанин, Липљанин а не „Грабјанин“, „Липјанин“) и у смислу чувања нормалног штокавског облика суфикса (тип Винковчанин, Осјечанин а не „Винковчан“, „Осјечан“); ако је пак ослобођен изразито дијалекатских структуралних обележја, месни облик представља основни језички стандард и мора се увек сматрати правилним. (Пешикан 1977: 75–76)

Будући да се ми у овом раду бавимо ојконимима, етницима и ктетницима општине Колашин, у којој је сâм Колашин једино насеље које би се могло назвати урбаном средином, већина осталих насеља су села од којих један дио има сопствени говорни израз и сопствене називе за житеље тог мјеста, што не мора обавезно бити у складу с устаљеним и очекиваним творбеним принципима. У таквим случајевима, ми смо остављали име којим сами себе називају мјештани, али смо по потреби давали у напомени и лик који одговара

стандарду. При творби етника смо се водили правилима творбе у стандардном језику¹.

Материјал за рад смо у основном обиму нашли у колашинском катастру и из њега пописали сва насељена мјеста. Затим смо ту листу проширили подацима из литературе која се бавила колашинским крајем, топографских карата, а будући да је аутор ових редова и сâм Колашинац, и из сопствених сазнања, будући да ни неки најближи урбаноними и комоними овог краја нијесу били пописани. Водили смо се логиком да је за овај обим рада сувишно творити етнике и ктетике мјеста која су била насељена, а више нијесу (осим ако је научна литература имала већ пописана мјеста, која нијесмо могли пренебрећи (тако смо уврстили и неке микротопониме према истраживањима М. Пижурице (Пижурица 1976; Пижурица 1981), а изоставили смо и нека имена заселака, пошто ниједном нијесмо потврдили употребу другачију од оне попут „он је из...“ с називом засеока или друге приближне локације умјесто етника. Када смо имали готов попис ојконима, претражили смо литературу и штампане медије и пописали пронађене етнике и ктетике, а за оне који нам нијесу познати смо морали да одговоре нађемо на терену, од самих житеља неког мјеста или оних који су то доскора били. Стога рад на овом проблему има и посебну емотивну сатисфакцију за аутора, будући да је упознао неке крајеве општине за коју везује највећи дио свог живота, што се вјероватно не би десило, макар не још неко вријеме, да није било овог рада.

Преглед обрађеног материјала

Сакупљени ојконими су наведени азбучним редом и обиљежени масним словима, праћени етницима у мушком и женском роду, а потом и ктетицима. Код појединих облика су евидентна два лика, која су приказана упоредо, уколико смо закључили да су једнако

¹ *Етници и ктетици нису посебне лексичке јединице, они се творе од мјесних имена, припадају творби. Због тога нису лексичка него граматичка категорија и морају се подвргавати граматичким правилима [...] Једном ријечју: топониме као лексичке јединице треба уважити и поштовати при том коликогод је могуће завичајни идиом (Белец, Покоштане), а етнике и ктетике, као творбену категорију, ваља научити творити од ојконимних ликова према правилима творбе језичког стандарда. (Шимуновић 1976: 195–196)*

фреквентни и у складу с очекиваним творбеним принципима, док смо у осталим случајевима у фуснотама наводили секундарне облике. Обрађени материјал је сљедећи:

Андријево

Андријевљанин²

Андријевљанка

андријевачки/ андријевски

Бабљак

Бабљачанин

Бабљачанка

бабљачки

Баковићи

Баковић³⁴

Баковићка

баковићки

Баре⁵

Баранин

² Упоредо ријетко Андријевчанин, Андријевчанка, оба лика с паралелним дуго-узлазним акцентом на трећем слогу.

³ Ово је специфичан, јединствен случај у нашем истраживању, али нам је у неколика различита случаја од мјештана потврђено да су ојконим и етник облички једнаки, али се разликују по акценту, при чему је стварна могућност да се облик етника створио аналошки од Баковића који нијесу из овог мјеста или да се на овој дистинкцији инсистира управо због разликовања.

⁴ М. Пижурица у свом раду Антропонимија у топонимији Роваца објашњава: *Топоними патронимијског поријекла прилично су ријетки, а као називи села или подручја јављају се само када је задовољен услов јединородствености (Булатовићи, Влаховићи)* (Пижурица, 1976: 104). Водећи се дијелом који смо истакли тамним словима, а имајући у виду и стварно стање на терену, сматрамо да би било несврсисходно одређивати вјештачке етнике попут *Баковићанин, Баковићанка, Булатовићанин, Булатовићанка* и слично, мада је евидентно да у свим случајевима можемо створити етник помоћу суфикса *-јанин*. У случају да је демографија толико измијењена да поменути услов више није задовољен, гради се општији етник, као у случају мјеста Бојићи.

⁵ Баре је званични назив овог морачког села, али међу мјештанима се често чује да је пуни назив Баре Радовића (према Радовићима који насељавају велики дио овог мјеста), односно Баре Лакићевића (према још једном бројном братству у Барама). Ни једни ни други не воле кад се пред њима помене облик с другим патронимом у називу, тако да се назив своди на Баре.

Бӑрӑнка

бӑрскӑ

Бӑре Краљскӑ

Бӑранин⁶

Бӑрӑнка

бӑрскӑ

Башањӑ Брдо

Башањац

Башањка

башањскӑ

Бјеласица

Бјеласичанин

Бјеласичанка

бјеласичкӑ

Блӑтина

Блӑтињанин

Блӑтињанка

блӑтинскӑ

Богутӑв Дӑ

Богутоводӑљанин

Богутоводӑљанка

богутоводӑлскӑ

Бӑјићи

Бӑјићанин

Бӑјићанка

бӑјићкӑ

Брӑза

Брӑзанин

Брӑзанка

брӑзанскӑ

Бӑлатовићи

Бӑлатовић

Бӑлатовићка

бӑлатовићкӑ

Вељӑ Дубокӑ

Вељедубочанин⁷

Вељедубочанка

вељедубочкӑ

Вишњӑ

Вишњӑр⁸/Вишњанин

⁶ Овај назив, који мјештани Бара Краљских дијеле са житељима раније поменутих Бара и приморског града и луке, потврђен нам је и на терену и у корпусу.

⁷ Поред засебних етника (Вељедубочани и Мртводубочани), Веље Дубоко и Мртво Дубоко имају и заједнички етник: Дубочани.

⁸ Према Пижурица 1981: 114

Вишњарка/Вишњанка

вишњевскѝ

Владош

Владошанин

Владошанка

влагошкѝ

Влаховићи

Влаховић

Влаховићка

влаговићкѝ

Вóјковићи

Вóјковић

Вóјковићка

вóјковићкѝ

Врањештица

Врањештичанин

Врањештичанка

врањештичкѝ

Врујца

Врујчанин

Врујчанка

врúјчанскѝ

Врујца

Врујичанин

Врујичанка

врúјичкѝ

Вўковићи

Вўковић

Вўковићка

вўковићкѝ

Вукотина Гòра⁹

Вукотинаш¹⁰

Гòјачевина¹¹

Гòјачевињанин

⁹ Према Пижурица 1981: 114.

¹⁰ *Занимљиво је да етници на -аш немају облика женског рода* (Пижурица 1981: 114). Ми бисмо рекли да, макар у овом случају, немају ни ктетик. Ктетик *вукотиногорски* је незграпан избор који не би заживио, а ктетици изведени из било којег од два саставна дијела не би били довољно прозирни, при чему нам се чини да би највише изгледа имао ктетик *вукотињски*, упркос поменутиим недостацима.

¹¹ Поред овога, често се сријеће и облик Гòјачевина, ипак смо се приклонили горњем облику, ближем имену Гòјак, по коме област носи име.

Гѡјачевиња̀нка

гѡјачевинскѡ

Гѡрња Рѡвца¹²

Горњорѡвчанин

Горњорѡвча̀нка

горњорѡвачкѡ

Гѡрње Лѝпово

Горњолиповљанин/Горњолиповац¹³

Горњолиповља̀нка/Горњолиповка

горњолиповскѡ

Гра̀ница

Гра̀ничанин

Гра̀ничча̀нка

гра̀ничкѡ

Грдѡвине

Грдѡвињанин

Грдѡвиња̀нка

грдѡвинскѡ

Гу̀ња̀н

Гу̀њанин

Гу̀ња̀нка

гу̀ња̀нски

До̀ње Лѝпово

До̀њолиповљанин/До̀њолиповац

До̀њолиповља̀нка/До̀њолиповка

до̀њолиповскѡ

Дра̀говића̀ Пѡље¹⁴

Пѡљанин

Пѡља̀нка

пѡља̀нскѡ¹⁵

¹² Слично ситуацији с Мртвим и Вељим Дубоким, те с Горњом и Доњом Морачом и слично, и овдје имамо засебан етник, али и обједињујући: Ровчани. Иначе, ово је други назив за већ обрађено мјесто Булатовићи.

¹³ Мјештани ријетко користе ову прецизнију одредницу, обично употребљавају само Липовац или Липовљанин, заступљена су оба облика. Тако и код Доњег Липова.

¹⁴ О реду ријечи: Пижурица 1981: 189 и Вуковић 1939: 81.

¹⁵ Сматрамо да је овдје прозирније и сврсисходније извести ктетик од етника, будући да би *пољски* према нашој процјени стварао забуну и брзо био потиснут, а ктетик од обију саставница би због незграпности имао сличну судбину. Ово није ново у језичкој пракси, и ктетици *војвођански* и *херцеговачки* су изведени од етника, иначе би били *војводински* и *херцеговински*: *Неки етници, необични по*

Дријѐнак

Дријѐнчанин

Дријѐнчѐнка

дријѐначкѝ

Дрѐе

Дрѐљанин¹⁶

Дрѐљѐнка

дрѐљанскѝ

Ду̀ловине

Ду̀ловињанин

Ду̀ловињѐнка

ду̀ловинскѝ

Ду̀мачине

Ду̀мачињанин

Ду̀мачињѐнка

ду̀мачинскѝ

Ђу̀ђевина

Ђу̀ђевињанин¹⁷

Ђу̀ђевињѐнка

ђу̀ђевинскѝ

Жирци

Жирчанин

Жирчѐнка

жѝрачкѝ

Зѐврх

Зѐвршанин

Зѐвршѐнка

зѐвршкѝ

Ѝзласци

Ѝзлашчанин

Ѝзлашчѐнка

ѝзлазачкѝ

Јѐбука

Јѐбучанин

Јѐбучѐнка

јѐбучкѝ

Јасѐнбѝ до / Јасѐнбѝ до

Јасеноводо̀љанин

Јасеноводо̀љѐнка

јасеноводо̀лски

творби, већ су се одомаћили, а има таквих ктетика, што не настају само од топонима, него и од етника (Моловић 1977: 71). Овим ставом ћемо се понегдје водити и у наставку рада.

¹⁶ Од овог етника је настало и презиме.

¹⁷ Евидентиран и облик Ђу̀ђевац, Ђу̀ђевка.

Јасѐнова

Јасѐнѓвац

Јасѐнѓвка

јасѐновскѓ

Клѧчине

Клѧчињанин

Клѧчињѧнка

клѧчинскѓ

Колашин

Колашиѧнац

Колашиѧнка

колашинскѓ

Кѓс

Кѓшанин

Кѓшѧнка

кѓсовскѓ

Крѧмеш

Крѧмешанин

Крѧмешѧнка

крѧмешкѓ

Лијѧшње

Лијѧшњанин

Лијѧшњѧнка

лијѧшњевскѓ

Лиѧије¹⁸

Лиѧљанин

Лиѧљѧнка

лиѧијскѓ

Лиѧово

Лиѧовљанин/Лиѧовац¹⁹

Лиѧовљѧнка/Лиѧовка

лиѧовскѓ

Лиѧовскѧ Биѧтрица

Биѧтричанин

Биѧтричѧнка

биѧтричкѓ

Љѧвишта

Љѧвиштанин

Љѧвиштѧнка

љѧвиштанскѓ

Љѧта

¹⁸ Међу мјештанима и Лиѧље (ж. мн.)

¹⁹ Оба облика потврђена и на терену и у штампаним медијима, чини се да је краћи облик и старији. Упор. Пижурѧца 1981: 114.

Љућанин

Љућанка

љућанскѣ²⁰

Маничево

Маничевљанин/Маничевац

Маничевљанка/Маничѣвка

маничевскѣ

Манастир Морача²¹

Морачанин

Морачанка

морачкѣ

Матешево

Матешѣвац

Матешѣвка

матешевскѣ

Мѣђуријѣче/Мѣђуријѣче

Мѣђуријѣчанин

Мѣђуријѣчанка

мѣђуријѣчкѣ

Миољица²²

Миољичанин

Миољичанка

миољичкѣ

Мио̀ска/Мио̀ска

Мио̀чанин, Мио̀чанин²³

Мио̀чанка, Мио̀чанка

мио̀чанскѣ, мио̀чанскѣ

Мичин до²⁴

²⁰ Према неким лингвистима, основни суфикси за грађење ктетика су *-ски*, *-ачки* и *-(и)јански*, тако да би нам се избор сводио на *љутски* (који би макар у изговору тражио сливање у *љуцки* и изгубио би прозирност) и *љутачки*, који одговара правилима норме, али је необичан. Због тога сматрамо да и овдје треба извести ктетик од етника, а не од ојконима (упор. фусноту 15).

²¹ Мисли се на село под педесетак мјештана. Овдје су етници и ктетик изведени системски, по аналогiji, у стварности се уопште не користе, умјесто њих се користе конструкције у којима се прецизно наводи да је у питању неко из Манастира Мораче (или само Манастира) или нешто што се на то село односи.

²² Непоуздано, али у три наврата поменуто у лику Миољица.

²³ Чули смо и *Миоштани*, али је у питању усамљен примјер који се показао као стран локалном становништву.

²⁴ За ово насеље, евидентирано у катастарском материјалу, нијесмо успјели да утврдимо акценатски лик. Очекивали бисмо да су изведени облици Мичинодолац, Мичинодолка, мичинодолски, без потврде. Помињемо га у нади да ће неко будуће истраживање допунити потребне податке.

Морачкѧ Бѧстрица

Бѧстричанин

Бѧстричѧнка

бѧстричкѧ

Морачкѧ Требѧљево

Требѧљевац

Требѧљеѧка

требѧљевскѧ

Мртвѧ Дѧбокѧ

Мртводѧбочанин

Мртводѧбочѧнка

мртводѧбочкѧ

Мујѧћа Рѧчине²⁵

Рѧчињанин

Рѧчињѧнка

рѧчинскѧ

Мушовиѧ Ријѧка

Ријѧчанин

Ријѧчѧнка

ријѧчкѧ

Ќсреци

Ќсречанин

Ќсречѧнка

ѧсречкѧ

Ќћиба

Ќћибљанин

Ќћибљѧнка

ѧћипскѧ

Ќцкѧ Гѧра

Ќцкогѧрац²⁶

Ќцкогѧрка

ѧцкогѧрскѧ

Пѧдеж²⁷

Пѧдежанин

Пѧдежѧнка

пѧдешкѧ

²⁵ Иако је присутан облик с дужином на крајњем слогу, који, како и логика ствари налаже, упућује на чињеницу да мјесто носи име према виђенијој породици, братству или каквој другој заједници, а не према једној особи, неупоредиво је чешћи облик једнине код свих етника овог типа у колашинском крају, као што се види већ из наредног примјера.

²⁶ Овај акценатски лик одступа од осталих с елементом *gora* у имену, вјероватно због краткосилазног акцента у номинативу, мада није стран ни облик *Ќцкогѧрац*.

²⁷ Уз информације о акценатском лику овог мјеста, учили смо велику осјетљивост код мјештана овог насеља на често погрешно акцентовање: *Пѧдеж*.

Пажањ

Пажањац

Пажањака

пажањскѝ

Петрова Раѡан

Раѡњанин

Раѡња̀нка

раѡањскѝ

Пла̀на

Пла̀њанин

Пла̀ња̀нка

пла̀ња̀нскѝ

По̀жња

По̀жња̀р/По̀жња̀нин²⁸

По̀жња̀рка/По̀жња̀нка

по̀жња̀нскѝ

Пчиња

Пчиња̀нин

Пчиња̀нка

пчиња̀скѝ

Ра̀вни

Ра̀вњанин

Ра̀вња̀нка

ра̀вања̀скѝ

Ра̀дигѡјно²⁹/Ра̀дигѡјно̀

Ра̀дигѡјња̀нин

Ра̀дигѡјња̀нка

ра̀дигѡјња̀нскѝ

Ра̀ичевина³⁰

Ра̀ичевиња̀нин

Ра̀ичевиња̀нка

ра̀ичевиња̀нскѝ

Ра̀шкѡ

Ра̀шкѡвац

Ра̀шкѡвка

ра̀шкѡвскѝ

Рѐдице

Рѐдичанин

Рѐдича̀нка

рѐдичкѝ

²⁸ Пижурица 1981: 114

²⁹ Облик без дужине на посљедњем слогу дају мјештани, а чини се и да је чешћи и међу Колашинцима који нијесу одатле, иако је широко присутан и облик с дужином на ултими.

³⁰ Упоредо с множинским обликом Раичевине, једнако акцентованим.

Рòвачкò Требáљево

Требáљевац
Требáљевка
требáљевскѝ

Рòвца

Рòвчанин
Рòвчáнка
рòвачкѝ

Свр̀же

Свр̀чанин
Свр̀чáнка
свр̀чкѝ

Сèла

Сèљанин³¹
Сèљáнка
сèлачкѝ

Сèлишта

Сèлиштанин
Сèлиштáнка
сèлиштанскѝ

Сјèрогоште³²

Сјèрогоштанин
Сјèрогоштáнка
сјèрогошкѝ

Скрбуша

Скрбушанин
Скрбушáнка
скрбушкѝ

Слáтина

Слатинáш³³
слáтинскѝ

Смáилагића Поље³⁴

Пољанин
Пољáнка
пољанскѝ

Смòлице

Смòличанин
Смòличáнка

³¹ Упоредити с Пижурица 1981: 114

³² Званични облик, у говору највећег броја мјештана и Колашинаца уопште досљедно Серогоште.

³³ Упоредити с одредницом *Вукотинаш* и напоменом 10, овдје.

³⁴ Име је сада контроверзно промијењено у Поље, а у говору мјештана се често користи и множински облик Поља.

смòличкѝ

Смрѣка

Смрѣчанин

Смрѣчанка

смрѣчански

Смрѣје

Смрчанин³⁵

Смрчѧнка

смрѣјевачкѝ

Срѣтѣшка Гòра

Сретешкогòрац³⁶

Сретешкогòрка

сретешкогòрски

Стѧрче

Стѧрчевац

Стѧрчѣвка

стѧрчевски

Тѧра

Тѧранин

Тѧрѧнка

тѧрски

Трѣшњица

Трѣшњичар³⁷

Трѣшњичѧрка

трѣшњичкѝ

Тр̀новица³⁸

Тр̀новичанин

Тр̀новичѧнка

тр̀новичкѝ

Ўвѧч

Ўвѧчанин

Ўвѧчѧнка

³⁵ Назив овог мјеста је раније био Смрче, вјероватно отуд и овакав етник.

³⁶ За етник од овог ојконима нијесмо могли да нађемо потврду ни на терену ни у било каквом писаном извору, чак ни од људи који су поријеклом отуд нијесмо добили одговор. У складу са ставовима лингвиста наведеним у уводу рада, закључили смо да би најбоље рјешење био овакав етник, поштујући правила стандарда и творбе, угледајући се на аналогију с дијелом других двочланих ојконима, а нарочито оних с именицом *гора* у другом дијелу.

³⁷ Овај облик је преузет из књиге *Говор околине Колашина* Мата Пижурице (Пижурица 1981: 114) као једини. Он наводи и друге сличне примјере као што су *Вишњар*, *Пожњар*, при чему за њих наводи и паралелне примјере на *-анин*. Наш је став да би у складу с нормом прикладнији био етник *Трешњичанин*.

³⁸ Неколика пута потврђен и облик Тр̀новица, уз усамљено Тр̀новица.

ува̀чкѝ

Улица

Уличанин

Улича̀нка

Уличкѝ

Цѐровица

Цѐровичанин

Цѐровичанка

церовичкѝ

Цр̀квина

Цр̀квињанин

Цр̀квиња̀нка

цр̀квинскѝ

Шљ̀ивовица

Шљ̀ивовичанин

Шљ̀ивовича̀нка

шљ̀ивовичкѝ

Анализа наведеног обрађеног материјала

Из предоченог списка ојконима, етника и ктетика, чита је разноврсност како основа тако и суфикса којима се творе етници. Наше анализе показују да је убједљиво најчешћи пар (мушки и женски род) *-(j)анин/-(j)анка*, с чак 120 одредница етника сачињених помоћу ових суфикса (по 60 за један род, укупно гледано 84 с иницијалним *j* које узрокује јотовање, 36 без њега), слиједи *-ац/-ка* с укупно 26 одредница (од чега 4 с уметнутим *в*), специфични случај *-ѐ/-ка* са по четири одреднице за сваки род и то искључиво код етника насталих од ојконима према патрониму. На самом крају су *-ар(ин)/-арка* са по три одреднице за по један род и посебни суфикс *-аш* с два примјера за мушки и без примјера за женски род (ови облици свакако немају женски род, о чему пише и Мато Пижурица (Пижурица 1981: 114)). Постоје и случајеви, као у примјерима насеља Липово и Маничево, гдје у образовању етника постоје оба ова типа творбе упоредо.

Пошто смо навели заступљене суфиксе, осврнимо се накратко и на оне који нијесу посвједочени на нашем терену, а користе се при творби етника. Један од таквих је *-ак*, заступљен у примјерима какви су *Пљевљак*, *Бошњак*, *Фочак*, *Тузлак* (упор. Стевановић 1986: 479). Самим тим немамо у материјалу ни суфикс *-киња*. Даље, немамо ни примјера на *-лија/-лијка* (*Сарајлија*, *Нишлија*, *Бечлија*). За

разлику од прошлог примјера у којем је етник *Пљевљак* био посвједочен на територији Црне Горе, на суфикс *-лија* као да нема етника ни у Црној Гори, камоли на мањој територији попут општине Колашин. Сви етници женског рода су у нашем материјалу на *-ка*, није посвједочено *-ица* (*Њемица, Мађарица, Хрватица*) или *-киња* (*Францускиња, Кинескиња* и слично).

Изложићемо проучени материјал редом и прегледно.

-(ј)анин/(ј)анка³⁹

Андријевљанин, Андријевљанка, Бабљачанин, Бабљачанка, Баранин, Баранка, Бјеласичанин, Бјеласичанка, Бистричанин, Бистричанка, Блатињанин, Блатињанка, Богутоводољанин, Богутоводољанка, Бџићанин, Бџићанка, Брџанин, Брџанка, Вељедубочанин, Вељедубочанка, Вишњанин, Вишњанка, Владошанин, Владошанка, Врањештичанин, Врањештичанка, Врџичанин, Врџичанка, Гџачевињанин, Гџачевињанка, Горњорџчанин, Горњорџчанка, Горњолиповљанин, Горњолиповљанка, Граничанин, Граничанка, Грдовињанин, Грдовињанка, Гуњанин, Гуњанка, Доњолиповљанин, Доњолиповљанка, Дријенчанин, Дријенчанка, Дрпљанин, Дрпљанка, Дуловињанин, Дуловињанка, Ђуђевињанин, Ђуђевињанка, Жирчанин, Жирчанка, Завршанин, Завршанка, Излашчанин, Излашчанка, Јабучанин, Јабучанка, Клачињанин, Клачињанка, Кошанин, Кошанка, Крџешанин, Крџешанка, Лијешњанин, Лијешњанка, Лиљанин, Лиљанка, Липовљанин, Липовљанка, Љевиштанин, Љевиштанка, Љућанин, Љућанка, Маничевљанин, Маничевљанка, Мџачанин, Мџачанка, Мџуријечанин, Мџуријечанка, Миоштанин, Миоштанка, Мртводубочанин, Мртводубочанка, Острчанин, Острчанка, Оћибљанин, Оћибљанка, Падежанин, Падежанка, Плањанин, Плањанка, Пџњанин, Пџњанка, Пџљанин, Пџљанка, Пчињанин, Пчињанка, Равњанин, Равњанка, Радигџњанин, Радигџњанка, Раичевињанин, Раичевињанка, Рџичанин, Рџичанка, Рџињанин, Рџињанка, Ријечанин, Ријечанка, Рџчанин, Рџчанка, Сврчанин, Сврчанка, Сџљанин, Сџљанка, Сџлиштанин, Сџлиштанка, Сџџоштанин, Сџџоштанка, Скрбушанин, Скрбушанка, Смџичанин, Смџичанка, Смрчанин, Смрчанка, Тарчанин, Тарчанка, Трновчанин, Трновчанка, Увачанин, Увачанка, Уличанин, Уличанка, Цџевичанин, Цџевичанка, Црквињанин, Црквињанка, Шљивовичанин, Шљивовичанка.

³⁹ М. Стевановић (1986: 480) говори претежно о наставку *-ка*, док ове облике с *-ан* испред тог суфикса тумачи аналогијом. Ми смо се ради прегледности одлучили да овако представимо речене суфиксе.

При творби с наставнком *-јанин/-јанка* долази до јотовања, које је на овом простору досљедно извршено и то у сљедећим ситуацијама:

с>ш

Їзлашчанин, Їзлашчāнка, Кóшанин, Кóшāнка

т>ћ

Љућанин, Љућанка

л>љ

Сeљанин, Сeљāнка

н>њ

Блāтињанин, Блāтињāнка, Дуловињанин, Дуловињāнка

ц>ч

Бјеласичанин, Бјеласичāнка, Бистричанин, Бистричāнка

п>пљ

Дрпљанин, Дрпљāнка, Липљанин, Липљāнка

б>бљ

Оћибљанин, Оћибљāнка

в>вљ

Липовљанин, Липовљāнка

ск>шт

Миоштанин, Миоштāнка

к>ч

Бабљачанин, Бабљачāнка, Дријенчанин, Дријенчāнка, Ријечанин, Ријечāнка...

Овдје ваља напоменути, мада је то видљиво и из раније наведеног материјала, да се мјештани колашинског насеља Бреза називају Брезанима и Брезанкама, а не Брежанима и Брежанкама, дакле без јотовања.

-ац/-ка

Башањац, Башањака, Горњолиповац, Горњолиповка, Доњолиповац, Доњолиповка, Ћуђевац, Ћуђевка, Јасенџвац, Јасенџвка, Колашинац, Колашинка, Липовац, Липовка, Маничевац, Маничџвка, Матешџвац, Матешџвка, Оцкогџрац, Оцкогџрка, Пажањац, Пажањака, Рашкоџвац, Рашкоџвка, Требаљевац, Требаљевка, Сретешкогџрац, Сретешкогџрка, Старчевац, Старчџвка

У примјерима какви су Рашковац, Рашковка или Старчевац, Старчџвка, уметнуто је *в*, будући да су ојконими Рашко и Старче, пошто се ојконими завршавају вокалом, а суфикс њиме почиње, долази до уметања невокалног елемента како би се избјегао хијат (зијев).

-Ø/-ка

Баковић, Баковићка, Булатовић, Булатовићка, Влаховић, Влаховићка, Вџковић, Вџковићка

Ови суфикси су посвједочени само код етника изведених од ојконима насталих према патронимима и у мушком роду су заправо изједначени с патронимима (не увијек, упор. одредницу Баковић и напомену у вези с њом).

-ар(ин)/-арка

Трешњичар, Трешњичарка, Вишњар, Вишњарка, Пџњар, Пџњарка

Ово су специфични и ријетки облици, преузети од Мата Пижурице (1981: 114), не потпадају под најпродуктивније суфиксе творбе етника, али забиљежени су на овом терену. Можда је индикативно и то што су два од три примјера овог типа етници изведени од ојконима који су названи по фитонимима (трешња и вишња).

-аш

Вукотинаш, Слатинаш

Само два примјера, поново преузета из *Говора околине Колашина* (Пижурица, 1981: 114), карактеристични не само по томе што су ријетки, већ и по томе што немају облика женског рода, односно, за оба рода је исти облик. Занимљиво је да смо у истраживању наишли и на потврду облика Блатинаш, али чини се у донекле пејоративној употреби.

Показало се да је на територији општине Колашин, изузев ријетких примјера које је забиљежио М. Пижурица (Пижурица 1981: 114), творбени процес свакако у оквирима стандарда: Наше анализе показују да је убједљиво најчешћи пар (мушки и женски род) *-(j)анин/-(j)анка*, с чак 120 одредница етника сачињених помоћу ових суфикса (по 71 за један род, дакле, укупно гледано, 142, од чега отприлике три петине с иницијалним *j* које узрокује јотовање), слиједи *-ац/-ка* с укупно 32 одреднице (од чега 4 с уметнутим *в*). Из тога видимо да је евидентно да, у складу са својом

источнохерцеговачком дијалекатском природом, ова област у домени топонимије подлијеже стандарнојезичкој норми, као и да се доминантно лексика твори очекиваним наставцима.

Иако су ктетици по правилу изведени од имена мјеста, били смо приморани да их на неколико мјеста изведемо и од самог етника. И раније се у широј језичкој пракси то дешавало, и да се ктетик не изводи очекиваним поступком из имена мјеста (зато *дубровачки* није *дубровнички*, али ни *дубровчански*), као и да се у том случају изводи од етника (*војвођански* и *херцеговачки*, рецимо, а не *војводински* и *херцеговински*), мада се овом поступку не приступа често⁴⁰. Ово је због тога што би етници изведени од ојконима били предугачки или непрозирни, најчешће због тога што су двочлани или садрже неки дио назива који садрже и други ојконими, због чега би се створила забуна. Ктетике нећемо детаљније анализирати овом приликом, будући да нам обим рада то не дозвољава, али оно што је евидентно јесте да се, као што је то случај био и с творбом етника, и код ктетика стање на терену слаже с оним што би се очекивало од творбе по узору на стандарнојезичка правила, те да су најчешћи суфикси у нашем материјалу *-ски* (башањски, липовски, речински, дуловински), *-ачки* (бабљачки, дријеначки, ровачки) и најзад *-(j)ански* (брежански, миоштански, селиштански).⁴¹

Кратка напомена о суфиксу *-ина* у топонимији колашинског краја

Једно од значења суфикса *-ина* које се не налази ни у једном извору који је нама био доступан у вријеме писања овог рада а које је често у говору колашинског краја јесте упућивање на нешто што је било на неком мјесту, а сада га нема или има само у остацима. Тако ријечи *избина*, *кућиштина*, *плотина* и друге сличне ријечи означавају да је ту некада била изба, кућиште, плот или шта друго означено основом на коју се овај суфикс додаје. То није везано само за колашински крај, наравно, тако се нпр. мјесто код села Стругари

⁴⁰ Ређе се дешава да је ктетик изведен од етника, а то су и посебни случајеви. (Ђорић, 1983: 153), али упоредити и с мишљењем из фусноте 15.

⁴¹ Сада смо у ситуацији да творбу ктетика другачије прикажемо: ктетици се граде од ојконимске (топонимске) основе и суфикса: *-ски*, *-ачки*, *-(j)ански* (то су суфикси који се често јављају у творби ктетика и стога их називамо централним). (Јелић, 2006: 53–54)

(Цеклин) гдје су некад били виногради Ивана Црнојевића зове Виноградине (Иванове) (Пулевић и Самарцић 2008: 47), али у множинском облику, са *-ине*, а у августовском броју прве године листа *Нова Зета* се помиње *кућиштина* Жутка Липљанина у селу Липе у Цуцама (Нова Зета 1989, 323) итд.

Важно је и иначе, а можда и више у топонимији, правити разлику између јединског и множинског облику, пошто се десило да се у колашинском крају устале облици Језерине и Црквине умјесто Језерина и Црквина. Језерина је, дакле, мјесто на којем је некад било језеро, мјештани од старина (који без изузетка говоре Језерина) умију показати и гдје је било. Мјештани Црквине такође већином користе једински облик, иако се примјећује све већи утицај множинског (данас је то већ нашироко чувено викенд-насеље и знатно је увећана фреквенција становништва и повремених мјештана који нијесу изворно с тог простора), а ипак, познати угоститељски објекат у том мјесту, зове се *Црквина*, дакле једински облик, а налази се мало иза табле с именом мјеста, на којој је неко одштампани облик „Црквине“ спрејом измијенио у „Црквина“.

Претпостављамо да и насеље Блатина води поријекло од „блата“ које је некада било ту, али нијесмо могли наћи поуздану потврду. Блато у овом случају можда подразумејева неко плитко језерце, бару или мочвару којих више нема на том мјесту (упоредити значења у Караџић 1852: 30 (са напоменом да је у Црној Гори значење *језеро*; уп. и *блатиште*, на истој страни), РМС I 1967: 219 (ознака *покр.*) РМС 2011: 88 (без ознаке), али ипак вјероватније значи блато као сквашену земљу, односно прецизније глину, пошто се управо на том простору вадила квалитетна глина од које су се правиле цигле. У сваком случају, ваља скренути пажњу да је и ту једнина, да се не би убрзо и ту затекла табла „Блатине“.

Ријеч *слатина* (па самим тим највјероватније и топоними с тим именом) односи се на извориште слане или на киселе воде, односно слану мочвару (Караџић 1852: 691; РМС V 1977: 845; РМС 2011: 1214). У овом случају суфикс *-ина* највјероватније нема значење које има у претходним примјерима.

То значење нема ни у орониму Сињавина, за који нам је важно нагласити да је у говору старијих и већине млађих Колашинаца најчешће присутан управо у том облику, а не у каснијем „Сињајевина“, који је најприје грешком унио у свој

Рјечник Вук Караџић, а од њега преузели Даничић, Цвијић, САНУ итд., иако је, како каже П. Шимуновић, водећи се истраживањем Милована М. Шћепановића, и прије и послије тога једино облик Сињавина био присутан „у народним пјесмама, у Његошевим стиховима и наравно у пуку“ (Шимуновић 1988: 245). Наш је језички осјећај (као Колашинца чија је породица изворно одувијек везана за колашински крај, којем дијелом (уз Мојковац, Шавник и Жабљак) Сињавина припада) потокао потребу да дамо и свој суд о овом проблему и он је јасан: имајући у виду речене податке да је у најстаријим записима потврђен краћи облик као једини, али и велики број сличних ријечи у црногорским говорима, насталим помоћу суфикса *-(j)авина* (док је *-ајевина* практично непознат суфикс на овим просторима): *грушавина*, *петљавина*, *пртљавина*, *козавина* (*кожђавина*), *овчавина*, *варавина*, *љуђавина*, *бјељавина*, *лажавина*, *липсавина*, *рњавина*, *клијавина*, *пречавина*, *прићавина*, *штетљавина*, *пречавина*, *мљечавина*, *буђавина*, *дробљавина* према нашем мишљењу, сасвим је логично да је помоћу истог суфикса – *(j)авина* и на исти начин од придјева *сињ* (=плав) настао топоним Сињавина, тачно онако како је од придјева *мрк* постао облик *мрчавина*), а облик Сињајевина је касније из неког разлога настао неким аналошким проширењем или је можда резултат отворенијег изговора вокала *a* (могуће је да се управо због колебања између повремених паралелних ликова у неким говорима (нпр. ускочки говор познаје паралелну употребу облика *грушавина* и *грушевина* (Станић 1974: 56) несигурност у „правилност“ изговора реализовала као вокал између *a* и *e*), у сваком случају је наша оцјена да овдје није ријеч о сажимању групе *a(j)e* у *a*, како се у дијелу литературе наводи, већ се сасвим супротно томе а, по свој прилици аналошки проширило у *a(j)e*.

Закључак

Након обраде материјала и анализе резултата обраде, неколико закључака се намеће у вези с овом проблематиком. Први закључак је да су, очекивано, творбени модели ојконима, етника и ктетика углавном у складу са стандардом. Ријетки случајеви непродуктивних суфикса углавном имају паралелне ликове који имају обиљежја стандарда. При творби етника, најпродуктивнији су *-(j)анин/- (j)анка*, *-ац/-ка*, док остали, као што су *-Ø/-ка*, *-ар(ин)/-арка* и, потпуно специфичан, *-аш* спадају у ријетка одступања. Приликом настанка етника, повремено се ствара потреба за вршењем гласовних промјена, преваходно јотовања, што је на територији општине Колашин извршено досљедно и у складу са стандарднојезичком нормом. Најчешћи суфикси за творбу ктетика у материјалу који чини наш корпус су *-ски* (башањски, липовски, речински, дуловински) *-ачки* (бабљачки, дријеначки, ровачки) и на крају *-(j)ански* (миоштански, селиштански). Сва три модела су се показала као изузетно продуктивни.

У ову анализу су укључени углавном ојконими мјеста која су и даље насељена и оних која су описана у ранијој научној литератури, без обзира на то јесу ли насељена или нијесу, и материјала је било довољно за рад овог обима, због чега се намеће утисак да у овој области постоји још много неистраженог материјала, чак и само у оквиру других општина у Црној Гори, а камоли шире, којима се лингвиста може посветити и тиме направити нови допринос овој области науке о језику, као и науци генерално.

Литература:

- Вуковић 1939: Јован Вуковић: *Говор Пиве и Дробњака*, Јужнословенски филолог XVII 1–114, САНУ, Београд.
- Јелић 2006: Петар Јелић: *Суфикси за грађење ктетика (од ојконима у Војводини)*, Наш језик XXXVII/1–4, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Караџић 1818: Вук Караџић, *Српски рјечник*, Београд: Просвета, Нолит.
- Моловић 1977: Јордан Моловић: *Ораховчанин и Ораховичанин, ораховачки и ораховички*, Наш језик XXIII/1–2, Институт за српскохрватски језик, Београд.
- Нова Зета 1889: Томановић, Л. (ур.), Нова Зета, Књижевни мјесечни лист (август), Цетиње.
- Пешикан 1977: Митар Пешикан: *Напомене о неким нормативним питањима*, Наш језик XXIII/1–2, Институт за српскохрватски језик, Београд.
- Пижурица 1976: Мато Пижурица: *Антропонимија у топонимији Роваца*, Прва југословенска ономастичка конференција, ЦАНУ, Подгорица.
- Пижурица 1981: Мато Пижурица: *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, Подгорица.
- Пулевић и Самарџић 2008: Vukić Pulević i Samardžić, N.: “Ivan Crnojević u crnogorskoj toponimiji“, *Lingua montenegrina*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje *Vojislav P. Nikčević*, Cetinje.
- РМС 2011: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска
- РМС I 1967: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. I, Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска
- РМС V 1977: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. V, Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска
- Станић 1974: Милија Станић, *Ускочки говор I* [у:] П. Ивић. (ур.), *Српски дијалектолошки зборник XX*, Београд.
- Стевановић 1986: Михаило Стевановић: *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.
- Шимуновић 1976: Петар Шимуновић: *Проблеми у југославенској ономастици*, Прва југословенска ономастичка конференција, ЦАНУ, Подгорица.
- Шимуновић 1988: Петар Шимуновић, „Поводом неких топонима из Бошковићева завичаја“ [у:] *Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића*, Научни скупови, књ. 17, Одјељење умјетности, књ. 6, Титоград: ЦАНУ.

Bojan MINIĆ

ETHNONYMS IN THE MUNICIPALITY OF KOLAŠIN: A
CONTRIBUTION TO MONTENEGRIN ONOMASTICS

Summary

This study presents an onomastic analysis of ethnonyms in the northern Montenegrin municipality of Kolašin. It offers a systematic phonological and morphological description of local toponyms (place names), as well as the ethnonyms and possessive adjectives derived from them. The corpus is based on cadastral records and published written sources, subsequently supplemented with fieldwork. Following a theoretical introduction, the paper provides a detailed lexical inventory, enabling the identification of regular patterns in the derivation of ethnonyms and their corresponding feminine forms, morphophonemic shifts, and notable anomalies. Among the latter are ethnonyms with the suffix *-aš* (e.g., *Vukotinaš*, *Slatinaš*), which exhibit no gender differentiation, and toponym–ethnonym pairs like *Baković*, which share form but differ in accentuation. The research is structured as a comprehensive survey of the region’s ethnonymic system and is intended as a reference point for subsequent studies in Montenegrin onomastics and comparative regional investigations.

Keywords: onomastics, toponyms, ethnonyms, possessive adjectives, Kolašin, linguistic variation

Nevena TOMIĆ-BRKULJAN
Filološki fakultet – Nikšić
Univerzitet Crne Gore

KARAKTERISTIKE PREDLOŠKIH IZRAZA I NJIHOV STATUS U NAUČNOJ LITERATURI

Broj predloških izraza u savremenom crnogorskom-srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku neprestano se povećava, a u skladu sa tim mijenjaju se i šire njihove mogućnosti na planu sintakse i semantike, pospješuje prednost u odnosu na konkurentske predloge, ali i dovodi u pitanje opravdanost sve veće upotrebe. Budući da im je posvećivano malo pažnje, u ovome radu autorka se bavi njihovim statusom u naučnoj i stručnoj literaturi, definisanjem, odlikama, strukturom, problematikom terminološkog određenja i odnosom sa srodnim jezičkim pojavama, nastojeći da predstavi i uporedi postojeće stavove i tumačenja pomenute grupe nepravih predloga.

Ključne riječi: predloški izrazi, osobine, status u naučnoj i stručnoj literaturi, predlozi

Uvod

Iako je u savremenom jeziku sve izraženija upotreba predloških izraza – odnosno punoznačnih riječi koje u spoju sa predlogom ostvaruju predlošku službu – lingvisti su se ovom pojavom bavili relativno malo, što znači da u dosadašnjim istraživanjima nijesu dobili naučnu pažnju koju, s obzirom na svoju učestalost, zasigurno zavređuju. S jedne strane je činjenica da je i dalje skroman broj radova u kojima se sistemski obrađuje ovaj segment jezičke strukture, a sa druge da se tragovi interesovanja za predloške izraze mogu pratiti već od 1955. godine kada Miodrag S. Lalević u radu *Iz sintakse riječi, oblika i rečenice* konstatuje da pojedini skupovi riječi imaju mogućnost da obavljaju predlošku funkciju i da je Vinogradov takve izraze nazivao *priloškim predlozima*. Iako bez

težnje da ih detaljnije razmatra, Lalević će u pomenutom radu otvoriti i posebno kompleksno pitanje njihovog supstandardnog, odnosno standardnog statusa (Lalević, 1955), koje će potom biti aktuelizovano u novijoj kroatističkoj literaturi (Matas Ivanković, 2013), ali i u raznim jezičkim savjetnicima (*Kartoteka jezičkih nedoumica*, 1999; Klajn, 2009). Ipak, najznačajniji doprinos proučavanju predloških izraza, njihovoj klasifikaciji i opštim karakteristikama može se reći da je dao Ljubomir Popović u radu *Predloški izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, objavljenom u časopisu *Naš jezik* 1966. godine (Popović, 1966). Popović je predstavio strukturu, funkciju i semantičke odnose pomenutih konstrukcija u savremenom jeziku i ponudio pritom sistematizovan pregled njihove upotrebe, ukazujući na značajne tendencije koje oblikuju kako normativnu, tako i stilsku dimenziju ovog pitanja. U narednim decenijama temu su dalje razvijali značajni autori, poput Vanje Švačko, koja je u radovima *Funkcija i status prijedložnih izraza* (Švačko, 1993) i *Prijedložni izrazi kao gramatička i leksikografska jedinica* (Švačko, 1994) razmatrala problematiku funkcije i statusa; značajan prilog o porijeklu i dijahronijskoj perspektivi ovog pitanja pružio je Milan Jelinek u radu *Porijeklo i funkcija nove vrste riječi u srpskom jeziku* (1997), a Mirjana Bučar u radu *Gramatikalizacija i sekundarni prijedlozi glagolskog i imeničkog tipa* (2009) prva detaljnije ispitala jedan od najvažnijih segmenata imeničkih izraza – proces gramatikalizacije. Tim radovima dat je temelj za razumijevanje razvoja i funkcije predloških konstrukcija i istovremeno otvoren prostor za detaljnija istraživanja pojedinačnih predloških izraza, poput onih koja su sproveli Ivana Matas Ivanković (2013) o predloškim izrazima sa značenjem sredstva *uz pomoć* i *s pomoću* i Sonja Nenezić (2014) o konstrukcijama sa predloškim izrazom *od strane*. S druge strane, opšti je utisak da je u gramatikama uglavnom samo konstatovano postojanje predloških izraza kao posebne grupe unutar predloga ili je na njih ukazivano kao na sinonimne varijante određenih prostih ili izvedenih predloga. Zajedničko svim dosadašnjim istraživanjima jeste stav da su predloški izrazi ne samo sve učestalija pojava u jeziku već i jezička alatka nastala iz potrebe za preciznijim izrazom i, prije svega, pod uticajem drugih kultura, te i kao rezultat ubrzanog razvitka nauke i jezika, a posebno administracije i novinarstva (Popović, 1996: 195, 196). Konkretnije su i šire semantike u odnosu na druge predloge (kako proizvedene tako i neproizvedene), ali i kompleksnijeg predloškog statusa, jer su vrlo često nejasne granice između predloških izraza i konstrukcija koje su im u osnovi i od kojih su nastale u procesu konverzije. I sam termin *predloški*

izraz još uvijek nije dobio opšteupotrebnu vrijednost, pa se koriste i termini *prijedložno-padežni izraz*, *frazeologizirani predložko-padežni izrazi*, *predložka fraza*, *idiomatizovani izrazi*. Uz to, lingvisti su problematizovali i njihovu distribuciju zbog sve učestalije upotrebe i još više zbog stranog porijekla. Naime, Milan Jelinek dokazuje veliku obličku sličnost između predložkih izraza u evropskim jezicima i opravdava je njihovim nastankom po ugledu na istu grupu predloga iz njemačkog i francuskog jezika¹ (Jelinek, 1997: 185, 187), na šta se oprečno gleda u nauci. Nasuprot mišljenju da takvo porijeklo potvrđuje postojanje evropske jezičke zajednice (v. Jelinek, 1997: 187), stoji stav da treba izbjegavati novoformirane oblike upravo zbog toga što su distribuirani pod uticajem drugih jezika. Ljubomir Popović poriče bilo kakvu vrstu purizma u vezi sa statusom predložkih izraza, ne odbacujući pritom potrebu da se suzbiju sve konstrukcije koje pretjerano ukalupljavaju jezik (Popović, 1966: 220). U *Srpskom jezičkom priručniku* (2007: 201) istaknuto je da lektorska intervencija treba iz jezika da odstrani apstraktne sintagme (u koje su uvrstili i predložke izraze poput *u trajanju od*, *na planu* i dr.) i zamijeni ih običnijim, kraćim i razumljivijim riječima. Uz to, Josip Silić, govoreći o osnovnim odlikama publicistike, detektuje predložke izraze kao pleonazme koji potiskuju upotrebu određenih predložko-padežnih formi i loše utiču na stil (2006: 25, 26). I Ivo Pranjković jasno ukazuje na pleonastičku ili, kako kaže, „parazitsku prirodu“, ali ipak smatra da ih treba tumačiti pogrešnim samo u onim slučajevima kada dolazi do njihove pretjerane upotrebe u funkcionalnom stilu kom nijesu svojstveni (1996: 522).

Bez obzira na različite stavove prema ovoj grupi predloga, nesporno je da su oni vrlo brojni u savremenom crnogorskom-srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku, pa je stoga važno razmotriti njihove ključne osobenosti kako bi im se, u krajnjem, što jasnije i definisao status u lingvističkoj literaturi.

¹ Ivana Matas Ivanković (Matas Ivanković, 2005: 223) potvrđuje srodnost i sličan način funkcionisanja predloga *na/u mjesto* u svim slovenskim jezicima.

1. Predložki izrazi u dosadašnjim podjelama predloga kao morfološke kategorije

Prepozicije ili predlozi (od *predlagati*, stavljati ispred („pred“) riječi sa kojom stupaju u vezu (Jahić i dr., 2000: 297))² spadaju u posebnu morfološku kategoriju nepromjenljivih riječi. Njihova funkcija je da uspostavljaju odnose na nivou rečenice, odnosno da bliže odrede odnos riječi na koju se odnose prema drugim riječima u rečenici (Stanojčić, Popović, 1989: 119; Čirgić, Silić, Pranjković, 2010: 221; Silić, Pranjković, 2005: 242; Klajn, 2005: 159; Piper, Klajn, 2013: 205; Jahić i dr., 2000: 297). Pri definisanju predlozi se razmatraju uglavnom u sklopu morfologije, dok se njihovo značenje zajedno sa imenskim oblikom riječi razrađuje u sintaksičkom okviru. Rajna Dragičević (2012: 95) ističe da je dugo poricano leksičko značenje predloga, ali da to ne znači da ga nemaju već da je ono „uopšteno, apstraktno i teško samjerljivo i po tome se bitno razlikuje od leksičkog značenja samostalnih riječi, kao što su, recimo, imenice i glagoli“. Stoga ova autorka ukazuje da bi se o tome moralo više govoriti u literaturi, tim prije što je sve znatniji broj predloga koji nastaju od punoznačnih oblika riječi, pa je i leksičko značenje izražajnije. Ne treba zanemariti činjenicu i da noviji pristupi u lingvistici daju i nove poglede na ulogu predloga u gramatičkom kontekstu. U kognitivnoj lingvistici predlozi su „atemporalne relacijske predikacije, kojima se određuje odnos između predmeta u širem smislu (konkretnih i apstraktnih), koji ne trpi promjenu kroz vrijeme“ (Palić, 2016: 13, 14). Duška Klikovac (2000) u studiji iz kognitivne lingvistike *Semantika predloga* kaže da se predložko značenje teško definiše iz dva razloga: ne mogu se obuhvatiti jednom definicijom i predlog se obično mora definisati samim sobom, u čemu ova autorka ne vidi dublji smisao.

Diferencijacija ove morfološke grupe takođe je išla u više smjerova, pa su predložki izrazi dobijali različita mjesta ili su pak

² Darko Matovac povodom etimologije riječi *predlog* još ističe: *Naziv prijedlog varljive je naravi budući da se jezične jedinice koje pripadaju ovoj vrsti riječi u velikom broju jezika ne nalaze ispred riječi s kojom su u vezi i s kojom čine prijedložni izraz, već iza nje* (Matovac, 2012: 463). U *Gramatici crnogorskog jezika* (2010: 222) samo se za predlog *radi* konstatuje mogućnost pozicioniranosti ispred i iza riječi na koju se odnose, dok Darko Matovac, citirajući Eugeniju Barić i grupu autora, ističe da u hrvatskom jeziku tu mogućnost imaju i predlozi *uprkos* (*unatoč*, *usprkos*) i *nasuprot* (Matovac, 2012: 463).

izostavljani. Naime, predlozi se obično dijele na neproizvedene (prave, primarne, nemotivisane, netvorbene) i proizvedene (neprave, sekundarne, motivisane, tvorbene) (Stanojčić, Popović, 1989: 119; Čirgić, Silić, Pranjko, 2010: 221; Silić, Pranjko, 2005: 243; Matas Ivanković, 2016: 544). Prvu grupu čine predlozi koji su u strukturnom pogledu foneme ili skupovi fonema sa isključivo predložkom funkcijom (Stanojčić, Popović, 1989: 119; Klajn, 2005: 159), kao što su – *u, na, o, pri* i sl. U proizvedene (neprave, sekundarne, motivisane, tvorbene) spadaju jezičke jedinice koje su sekundarno stekle predložku funkciju, nastajući popredloživanjem drugih vrsta riječi, i to prevashodno imenica (*vrh, duž, put, krajem, tokom*), ali i glagola, odnosno glagolskih priloga (*počevši, zahvaljujući...*), priloga (*blizu, više...*) i predložko-padežnih izraza (*na osnovu, u toku...*) ili srastanjem dvije riječi, dva predloga, predloga i imenice ili predloga i priloga (*između, povrh, poviše...*) (Matas Ivanković, 2016: 544; Klajn, 2005: 159), na temelju čega se formiraju različito opsežne i terminološki određene podjele ove grupe.

Darko Matovac (2012: 461) smatra da se u njihovoj osnovi, bez obzira na različito terminološko određenje, nalazi isti kriterijum, ali koji nije dovoljno jasno naznačen i poštovan, pa se isti predlozi u zavisnosti od autora svrstavaju u različite grupe. Zamjerke se ističu, prije svega, i u smislu nedovoljno precizno određene granice i opsežnosti između nepravilnih predloga i posebno izostavljanja pojedinih kategorija, i to po pravilu baš predložkih izraza. Ovaj lingvista ističe da u hrvatskom jeziku predložke izraze kao predloge jedino tumače Josip Silić i Ivo Pranjko (2005), dok ih većina drugih autora uglavnom zanemaruje. U vezi s tim, on dodatno iznosi i vlastito viđenje ovog pitanja: *U skladu sa suvremenim poimanjem kategorije prijedloga, u sastavljene prijedloge potrebno je uključiti i prijedložno-padežne izraze iako oni još ne pokazuju izraženije tragove gramatikaliziranosti te ih je teško razlikovati od slobodnih konstrukcija* (Matovac, 2012: 466). Sličan stav se zauzima i u *Sintaksi savremenog srpskog jezika* (2005: 723), gdje možemo pročitati sljedeće: „Teško je podvući granicu između pravih predložkih izraza i njima sličnih imeničkih sintagmi, jer se stepen desemantizacije leksema koje se upotrebljavaju u funkciji predložkih izraza razlikuje od slučaja do slučaja“ (Piper i dr., 2005: 723).

I u *Gramatici crnogorskog jezika* (2010: 221), isto kao i u *Gramatici hrvatskog jezika* (2005: 242), priznaje se predložki status predložkih izraza i njihovo posebno mjesto unutar proizvedenih predloga, pored popredloženog instrumentala (*putem, silom* i sl.) i glagolskih priloga

(*izuzev, zahvaljujući* i dr.). Autori *Gramatike bosanskog jezika* (2000: 300) razlikuju tek dvije grupe nepravih predloga: izvedene nepravne predloge nastale popredloživanjem jedne riječi (kao što su: *povodom, čelo, dno, duž* i dr.) i složene nepravne predloge, nastale srastanjem dvije riječi (kao što su: *ispod, udno, uzduž* i dr.), dok predloške izraze ne svrstavaju u nepravne predloge, već samo konstatuju njihovo prisustvo u jeziku, tretirajući ih kao dvočlane ili tročlane izraze: *U ulozi prijedloga javljaju se i mnogi prijedložni izrazi koji sadrže dva ili tri člana: prvi je član prijedlog koji upravlja imenicom kao drugim dijelom; treći dio, ukoliko ga izraz ima, također je prijedlog od koga zavisi padež sljedeće samostalne riječi* (Jahić i dr., 2000: 300). U *Normativnoj gramatici srpskog jezika* (2010) Predraga Pipera i Ivana Klajna priznaje se predloški status određenih predloško-padežnih konstrukcija i one se izdvajaju u posebnu grupu uz napomenu autora da *predloški izrazi predstavljaju prelaznu klasu reči od konstrukcija sa predlozima i apstraktnije upotrebjenim imenicama do izraza sa primarno predloškom funkcijom (npr. Oni stanuju nedaleko od željezničke stanice)* (Piper, Klajn, 2013: 206, 207). Živojin Stanojčić i Ljubomir Popović (1989: 119) ukazuju kako svi predlozi, i proizvedeni i neproizvedeni, mogu biti i proste i složene riječi, te da i u tom pogledu treba praviti razliku, ali da su funkcionalno svi isti.

Po svojoj obuhvatnosti izdvaja se podjela nepravih predloga Ivane Matas Ivanković, kako zbog jasno naznačene granice između sve razuđenije skupine sekundarnih predloga tako i zbog činjenice da u njoj predloški izrazi dobijaju svoje zasluženo mjesto. Ova hrvatska lingvistkinja sve proizvedene (sekundarne) predloge definiše kao popredložene punoznačne riječi ili popredložene spojeve dvije riječi, koje dalje dijeli na tri velike grupe: *jednostavne predloge*, koji se sastoje samo od jedne popredložene riječi (*širok, krajem, izuzev, više*), *složene*, koji su nastali srastanjem dvije riječi u predlog (*iznad, između, pokraj...*) i *predloške izraze* koji se sastoje od dvije riječi koje nijesu srasle (*na osnovu, na temelju, nedaleko od...*) (Matas Ivanković, 2016: 544). Važno je istaći da se, pored kriterijuma zasnovanih na morfološkim, tvorbenim i strukturnim osobenostima, u savremenoj lingvističkoj literaturi (Silić, Pranjeković, 2005: 242; Čirgić, Silić, Pranjeković, 2010: 222) sve češće navodi i semantička podjela predloga – na dimenzionalne, koji upućuju na prostor i vrijeme, i nedimenzionalne, koji izražavaju odnose načina, uzroka, posljedice i dr. Ova podjela se javlja kod autora koji predlozima priznaju i gramatičko i leksičko značenje. U kontekstu pomenute podjele, predloški izrazi imaju mogućnost iskazivanja kako dimenzionalnih, tako i

nedimenzionalnih odnosa, a takvo specifično sintaksičko i semantičko obilježje biće dodatno razmotreno u nastavku.

2. O predloškim izrazima: definisanje i opšte karakteristike

2. 1. Šta je predložki izraz

Termin *predložki izraz* u savremenoj lingvističkoj literaturi koristi se uglavnom za označavanje popredloženih konstrukcija, koje se u istom obliku upotrebljavaju i kao leksičke i kao gramatičke jedinice (npr. *u toku*). Konkretnije, riječ je o spoju prostog predloga (jednog ili dva) i imenice, glagola ili priloga. Takvi spojevi su usljed djelimične ili potpune desemantizacije izmijenili leksička značenja i počeli djelovati kao jedna konstrukcija sa predloškom funkcijom. Održiv je stav da su predložki izrazi zapravo *relacijske* prirode i da o njima treba govoriti na nivou većem od riječi jer im je funkcija da izreknu nemjerljive odnose u jeziku (Švačko, 1993: 356). Vanja Švačko ističe da ova predložka sredstva imaju svoje autonomno leksičko i gramatičko značenje, te zaključuje da se njihov semantički identitet može opisati „višerječnim natuknicama“ i na osnovu opozicija dimenzionalnost : nedimenzionalnost i konkretno : apstraktno (1994: 310). Dakle, činjenica da posjeduju posebno leksičko značenje, vrlo srodno ili diferencijalno od oblika popredložene imenice, čini ih posebno kompleksnim, tim prije što je u lingvistici dugo poricano da „predlozi pored gramatičkog imaju i leksičkog značenja“ (Dragičević, 2012: 95).

Neujednačeni stavovi prilikom definisanja ove jezičke pojave temelje se na opozitnom tumačenju, prije svega, strukturnog oblika koji treba da ima predložki izraz, a jednim dijelom i na različitom stepenu desemantizacije sastavnica ovih višečlanih predloga. U prvom slučaju polazi se od tumačenja predloškog izraza kao oblika svih popredloženih riječi, kakvi su u prvom redu oblici instrumentala određenih imenica (*krajem, tokom...*), kao i dvočlanih (*na temelju, u ime...*) i tročlanih spojeva (*u vezi sa, bez obzira na...*), dok s druge strane pojedini autori (Mrazović, Vukadinović, 2009: 339; Švačko, 1993: 354) znatno uže vide istu pojavu, te pod predloškim izrazom smatraju samo spojeve predloga sa imenicom, odn. popredložene predložko-padežne spojeve poznatije pod terminom *imeničkih predloških izraza*, te izvan takve podjele ostaju glagolski i priloški višečlani predlozi. Takođe, tumačenje predloškog izraza isključivo kao spoja jednog ili dva predloga sa imenicom, isključuje još

dvije, iako ne brojne, grupe višočlanih predloga – glagolske (npr. *polazeći od*) i priloške (npr. *nedaleko od*). Prema našem stanovištu, najprihvatljivije tumačenje tretira predložki izraz kao spoj dvije ili više riječi koje nijesu srasle (to mogu biti prilog + predlog (*nedaleko od...*), predlog + imenica (*na kraju, u pravcu...*), predlog + imenica + predlog (*u roku od...*), glagolski prilog + predlog (*polazeći od...*)), a koje su prošle proces konverzije u predloge (Matas Ivanković, 2016: 554).

Već smo istakli da sastavnice predloškog izraza mijenjaju leksičko-gramatička obilježja i postaju jedna jedinica, te taj proces konverzije u predloge može biti djelimično ili u potpunosti izvršen, zbog čega se u nauci i javljaju kolebanja oko jasnog određenja pojedinih konstrukcija kao predloških izraza. Mirjana Bučar o ovom procesu govorila je u okviru termina *gramatikalizacija*, te je istakla da dovodi do sljedećih promjena: desemantizacije – gubitka semantičkog sadržaja, upotrebe jedinice u novim kontekstima, dekategoriizacije ili gubitka morfosintaksičkih obilježja karakterističnih za leksičke i druge manje gramatikalizirane oblike, te i gubitka fonološkog sadržaja, odnosno dovodi do fonološke redukcije (2009: 185, 186). Nesumnjivo je da je različit stepen ovog procesa izvršen kod različitih predloških izraza, što je uticalo svakako i na određenje njihovog statusa u nauci, te se predložki status manje popredloženih izraza često i odbacuje, a zbog nejasne granice i teškoće pri detektovanju ovog procesa dovodi u pitanje i postojanje predloških izraza. Mihailo Stevanović (1989: 358) zbog toga i ističe da je u jeziku mali broj pravih predloških izraza budući da je kod najvećeg broja zabilježena vezanost za leksičko značenje popredložene imenice, pa predložki status priznaje tek pojedinim predložko-padežnim spojevima (kakvi su *u ime, na temelju...*). I Ljubomir Popović – iako u popisu predloških izraza navodi više od 60 takvih spojeva – napominje da tek određeni broj ima čisto predložku funkciju (takvi su: *u toku, u smislu, s obzirom na* i dr.), a da je kod većine proces popredloživanja tek u povelju, pa padež koji se slaže sa izrazom još djelimično ima funkciju dopune (npr. *u doba rata* i dr.) (Popović, 1966: 209). To govori da se popredloženi oblici diferenciraju u zavisnosti od stepena desemantizacije, da taj proces, djelimično ili u potpunosti izvršen, uslovljava i druge njihove karakteristike, poput učestalosti (što je spoj više popredložen, to je i zastupljeniji u jeziku), strukturne varijantnosti (manje popredložene spojeve moguće je razbiti umetanjem enklitika ili drugih jedinica) i slično.

2.2. Struktura predloškog izraza

Predložki izraz formiraju uglavnom polisemični prosti predlozi. Naslućuje se da je široka semantika zahtijevala bliže određenje, pa su prošireni punoznačnim riječima, koje su preuzele glavno značenje i istovremeno dobile predložku funkciju, odnosno počele da se upotrebljavaju zajedno s predlogom kao jedinstven izraz. Kao i primarni predlozi, i predložki izrazi stoje ispred imenice, zamjenice ili poimeničenog pridjeva kako bi izrazili različite odnose (prostor, vrijeme, uzrok i dr.) u situaciji koju označava rečenica (Piper, Klajn, 2013: 205), odn. s njima uspostavljaju sintaksičku vezu, s tom razlikom što se ti odnosi njihovom upotrebom u većoj mjeri preciziraju (Popović, 1966: 197).

U zavisnosti od vrste autosemantične riječi koja im je u osnovi, predložke izraze dijelimo na imeničke, glagolske i priloške. Među njima, imenički predložki izrazi su najzastupljeniji, što se može objasniti izraženom sklonošću imenica ka popredloživanju. U savremenom crnogorskom-srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku zabilježeno je više od stotinu ovakvih izraza, koji se po pravilu gramatički usklađuju isključivo sa jednim padežnim oblikom. U nastavku rada dajemo njihov pregled, uvrštavajući i potpuno i djelimično popredložene oblike. Napominjemo da su obuhvaćene sve konstrukcije koje se u relevantnoj stručnoj i lingvističkoj literaturi (Popović, 1966; Piper i dr, 2005; Mrazović, Vukadinović, 2005; Silić, Pranjković, 2005; Čirgić, Silić, Pranjković, 2010) prepoznaju i navode kao predložke:

1. Imenički predložki izrazi koji se slažu sa genitivom: *u toku, za vrijeme, u vrijeme, u vremenu, u doba, u razdoblju, u periodu, u momentu, u času, u trenutku, na polju, na području, na terenu, u oblasti, u sferi, u domenu, na osnovu, u okviru, od strane, u slučaju, u iznosu, u sklopu, na nivou, u vrijeme, u pogledu, u cilju, u korist, u ime, po osnovu, na području, za vrijeme, u čast, na početku, na kraju, u svojstvu, na štetu, na ime, na teritoriji, u formi, u znak, u vidu, u periodu, uz pomoć, na bazi, iz oblasti, u blizini, po pitanju, na temu, u smislu, u znaku, za slučaj, u pravcu, u centru, u trenutku, u zoni, s kraja, na polju, u obliku, pod uticajem, s osvrtnom, s ciljem, za račun, u osnovi, u sredini, u momentu, u stilu, u uslovima, u slavu, u interesu, na prostoru, u doba, u razdoblju, u času, u vremenu, u sferi, na planu, u granicama, na ivici, na centru, po liniji, na temelju, u svijetlu, u duhu, u tonu, pod okolnostima, u prisutnosti, pod dejstvom, pod uslovom, pod pretpostavkom, u pitanju, iz*

razloga, pod uticajem, pod izgovorom, po cijenu, pod vidom, u svrhu, s gledišta, sa stanovišta, s aspekta, u prilog, u smjeru, u veličini, u razmaku, po dužini, po širini, sa strane, s izuzetkom, u trajanju od, u roku od, za razliku od, u zavisnosti od, u dužini od;

1. Imenički predložki izrazi koji se slažu sa dativom: *u susret;*
2. Imenički predložki izrazi koji se slažu sa akuzativom: *u odnosu na, s obzirom na, bez obzira na, po ugledu na, po uzoru na;*
3. Imenički predložki izrazi koji se slažu sa instrumentalom: *u skladu sa, u vezi sa, u saradnji sa, na čelu sa, u poređenju sa, u partnerstvu sa, u suprotnosti sa, po dogovoru sa, u društvu sa, u saglasnosti sa, u srazmjeri sa, u saglasju sa, u protivurječnosti sa, u dodiru sa.*

Glagolski i priloški predložki izrazi su znatno rjeđi:

1. Glagolski: *počevši od + G, sudeći po + L, polazeći od + G*
2. Priloški: *paralelno sa + I, zajedno sa + I, nedaleko od + G, daleko od + G, tik do + G, nalik na + A, vezano za + A, zavisno od + G, nezavisno od + G, uporedo sa + I*

2.3. Kriterijumi za određenje predložkog izraza

O predložkom statusu višočlanih konstrukcija govori se u onim slučajevima kada takav izraz označava vezu među pojmovima, a ne služi označavanju nekog pojma (Popović, 1966: 196). Ljubomir Popović ukazuje na uticaj subjektivnog faktora pri primjeni ovog kriterijuma, ali ne poriče da je u pitanju osnovno mjerilo pri određenju predložkog statusa. Ipak, Ljiljana Šarić ovaj kriterijum poima kontradiktornim, ističući da gramatikalizacija, s jedne strane, dovodi do izbljeđivanja značenja, a da sa druge strane upotreba te iste konstrukcije precizira značenje u smjeru semantike imenice koja je u osnovi popredloženog spoja (1999: 87). Ipak, naše mišljenje bliže je stavu Rajne Dragičević (2012: 96) da imenice u službi predloga (a isto se može konstatovati i za ostale punoznačne riječi) ne gube leksičko značenje, već ga mijenjaju. To znači da je izmijenjena semantika glavni signal popredloženosti, a ne potpuni otklon od osnovnog značenja punoznačne riječi u osnovi višočlanog predloga.

Drugi kriterijum za raspoznavanje predložkog statusa pomenutih konstrukcija jeste upotreba u ustaljenim i identičnim kontekstima rečenice (Popović, 1966: 198) i nepromjenjiva struktura (Švačko, 1994: 309). Mogućnost razbijanja određenog predložkog izraza umetanjem atributa (*pod tuđi uticaj / pod uticaj*) (Švačko, 1993: 356), enklitika (*u toku se decenije mijenjao položaj... / u toku decenije mijenjao položaj...*)

(Popović, 1966: 215, 216) ili pokaznih zamjenica (*U tom pogledu / u pogledu*) (Švačko, 1993: 356) svjedoči o procesu djelimične popredložnosti (Glušac, Rišner, 2016: 411). Takođe, prosti predlozi koji čine strukturu predloškog izraza ne mogu se mijenjati drugim predlozima (Bučar, 2009: 208). Ljubomir Popović u vezi sa mjerilima za određenje predloškog statusa izdvaja još i kriterijum sinonimnosti sa konstrukcijom sa pravim predlogom ili bespredloškim oblikom dopunske imenice (npr. *u toku* + G i *tokom* + G), kao i kriterijum poređenja iste konstrukcije sa nekim drugim jezicima u kojima je identifikovana predloška služba analiziranog iskaza (Popović, 1966: 197). Takođe, kao jedan od relevantnih kriterijuma za razvrstavanje navodimo i „učestalost u jeziku“ (v. Piper i dr. 2005: 723), jer se upravo na osnovu frekvencije upotrebe može uočiti koliko je stabilna njihova predloška pozicija. Zastupljeniji popredloženi spojevi riječi ne samo da se češće pojavljuju u različitim funkcionalnim stilovima, već u većoj mjeri dobijaju i idiomatski karakter zbog čega postaju homogenija semantička i sintaksička cjelina u sistemu jezika, diferencirana, s druge strane, od slobodnih sintagmi od kojih vode gramatičko porijeklo.

2.4. Problematika terminološkog određenja i odnos sa srodnim jezičkim pojavama

Sam termin *predloški izraz* za označavanje popredloženih predloško-padežnih konstrukcija možemo reći da nije jednoznačan, ali ni opšte-prihvaćen. U kroatističkoj literaturi *predloški izraz*, odnosno *prijedložni izraz* koristi se uglavnom i da označi sve predloško-padežne spojeve u cjelini. Tako u *Gramatici hrvatskog jezika* (1997: 278) možemo naići na objašnjenje da je prijedložni izraz veza prijedloga s imenicom, a na isti način ovaj termin tretiraju i neki drugi hrvatski autori (poput: Rutnik, 2017; Siroglavić, 2018). Istovremeno, nailazimo i na upotrebu čitavog niza drugih termina. U *Gramatici crnogorskog jezika* za označavanje predloških izraza služi termin *prijedložno-padežni izraz*, odn. *frazeologizirani predloško-padežni izrazi* (Čirgić, Silić, Pranjković, 2010: 221), Duška Klikovac koristi termin *idiom* (Klikovac, 2006: 243), Pavica Mrazović i Zora Vukadinović *predloška fraza* (Mrazović, Vukadinović, 2005: 339), a u *Sintaksi srpskog jezika* nailazimo i na oblik *idiomatizovani izrazi* (Antonić, 2005: 175), što predloške izraze približava frazeologizmima. U *Srpskom jezičkom priručniku* (2007) bilježi se upotreba i termina *predloška sintagma*. Svi navedeni termini proističu iz težnje ka

potpunoj diferencijaciji predloških izraza kako od predložko-padežnih spojeva iz kojih su se razvili, tako i od nekih drugih srodnih pojava: pojave nagomilavanja, frazeologizama ili udvajanja predloga i određenih vezničkih konstrukcija.

Pojava nagomilavanja ili udvajanja predloga takođe ima funkciju da precizira značenje, ali podrazumijeva upotrebu dva predloga u službi jedne predložke cjeline (Klajn, 2005: 207) (npr. *na oko, do pred* i sl.). Za razliku od toga, predložki izrazi se grade dodavanjem jedne autosemantične riječi uz predlog(e) (npr. *u toku*). Dakle, dok se u konstrukcijama sa udvojenim predlozima kombinuju predlog i predložko-padežna konstrukcija (npr. *do pred vrata*)³, u predložkom izrazu riječ je o spoju predloga i padežne riječi (*u toku meča*), što predstavlja osnovnu razliku između ovih jezičkih jedinica.

Svojevrsna nepromjenjivost strukture, visoka učestalost u jeziku, kao i jedinstvenost na planu semantike i sintakse, povezuje predložke izraze sa frazeologizmima. Na tu sličnost ukazuje i sama terminologija kojom se oni označavaju – poput izraza *predložka fraza* (Mrazović, Vukadinović, 2007: 339) ili *frazeologizirani predlog* (Čirgić, Silić, Pranjković, 2010: 221). Frazeologizmi su po pravilu kompleksniji spojevi od predloških izraza i njihovo značenje je slikovitije i nikada se ne javljaju u predložkoj funkciji. Jedina je analogna veza sa frazeologizmima stalnost i kontekstualna predvidljivost (Švačko, 1994: 309) i činjenica da im se značenje ne može izvesti iz značenja pojedinih sastavnica, već djeluju kao jedna jedinica (Bučar, 2009: 208).

Važno je napomenuti da određeni predložki izrazi imaju sličan strukturni lik i u predložkoj i u vezničkoj funkciji. Takve su konstrukcije: *s obzirom na* + akuzativ i oblik *s obzirom na to što, bez obzira na* + akuzativ i oblik *bez obzira na to što, na temelju* + genitiv i oblik *na temelju toga* i sl. Kao što se može vidjeti i iz priloženog, granice između njih su i više nego jasne. Naime, kada iza oblika predložkog izraza ne dolazi punoznačna padežna riječ, već odnosna ili pokazna zamjenica, tada govorimo o vezničkom izrazu. Ovu tvrdnju potvrđuje i činjenica da mnoge od tih konstrukcija imaju svoj sintaktički pandan u obliku zavisne rečenice, odnosno klauze, što ukazuje na njihovu vezničku prirodu (Pranjković, 1996: 522).

³ O tome više vidjeti u: Nenezić, 2013: 47.

Zaključak

Na temelju svega rečenog, sumiranjem stavova u naučnoj literaturi i našeg viđenja analizirane gramatičke pojave, možemo zaključiti da je predložki izraz spoj predloga i jedne punoznačne riječi (koja može biti glagol, imenica ili prilog) i da se na temelju toga određeni predložki izraz kvalifikuje kao imenički, glagolski ili priloški. Takvi spojevi su djelimično ili u potpunosti popredloženi i usljed tog procesa su počeli funkcionisati kao jedna sintaksičko-semantička cjelina. Bez obzira na širinu i obuhvatnost pri tumačenju predložkih izraza, nesumnjivo je da čine značajan dio fonda predloga kao morfološke i sintaksičke kategorije, zbog čega njihova analiza mora pronaći više mjesta u savremenoj literaturi. Upravo zbog svoje funkcionalnosti i sposobnosti da pojednostave iskaz i konkretizuju ga, smatramo da imaju opravdano mjesto u jeziku, a da njihova frekventnost istovremeno potvrđuje i činjenicu da odgovaraju prirodnim tokovima u jeziku i stvarnim potrebama njegovih govornika.

Literatura

- Barić Eugenija, Lončarić Mijo, Malić Dragica, Pavešić Slavko, Peti Mirko, Zečević Vesna, Znika Marija (1997). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bučar Mirjana (2009). „Gramatikalizacija i sekundarni prijedlozi glagolskoga i imeničkoga porijekla”. *Jezikoslovlje*, 10. 2. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, str. 183–216.
- Čirgić Adnan, Pranjković Ivo, Silić Josip (2010). *Gramatika crnogorskog jezika*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore.
- Dragičević Rajna (2012). “O imenicama u službi predloga”. *Južnoslovenski filolog*, LXVIII. Beograd: SANU i Institut za srpski jezik SANU, str. 91–109.
- Glušac Maja, Rišner Vlasta (2016). “O uporabi i značenju sekundarnih prijedloga nastalih gramatikalizacijom imenica”. *Rasprave*, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 42/2. Zagreb: Institut za hrvatski jezik, str. 409–442.
- Ivić Pavle, Klajn Ivan, Pešikan Mitar, Brborić Branislav (2007). *Srpski jezički priručnik*, četvrto izdanje. Beograd: Beogradska knjiga.
- Jahić Dževad, Halilović Senahid i Palić Ismail (2000). *Gramatika bosanskog jezika*. Zenica: Dom štampe.

- Jelinek Milan (1997). "Porijeklo i funkcija nove vrste predloga u srpskom jeziku". *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, Sveska 27/2. Beograd: Međunarodni slavistički centar, str. 183–189.
- Kašić Jovan (1969). "Pojava nagomilavanja predloga u savremenom srpsko-hrvatskom književnom jeziku". *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 12. Novi Sad: Matica srpska, str. 173–182.
- Klajn Ivan (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Zavod za udžbenika i nastavna sredstva: Beograd.
- Klajn Ivan (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Matica srpska – SANU.
- Klajn Ivan (2009). *Rečnik jezičkih nedoumica*. Beograd: Čigoja.
- Klikovac Duška (2000). *Semantika predloga*. Beograd: Filološki fakultet.
- Kovačević Miloš (1986). "Sporni veznik s obzirom da". *Naš jezik XXVII/1-2*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik. str. 23–34.
- Lalević S. Miodrag (1955). "Iz sintakse riječi, oblika i rečenice2. *Nastava i vaspitanje, god. IV, broj 7*. Beograd: Pedagoško društvo Srbije, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet – Institut za pedagogiju i andragogiju, str. 393–402.
- Matas Ivanković Ivana (2014). "Prijedlozi i sredstva prijedložnog tipa". *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 40/1. Zagreb: Institut za hrvatski jezik, str. 202–205.
- Matas Ivanković Ivana (2005). "Mjesto/umjesto/namjesto". *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31/1. Zagreb: Institut za hrvatski jezik, str. 211–226.
- Matas Ivanković Ivana (2013). "Prijedlozi za izražavanje sredstva između norme i upotrebe: kroz, pomoću, posredstvom, preko, putem, s pomoću, uz pomoć". *Jezik* 60/1. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, str. 10–25.
- Matas Ivanković Ivana (2016). "Složeni prijedložni spojevi". *Rasprave, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 42/2. Zagreb: Institut za hrvatski jezik, str. 543–562.
- Matovac Darko (2012). "O prijedlozima u hrvatskom jeziku". *Bosanskohercegovački slavistički kongres. Zbornik radova. Knjiga I*. Sarajevo: Slavistički komitet, str. 461–476.
- Mrazović Pavica i Vukadinović Zora (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Nenezić Sonja (2014). "O konstrukcijama sa predloškim izrazom od strane". *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 43/1, Beograd: Međunarodni slavistički centar, str. 125–135.
- Nenezić Sonja (2013). "Upotreba predloga do s predložko-padežnim konstrukcijama". *Folia linguistica et litteraria, Časopis za nauku o jeziku i*

- književnosti (8). Nikšić: Filološki fakultet, Univerzitet Crne Gore, str. 47–55.
- Palić Ismail (2016). *Genitiv, prostor i prostorne slike (leksikon prijedloga)*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Piper Predrag, Antonić Ivana, Ružić Vladislava, Tanasić Sreto, Popović Ljubomir, Tošović Branko (2005). *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.
- Piper Predrag i Klajn Ivan (2013). *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Popović, Ljubomir (1966). “Predložki izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku”. *Naš jezik*, knj. XV, sv. 3–4. Beograd: Institut za srpski jezik, str.195–220.
- Rutnik Anita (2017). *Genitivni prijedložni izrazi u jeziku medija*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Šarić Ljiljana (1999). “Gramatikalizacija i sekundarni prijedlozi (pomoću, s pomoću, uz pomoć)”. *Riječ*, br. 5, sv. 1. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, str. 81–95.
- Švaćko Vanja (1993). “Funkcija i status prijedložnih izraza”. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik 19*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik, str. 353–361.
- Švaćko Vanja (1994). “Prijedložni izrazi kao gramatička i leksikografska jedinica”, *Filologija 22–23*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 307–311.
- Silić Josip (2006). *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Silić Josip i Pranjković Ivo (2005). *Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stanojčić Živojin i Popović Ljubomir (1989). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stevanović, Mihailo (1989). *Savremeni srpskohrvatski jezik II*. Beograd: Naučna knjiga.
- (1999) *Kartoteka jezičkih nedoumica*. Beograd: Odbor za standardizaciju srpskog jezika.

Nevena TOMIĆ-BRKULJAN

THE LINGUISTIC AND DISCURSIVE STATUS OF PREPOSITIONAL
PHRASES IN SCHOLARLY DISCOURSE

Summary

The number of prepositional expressions in contemporary Montenegrin is steadily increasing, accompanied by their expanding functional range in both syntactic and semantic domains. This development has led to their growing prevalence over traditional prepositions, raising questions about their linguistic legitimacy and communicative efficiency. Despite their widespread usage, prepositional phrases have received scant attention in academic discourse. This study addresses that gap by examining their linguistic features and current status within scholarly and technical literature. Through a critical synthesis of existing theoretical perspectives, the author evaluates the classification and functionality of these non-canonical prepositional forms, aiming to clarify their role in formal registers of language.

Keywords: prepositional phrases, linguistic features, scholarly discourse, Montenegrin language, non-canonical constructions

Andrea KOVAČEVIĆ
Filološki fakultet – Nikšić
Univerzitet Crne Gore

STRUKTURA I FUNKCIJE ŽENSKIH LIKOVA U
ROMANIMA
DUKLJANSKA ZEMLJA I *MIRIS OSKORUŠA*
DUŠANA ĐUROVIĆA

U ovom radu će biti prikazana naratološka analiza strukture i funkcija ženskih likova u Đurovićevim romanima *Dukljanska zemlja* i *Miris oskoruša*. Posebna pažnja posvećena je njihovim sižejnim ulogama, odnosima sa (muškim) protagonistima i narativnoj poziciji koju kontroliše dominantni sociokulturni kod, na osnovu čega je zastupljena i kulturološka analiza.

Složenost ideološke, frazeološke, prostorno-vremenske i psihološke tačke gledišta doprinosi modelativnom sistemu femininog iskustva u pripovjedačkom postupku Dušana Đurovića. Naglašavajući polivalentnost ženskih funkcija, uticaj prostornih nizova na projektovanje likova, kao i dominantne kodove ponašanja, ovaj rad definiše formotvorne obrasce književne reprezentacije ženskog identiteta.

Ključne riječi: Dušan Đurović, *Dukljanska zemlja*, *Miris oskoruša*, ženski likovi, struktura, funkcije, naratologija, crnogorska književnost.

1. Uvod

Opšte je poznata činjenica da su na crnogorskom i južnoslovenskom prostoru žene najčešće bile u inferiornom položaju, pri čemu je njihova intelektualna i profesionalna uloga bila marginalizovana, što se jasno reflektuje kroz konstitutivne principe crnogorskog ruralnog hronotopa *Dukljanske zemlje* (1939). S druge strane, postavljeni obrasci beogradskog urbanog hronotopa, dominantnog u romanu *Miris oskoruša* (1972),

otvaraju mogućnost za emancipaciju ženskog bića čija intelektualizovana misao zauzima primat. Antagonizam dva tipa ženskog lika možda je i najbolje predložen u monografiji Radomira V. Ivanovića *Književna kritika o Dušanu Đuroviću*. Dok Kršić ističe pasivnost, skromnost, povučenošću i osamljenost žena koje ne žele nikom da budu na smetnji (Kršić, 2010: 181), Golijanin naglasak stavlja na onu ženu koja postaje muškarčeva zla kob (Golijanin, 2010: 144).

2. Sžejne funkcije ženskih likova u narativnim strukturama

Feminina percepcija u sžejima romana *Dukljanska zemlja* i *Miris oskoruša* zasnovana je na kontrastno modelovanom motivacionom kodu koji uspostavlja dva različita modela likova. Dok u prvom Đurovićevom romanu narator zauzima spoljašnju tačku i opisuje crnogorski ruralni tip žene ograničenih kulturnih funkcija, u *Mirisu oskoruša* se približava personalnom pripovijedanju i mimetizuje beogradski urbani tip žene visoke emancipacije i intelekta koji posebno dolazi do izražaja. U modernističkim urbanom kontekstu ženski protagonist zauzima ključnu sžejnu funkciju inicijatora kauzalno-rezultantnog toka događaja, za razliku od ruralnog tipa koji ostaje marginalizovan i funkcionalno sveden na preslikavanje društvenih normi i patrijarhalnog poretka.

Funkcionalnost Đurovićevih junakinja najbolje se uočava kroz kombinatoriku različitih tačaka gledišta koje osvjetljavaju kompleksnost ženskih iskustava. Normativne okvire, kroz koje se u tekstu konstituišu različita značenja, precizno određuje ideološka tačka gledišta, koja pod vrednovanjem podrazumijeva opšti sistem idejne slike svijeta (Uspenski, 1979: 15). Situacija u kojoj autor opisuje različite junake različitim jezikom vezuje se prvenstveno za frazeološku tačku gledišta (Uspenski, 1979: 28), koja se na primjerima romana *Dukljanska zemlja* i *Miris oskoruša* ogleda u autorovom izboru karakterističnih stilskih sredstava, leksičkih obrazaca i rečeničnih konstrukcija usklađenih sa ideološkim profilom ženskih likova. U procesu oblikovanja narativne paradigme, izbor aspekta pripovijedanja koji omogućava fleksibilno sagledavanje fiktivnog svijeta vezuje se za prostorno-vremensku tačku gledišta, koja je najpogodnija za pomjeranje posmatračeve pozicije (Uspenski, 1979: 92). U zrelijoj fazi svog književnog stvaralaštva, Dušan Đurović dosta pažnje posvećuje psihološkom oblikovanju (ženskih) likova, čime neposredno prikazuje njihova unutrašnja stanja, te stoga koristi psihološku tačku gledišta uz pomoć koje može da operiše podacima nekog doživljaja

(ili nekoliko doživljaja), ili pak njemu poznatim činjenicama (Uspenski, 1979: 117).

Svrshodnijem razumijevanju ženske funkcionalnosti umnogome doprinosi i teorija Edvarda Hologa o biseksualnosti, samo jednoj karici u definisanju *primarnih sistema poruka* (PSP):

Polno razmnožavanje i razlikovanje polnih obeležja (biseksualnost) takođe je duboko ukorenjeno u prošlosti (...) Sve kulture prave razlike između muškaraca i žena i, obično, ako se dati obrazac ponašanja veže za jedan pol, drugi ga pol napušta (Holog, 1976: 48–9).

Holova teorija nam dodatno osvjetljava šire funkcionalnost ženskih likova zato što se konfiguriraju kroz kulturno i kontekstualno uslovljena opoziciona polna ponašanja i simboličke razlike koje proizlaze iz njih. Kada je riječ o južnoslovenskoj sredini, ženski identitet predstavlja *status quo* u društvenoj organizaciji gdje ženi najčešće pripada uloga pasivnog predstavnika porodičnih vrijednosti, a ne aktivnog posrednika revolucionarnih promjena.

Prostorno-vremenski okvir konstituira narativnu poziciju Đurovićevih junakinja i dubinu unutrašnje fokalizacije, a time i funkcionalnost, čime se direktno prikazuju različiti modeli ženskog prisustva unutar tekstova. Polivalentnost šire funkcije manifestuje se kroz autorovu sposobnost da u narativu modeluje dva i(li) više različitih tipova žena kojima simultano pripadaju antagonističke uloge – od pasivnih i upornih nosilaca tradicije kod kojih primat odnosi reproduktivna funkcija¹, preko žena izražene seksualnosti koje ruše kulturni poredak, pa do onih koje funkcijom prosvijećenja predstavljaju aktivne posrednike narativnog preokreta.² Njihove specifičnosti primijetio je i istakao Vojislav Đurović svom radu *Arheologija i antropologija*³: *Njegove su žene i patrijarhalne, etički svezane, a erotično nabijene, i tek oslobođene građanke, i još faktički neslobodne žene* (Đurović, 2001: 20).

¹ Neophodno je uzeti u obzir činjenicu prema kojoj su se čak i najmoćnije i najbogatije žene u Crnoj Gori najviše ostvarivale u reproduktivnoj funkciji. Navešćemo primjer knjezinje Milene, koja je rodila jedanaestoro djece u periodu od gotovo trideset godina (1861–1889) (prema: Markoti, 1997: 243–4).

² Privilegovanu poziciju ženskog lika Dušan Đurović dokazuje i posebnom zbirkom pripovjedaka koja to ističe već naslovnim sintagmom – *Priče o ženi* (1959).

³ Rad je objavljen u zborniku radova sa naučnog skupa „Književno djelo Dušana Đurovića”.

Žensko tijelo je u tradicionalnoj kulturi često bilo svedeno na reproduktivnu funkciju, što je uobličilo njegovu ulogu nosioca života, s jedne, i objekta kontrole i normativnog poretka, sa druge strane. O tome je pisala i Dragana Pilipović u svojoj doktorskoj disertaciji pod naslovom *Novi standardi ženskog tela: umetničko delo scenskog dizajna* kroz prizmu analize Vilendrofske Venere:

Ono što može da se primeti kod ove statue jeste da nema lice, već naglašenu formu frizure, da su joj velike grudi i stomak dominantni, kao prioritet plodnosti i majčinstva i kao znak preživljavanja. Važno je reći da je u praistorijsko doba od životne važnosti bilo imati krupno i jako telo, jer je to bio znak da žena može da iznese veći broj dece (Pilipović, 2022: 7–8).

Na osnovu toga možemo reći da fertilitet postaje ključni biološki resurs kojim se potvrđuju socijalne norme o ženskom tijelu i da reproduktivna simbolika dodatno modeluje ženski identitet.

Žensko prisustvo na početnom okviru romana posredstvom osjećanja straha simbolički označava dualističku koncepciju realnog i mitologizovanog, svjesnog i potisnutog. Ideološka tačka gledišta ženskog kolektivnog bića u romanu zasnovana je na izraženom sujevjerju u *nešto⁴ nejasno i tajanstveno, potmulo i drhtavo, ali jezivo i strašno, nešto od čega je zastajao dah čitavom kotlinom...* (Đurović, 2008: 23). Nedina uvertira u roman, jednog od najznačajnijih ženskih likova, automatizovano oslikava funkciju majčinstva koja je neodvojivo vezana za vječnu brigu o svom djetetu: *Neda se prepala da joj se detetu nije šta dogodilo ili da nije zaspalo gde. Uzvrtela se, izlazi iz kuće i vraća se nazad, stoji u oboru i očekuje* (Đurović, 2008: 11). Intuitivno i refleksno, Nedino stanje ilustruje majčinski imperativ, afirmišući na taj način polivalentnu ulogu ženskih likova kao simultanih nosilaca biološke, semiotičke i sižejne funkcije. Važnost njene reproduktivne funkcije vrednuje se ne samo kroz brojnost potomstva već i kroz socijalni kontekst u kojem se ono ostvaruje – u siromaštvu, oskudici i egzistencijalnoj neizvjesnosti. Uprkos otežanim uslovima, Neda rađa petoro djece, čime autor izdvaja majčinstvo kao čin velike žrtve radi produžetka porodičnog stable, koje, prema tadašnjim principima, nije smjelo da bude krhko: *Ona je volela*

⁴ Istaknuta neodređena zamjenica dodatno doprinosi nedeterminisanosti i tajanstvenosti početnih narativnih simbola, za koje će se, tokom daljeg razvoja sižea, ispostaviti da su predstavljali znak za tamne aspekte kolektivnog iskustva.

Gorčina i s njim je izrodila jedanaestoro dece (šestoro je njih umrlo ili posle porođaja ili do šeste godine) (Đurović, 2008: 165).

U *Dukljanskoj zemlji*, mlade djevojke problematizuju se kroz prizmu rane zrelosti, koja bi, prema savremenim standardima, odgovarala kasnijem pubertetskom uzrastu, pri čemu se njihov ideološki sistem uspostavlja kroz sposobnost da što prije preuzmu funkciju supruge i majke, naravno, na štetu emocionalne (ne)zrelosti: *A djevojke su sazrele i uskiptele, skoro sve udavače: Ruža, Nada, Milena, Jelena... i Mira. Oko njih labudina šušti, u njima se krv pali, i one moraju da se savlađuju* (Đurović, 2008: 18). Sugestivnost erotskog naboja nije shvaćena kao prirodan tok sazrijevanja, već se instrumentalizuje kao mehanizam samosvijesti o spremnosti za udaju, čime se intimni poriv preusmjerava u službu patrijarhalno definisanih funkcija. Ovakav proces normalizuje kontrolu nad ženskim tijelom, redukujući ga na funkcionalnu svrhu koja služi produžetku i opstanku kulturne strukture.

Problematizacija je slična i u romanu *Miris oskoruša*, gdje za Kosu, kćerku jedinicu, majka unutrašnjim monologom iznosi sljedeće: *Kćerka će u svoj dom poći, da vinograd svoj čuva* (Đurović, 2005: 165). Navedenim fragmentom direktno se ukazuje na formativne obrasce koji oblikuju život žene u patrijarhalnoj sredini. Naglasak nije na kući u kojoj Kosa trenutno živi, već je za nju dom onaj koji će stvoriti kad se uda, a gdje će se njena funkcija svoditi na očuvanje tradicionalnih vrijednosti. U skladu sa tim, Kosin identitet je unaprijed modelovan kroz očekivanja koja su joj nametnuta od strane društvene zajednice.

U okviru narativnih struktura *Dukljanska zemlja*, romana vezanog za pokret socijalne literature, i *Miris oskoruša*, gdje su socijalni elementi prigušeni a modernistički naglašeni, žene nijesu samo nosioci biološke reprodukcije i simbol materinstva nego su i aktivne u svakodnevnom fizičkom radu⁵. Iako je često vezan za tradicionalnu ruralnu zajednicu, fizički napor u *Dukljanskoj zemlji* najbolji je pokazatelj da žena predstavlja stub porodičnog poretka, dok se u *Mirisu oskoruša* funkcija rada pojavljuje u modernističkom ključu, tj. kao pozadina psihološkog nijansiranja likova pomoću introspektivnih tehnika.

⁵ Prema staroj atinskoj podjeli, tri su društvene funkcije žene: supruga, radi djece i kuće, palahida, radi čulnog zadovoljstva, i hetera, radi duševnoga uživanja. Kod Južnih Slovena ona je, prije svega, tegleća stoka. (Prema: Markoti, 1997: 66)

Junakinja koja nam je za analizu ženskih likova u Đurovićevom prvom romanu od posebnog značaja jeste Stana Knežić, Gorčinova jedina kćerka. S obzirom na primarnost patrijarhalnog miljea, vrijednost ženskog bića se nerijetko određuje prema sposobnosti da preuzme i obavlja one poslove koji se, prirodno, motivaciono i tradicionalno, vezuju za muško djelovanje. Samim tim, što je Stana više zadirala u muške sfere rada, bila je više vrednovana, te joj je autor dao veliku privilegiju u ratom iznuđenoj situaciji u kojoj ona na sebe preuzima mušku funkciju kultivatora zemlje:

Snažna devojačka ruka je na uzvratištima dizala ralo, zanosila ga hitro, naterivala volove na brazdu, i glas je s vremena na vreme zvonio zdravljem: 'Ajs! Ajs!... Ajs, voci!... Ajs, baci!' – Jaram bi zapeo u čvrsta ramena, ukopale se snažne i krive noge u zemlju, a ralo bi riljalo, seklo, kidalo žute konopaste žile, što su se od ograde puta, od debelih bagrema, pružile i đavolski izvježile ispod zemlje, kao tanke polumtrve zmije (...) Radi kao najbolji momak⁶, ore, drva seče, u vodenicu tera, sve joj pristaje i basta (Đurović, 2008: 50–51). (Podvukla A. K.).

Kroz upotrebu istaknutih imperativnih uzvika, značaj Staninog rada jače se konotira jezičkom ekspresijom u samom opisu oranja zemlje, koja je karakteristična za muški radni govor. Egzaltiranim izgovorom uzvika, Stana usvaja i muški frazeološki idiom, čime se afirmiše i dubina njenog usvajanja muške sfere rada.

Kada je u pitanju siže romana *Miris oskoruša*, žena koja svoju funkcionalnost ispoljava u fizičkom radu je Marica Grujić, supruga glavnog junaka, revolucionarnog borca Staniše. Maričin fizički rad nije proizvod ekonomsko-finansijske potrebe zajednice, već funkcionira kao refleksija njenih unutrašnjih projekcija. U tom smislu, feminina figura u ovom romanu više je aktivirana kao nosilac psiholoških, emotivnih funkcija, nego kao aktivna i permanentna učesnica rada, čime autor gradi modernistički ženski lik:

'Hoću da radim. Hoću u radu zaborav da nađem.' Obukla je staru i pocepanu haljinu i počela da nosi breme po breme đubreta u vinograd i da ga baca onuda kuda je protunjio i potru načinio za drugin vranac (...) Kada se premorila i od umora počela da tetura,

⁶ Stanina visoka ideologizacija se dodatno vrednuje poređenjem sa suprotnim polom.

ona, gotovo nesvesno, pođe i pod hrastom se opruži po zemlji, sračunavajući koliko je bremena prenela i hoće li moći danas i sutra posao dovršiti (Đurović, 2005: 211–213).

U epizodi u kojoj Marica samosvjesno insistira na fizičkom naporu, rad ne reprezentuje društveno nametnutu obavezu, već psihološki mehanizam uz pomoć kojeg se ona bori sa unutrašnjim rasulom. Dakle, u pitanju je jedna monotona fizička radnja koja, u potrazi za smislom, preznojava tijelo ali usmjerava misao. Besmisao svoje egzistencije u odsustvu muža više puta naglašava kroz frazeološku lajtmotivsku koncepciju: *‘Živ je a mrtav!’* (Đurović, 2005: 155), čime se izražava duboka emocionalna rastrzanost. Umjesto donekle privilegovane socijalne pozicije, žena ovdje dobija produbljenu egzistencijalnu dimenziju u kojoj se fizički rad odražava kroz konvergentnu tačku bivstvujuće i psihološke komponente.

Pomjeranje naratorove posmatračke pozicije sa ruralnog tipa žene na urbanu i fakultetski obrazovanu junakinju jeste novina u modernizaciji narativne paradigme. Lik koji u romanu *Miris oskoruša* dobija povlašćenu poziciju jeste Zaga, što se jasno može razumjeti kroz analizu njenog kontrasnog modelovanja u odnosu na Stanišinu prvu suprugu:

Reljefno su slikane samo dve Stanišine supruge: Marica i Zaga. Prva (Marica) jeste oličenje čestite patrijarhalne domaćice i verne supruge; te stoga, kad nezasluženo gubi muža, gubi smisao življenja i završava samoubistvom. Druga (Zaga) tip je ‘suncokreta’, okreće se svakom viđenijem muškarcu. Svima biva neverna ne bi li zasitila svoje nezajažljive seksualne prohteve. Zavodi Stanišu fizičkom lepotom i zasenjuje viškovima gradske kulture i temeljnijim obrazovanjem (Popović, 2001: 108–9).

U crnogorskoj književnosti XX vijeka, gotovo da i nema ženskog lika čija je psiho-fizička moć utemeljena u njenoj ideološkoj tački gledišta. Figura ideološkinje predstavlja radikalni pomak u odnosu na Đurovićeve dotadašnje narativne obrasce, oličene kroz tradicionalne i patrijarhalne interpretacije ženstvenosti. Žena-ideolog u ovom romanu jeste, zapravo, avangardan lik koji inhibira tradicionalne kodove femininosti i uvodi novu, emancipatorsku funkciju ženske subjektivnosti u poslijeratnu crnogorsku prozu. Junak-ideolog je u teoriji književnosti utemeljen element koji pretenduje na vrijednosni značaj, te stoga u narativnoj strukturi uvijek dobija privilegovanu pozicioniranost: *Čovek koji govori u romanu je uvek u izvesnom stepenu ideolog, a njegove reči su uvek ideologeme*

(...) *Ideološka pozicija epskog junaka značajna je za čitav epski svet, on nema ličnu ideologiju uz koju su moguće i uz koju postoje i druge ideologije* (Bahtin, 1989: 94–6).

Zaga je junakinja koja se ne zadovoljava statičkim pogledom na svijet već se determiniše kao biće svjesno različitosti i kompleksnosti ideoloških sistema, te je stoga osnovna funkcija koju preuzima funkcija prosvijećivanja iz koje neposredno proističu njena diskurzivna i subverzivna moć. Funkciju prosvijećivanja posmatramo kroz prizmu kritičkog mišljenja, kao i kroz njenu slobodnu volju i sposobnost da duhovno prosvijetli čovjeka sa sela, naviknutog na primitivne i zatvorene kulturne sheme – zajedno idu u bioskop, u operu, pa čak i u kafanu *Cvrčak*, u kojoj ima mjesta samo za intelektualce:

Nešto kao loža ili neki balkon sa rešetkom bilo je gore 'na spratu' (...) Odblesak, tanak i bledunjav, koji je dolazio od lustera prilepljenih na zidovima, igrao je ispod njih kao kakva ljubičasto-bela izmaglica. – 'Ovo su književnici, umetnici, glumci i boemi' – pokaza Zaga ljude koji su nemarno sedeli dolje za stolovima. – 'Oni ovu kafanu zovu 'Književna republika'. Izgledaju čudni, ali svaki od njih je, na svoj način, zatočnik istine koji traga za čovekovom sudbinom i smislom trajanja i bitisanja u svom svetu' (...) 'Uvek ona mene ovako poklopi tom „kulturom” i s mene skine moje Lipo-vo!' – pomisli on i uze čašu piva koju je već bio doneo čika Vid (Đurović, 2005: 276).

Koristeći „kulturu“, ona koriguje predstave i uvjerenja o tome šta znači biti žensko u društvu koje je striktno uređeno ustanovljenim normama ponašanja. Maksimama manipulativnosti, Zaga ljude oblikuje prema sopstvenim pobudama. Diskurzivna moć kojom raspolaže postaje sredstvo kontrole jer se upravo kroz nju reprodukuje funkcija prosvijećenja i na suptilan način usmjerava muškarca prema vlastitim interesima.

3. Uticaj prostornih kodova na modelovanje ženskih likova

U poetici Dušana Đurovića prostor ne funkcioniše isključivo kao geografska koordinata, već i kao ideološka koncepcija koja neposredno oblikuje identitet i psihologiju njegovih književnih likova. Već sam naslov romana *Dukljanska zemlja* otkriva da prostor nije u neutralnoj pozadini zbivanja, već da nosi striktnu, gotovo arhetipsku ulogu u narativnoj strukturi, što primjećuje i Kalezić-Đuričković, gdje se na nivou

arhetipa fiksira moralni profil kolektivnog junaka (Kalezić-Đuričković, 2000: 32).

Spacijalno kodiranje u Đurovićevim romanima otvara različite perspektive unutar iste narativne stvarnosti, tako omogućavajući disparatnim likovima (Marica – Zaga) da je percipiraju na njima svojstven način: *Jedan te isti svet teksta na različite načine je raščlanjen s obzirom na različite likove. Kao da se javlja polifonija prostora, igra različitim oblicima njegovog raščlanjavanja* (Lotman, 2021: 357). Narativni prostor tako prestaje biti običan ambijent i postaje sredstvo za diferencijaciju (ženskih) likova u socijalnim okvirima.

U okvirima crnogorskog ratnog hronotopa, zemlja dobija dihotomu semantiku – pored toga što je tačka različitih sukoba, predstavlja i ontološku osovinu opstanka ljudske zajednice. Stanin narativni ulazak u tako vrednovan prostor (uz preuzimanje tradicionalno maskuline funkcije kultivatora zemlje) postaje krucijalni narativni čin kroz koji se konstituše njena socijalna i etička valorizacija. Naime, u diskursu crnogorske patrijarhalne kulture, rad na zemlji biva kodiran kao ultimativni doprinos kolektivnoj egzistenciji, posebno u ratnom periodu kada se muške figure nalaze izvan domaćeg prostora: *Tako se to, uostalom, uvek radilo u narodnoj vojsci, pa, eto, i u ovom ratu. Muškarci se bore, gube i pobeđuju, kako kad, a žene u pozadini komoraju i drže domove* (Đurović, 2008: 29).

Za razliku od kćerke čije je klasifikaciono polje obilježeno ekspanzijom u agrarni eksterijer, Nedina se egzistencijalnost gotovo uvijek ispoljava u enterijerskom obilježju kuće i kućnog ognjišta, što reflektuje patrijarhalnu okosnicu ženskog vaspitanja. Važnost ognjišta se na gotovo isti način reflektuje u različitim kulturama – ono predstavlja srce doma koje čuva toplinu i simbolizuje jedinstvo porodice: (...) *Kao solarno središte koje toplinom i svetlošću zblizava bića, a i mesto gde se priprema hrana, ognjište je središte života, života koji se pruža, podražava i širi* (Gerbran, Ševalije, 2013: 628). Dakle, ograničenost na unutrašnji prostor dodatno semiotizuje paradoks Nedine pozicioniranosti u sižeu. Što je fizički više sputana, to je simbolički relevantnija u održanju i zaštiti porodičnog narativa. Prostor kuće se stoga reprezentuje kao aktívni modulator Nedinog lika, oblikujući ga u diskretan, ali važan oslonac porodičnog kontinuiteta.

U Anđinom slučaju, spacijalni kod kuće dodatno radikalizuje njenu egzistencijalnu lokalizovanost. Kuća kao ženski simbol utočišta, majke, zaštite i majčinih grudi (Gerbran, Ševalije, 2013: 454) u *Dukljanskoj zemlji* biva uništena požarom, pa se Anđa, doslovno, zatiče izvan svog

„ognjišta”, čime se njena patosno intonirana sudbina podiže do ekstremne socijalne disfunkcionalnosti. Gubitak prostora istovremeno znači nedostatak sigurnosti i statusa, kao i tradicionalno konotirane ženske uloge:

U daljini negde je lizao veliki plamen. Nebo se rumenilo od jare i prelivalo u plavetnilo zore. Htela bi da odredi gde je to. Sve joj se nešto čini da je u njihovom selu. Najedanput se seti da je zaboravila fitiljaču na postelji i da je mogla mačka prevrnuti. Jest, to njena kuća gori, njena inokoština bukti... Vrisnula je i u nesvest se srušila pod bremenom i detetom (Đurović, 2008: 34–35).

Scena požara, reflektovana kroz Anđinu psihološku dezorijentaciju, odražava autorovu programsku tendencioznost. Dramatizacijom urušavanja ženskog utočišta Đurović je, u skladu sa socijalnom poetikom, prolongirao rasip prostornog oslonca čime je pojačao prosuđivački uvid u konstitutivnu krhost seoske zajednice.

Prelaz iz seoskog, kolonizatorski destabilizovanog hronotopa *Dukljanske zemlje*, u dominantno urbani ambijent *Mirisa oskoruša* otvara novu prostornu funkciju u kojoj pojedini ženski likovi stiču potencijale kulturne (samo)emancipacije. Hronotop Lipova je takođe zastupljen u romanu, ali u manjoj mjeri nego što je gradski prostor. Zaga, vjerovatno najpametniji književni lik u cjelokupnoj Đurovićevoj poetici, u romanu *Miris oskoruša* prikazana je kao obrazovana i umjetnički afirmisana junakinja koja svoje klasifikacione funkcije obavlja u urbanom hronotopu. Ona paradigmatički pokazuje da urbana modernost kod Dušana Đurovića otvara umjetničke prostore za žensku emancipaciju dok sa druge strane, u ruralnom hronotopu, zastupa mehanizme kontrole koji uslovljavaju feminino ponašanje.

Međutim, Zaga se prikazuje kao aktivni destabilizator urbanog hronotopa gdje joj njena diskurzivna moć i osjećaj za umjetničko stvaralaštvo omogućuju da dublje sagleda kulturne reference, moderira intelektualne krugove i prosuđuje o estetskom kvalitetu. Grad sa svim svojim redakcijama, partijskim komitetima, kafićima i umjetničkim galerijama zastupa društvene konfiguracije u kojima opozicije *aktivno (muško)* – *pasivno (žensko)* (Filipović, 2003: 21) gube svoju stabilnost. Upravo u takvim prostornim kodovima Zaga preuzima funkcije koje su u Đurovićevoj ranijoj, pretežno ruralno koncipiranoj poetici bile rezervisane za muške nosioce radnje – ona inicira diskurzivne tokove i arbitrira estetske vrijednosti:

Njene oči polako klize i šaraju po sali, po galerijama i naročito po ložama, čini joj se kao da pliva po čistoj toploj i mirisnoj vodi. Ona poznaje mnogo tog sveta, ponekom se čak i diskretno nasmeši (...) Lagano mrdanje obrva govori što joj se dopada, što ima prefinjenu meru, a što prelazi u primitivizam i karikaturu (Đurović, 2005: 270).

Prostor koji u romanu *Miris oskoruša* dobija posebnu semantičku opterećenost jeste kafana koja je simbolično nazvana *Cvrčak*⁷:

Autor uvodi svoje junake, Zagu i Stanišu, u pomenuti kontekst koji se, naravno, različito na njih projektuje, odnosno koji oni dešifruju na potpuno različite načine budući da poseduju dispartne kulturne i etičke kodove. U isti prostor uvode se likovi avangardnih umetnika koji su u funkciji uspešno transponovane kritike društva (Bečano-
vić, 2001: 48).

Lokalna kafana *Cvrčak* funkcioniše kao ključna tačka urbanog hronotopa – riječ je o prostoru u kojem se prepliću visoke kulture (avangardni umjetnici), satiričko-politički diskurs i dramatisacija svakodnevice. Auditivna percepcija poliloga između umjetnika i užitak u istoj dodatno modeluju Zagin lik, naglašavajući njene emancipatorske dimenzije kroz međusobno preplitanje estetskih i etičkih kodova.

Za razliku od grada gdje je mogućnost emancipacije umnogome dostupna, selo Lipovo predstavlja hronotop čija socijalna struktura nije odmakla od patrijarhalne uređenosti. Marica ne uspijeva da suštinu svog postojanja pronađe u odsustvu svog muža koji je dislociran u gradski, progresivno obilježen ambijent, te stoga njena struktura postaje strategija negativnog modelovanja ženskog lika kroz kombinatoriku prostorne izolovanosti i psihološke nestabilnosti. Vinogradski hronotop funkcioniše kao mikrostruktura koja je presudna za modelovanje Maričinog lika zato što ona tu najvećim dijelom obavlja svoje klasifikacione funkcije. S obzirom na to, vinograd kao spacijalna struktura koja je motivaciono determinisana, pojačava dramatisaciju seoskog hronotopa, što se potvrđuje konstatacijom da je u seoskoj sredini žena radno neophodna, ali simbolički nevidljiva.

⁷ Cvrčak je postao obilježje onih pjesnika kod kojih nadahnuće povremeno popušta (prema: Gerbran, A., Ševalije, Ž. 2013: 118)

Svaki dan je Marica nosila svoju tugu ka reci, ka lipovskim šumama i s njom uranjala u vinograd. U njemu je čupala travu i korovlje, zakidala vrhove i povezivala mlazeve, radila nešto samo da zaboravi sebe i Stanišu (...) Marica je koračala i gazila kroz vinograd jaohćući i zastajući, lice joj se iskrivilo i oko usta joj drhtulji, a suze same padaju, sa korakom, sa čokotom, na izgaženo lišće i izlomljene mlazove (...) (Đurović, 2005: 170–173).

Još jedna prostorna struktura koja utiče na formiranje Maričinog lika jeste hrast ispred porodične kuće. Prema Gerbranovom i Ševalijeovom *Rečniku simbola*, hrast simbolizuje jednaku moralnu i fizičku snagu (Gerbran, Ševalije, 2013: 279), ali ono što je paradoksalno na primjeru ovog romana jeste činjenica da Marica u tom hrastu ne prepoznaje svoju snagu, nego figuru svog muža: *Ona miluje hrast i klizi mršavim i dugim prstima po crnoj ispucaloj i hrapavoj kori. Taj hrast nije hrast, nego on, Staniša, to je onaj Staniša onih davnih izgubljenih noći (...)* (Đurović, 2005: 67). Topološki fiksiran pred kućnim pragom, hrast funkcionise kao simbol moći *pater familiasa*. Prostorni kod koji bi značenjski mogao potvrditi snagu žene koja treba da funkcionise nezavisno od jačeg pola, usmjerava njen identitetski parameter ka spolja, prema Staniši, te time uspostavlja odnos podređenosti. Zamišljen kao oličenje postojanosti, hrast u narativu dobija patetizovanu obojenost tako što postaje projekciona površina za žensku čežnju.

4. Kodovi ponašanja ženskih likova

Đurovićev pripovjedački glas nosi izraženu tendencioznost u prikazu likova koji odstupaju od primarnih etičkih normi; bilo da je riječ o ženskim likovima koji gaze preko pravila, bilo o muškim protagonistima koji imaju nipodaštavajući stav prema svojim ženama i simbolizuju sujetu: *Premda je u svom stvaralaštvu uočavao ljudske i društvene negativce, on se njima nije bavio kao takvima, kao fenomenima, ili je to činio uzgredno, već ih je isključivo vidio kao deformisanu stranu stvarnosti koju je podvrgavao blažoj ili oštrijoj kritici* (Kalezić-Đuričković, 2001: 90). Dakle, nasuprot ženskim likovima koji narušavaju društveno-etičke kodove ponašanja, u Đurovićevoj prozi prepoznajemo i kontradiktoran model junakinja, one koje se adaptiraju postavljenim biheviorističkim tendencijama, čime zadobijaju kolektivnu eksplicitnu afirmaciju.

Jedan od najočiglednijih pokazatelja subordinirane pozicioniranosti žena u patrijarhalnom kulturnom modelu ogleđa se u načinu na koji su one imenovane: *Anđa Đurova, Neda Gorčinova, Duša Lukina, Gospava pokojnog Radisava, Mira unuka begova...*⁸ Umjesto ličnog identiteta, punog imena i prezimena koji bi predstavljao znak autonomije i individualiteta, žene su najčešće određene preko pripadnosti muškoj figuri: suprugu, ocu (ukoliko su djevojke neudate) ili čak djedu. Ovakva nomenklatura nije isključivo autorov stilistički izbor, već eksplicitan signal patrijarhalne hijerarhijske ljestvice u kojoj se žensko postojanje podrazumijeva kao sekundarno u odnosu na muški identitet. Latinska izreka *Nomen est Omen* u kontekstu Đurovićevog romana *Dukljanska zemlja* dobija dodatnu simboličku markiranost, jer se u imenima ženskih likova nerijetko transponuju tragovi njihovih očekivanih funkcija, poželjnih osobina i društveno propisanih kodova ponašanja. Simbolika imena *Stana* je višeslojna i duboko ukorijenjena u narodnom mentalitetu koji aktivno diferencira biheviorističke kodove u tradicionalnoj zajednici. Opšte je poznata teza prema kojoj je, u narodnom vjerovanju, davanje imena Stana tek rođenoj djevojčici imalo preventivnu funkciju. Smatralo se da će se takvim, krajnje primitivnim postupkom, zaustaviti rađanje ženske djece, što dodatno svjedoči o preferenciji muškog potomstva u crnogorskoj patrijarhalnoj kulturi. Međutim, nasuprot ovakvoj diskriminatornoj funkciji, ime *Stana* se može tumačiti i kao ekvivalent muškom imenu *Petar*, u značenju ‘trajna, postojana, istrajna i stamenita’ kao varijanta imena *Stamena*⁹.

U slučaju *Anđe Đurove*, pripovjedačev glas ne zadržava narativnu distancu, već kroz ogoljenu tendencioznost gradi jedan teatralan lik koji prevazilazi granice realističke dijegeze i prerasta u simbolički konstrukt ideološke poruke. Autor ide toliko daleko da u apstrahovanju njene egzistencijalne patnje i emotivnog poniženja skoro briše granicu između estetskog izraza i patetičnog efekta, čime *Anđa* postaje narativni instrument tendenciozno oblikovan da izazove sažaljenje i etičku reakciju čitaoca. Kulminatorni efekat u strukturiranju njenog lika dolazi do izražaja u istoimenom poglavlju romana kada ostaje sama sa svojim sinom

⁸ Muški identitet u ‘Dukljanskoj zemlji’ takođe je velikim dijelom određen prema pripadnosti ocu: Stevan Krstov, Srđa Spasojev, Živko Lukin, Jovan Radulov, Borko Markov, Uroš Blažov (prema: Đurović, 2008: 10), što semantički dodatno tereti patrijarhalno uređenu kulturu.

⁹ Prema: <https://www.znacenje-imena.com/stana>, pristupljeno: 20. maja u 15.45 h.

Mirkom i upada u kuću Knežića, što predstavlja vrhunac njenog poniženja:

U kuću je upao neko, stenjao je, jaukao, cvileo! (...) Pred starim dobrim Knežićem je drhtala i uvijala se polunaga žena. Imala je prosutu i umaljanu kosu, ludački-samrtnički pogled, levu stranu dugačkog obraza omastila krv i spustila se niz beo pokisao vrat, a na prsima je, preplašena kao zver, stiskala i obavijala rukama malo i uplakano dete (...) Jecala je, ljubila ga, vriskala. To je bila Anđa sa svojim sinčićem. Orkan je zdrobio njenu pojatu, polomio sve i odneo kroz crnu i pustu noć. Nju je udarilo jedno drvo po glavi, i to baš onda kada je dete zgrabila i kada je krava jurnula nekud sa žalosnom vrisikom. Nesrećna žena nije umela ništa da kaže, bila je kao van sebe, kukala je i grčevito stiskala svoje dete (Đurović, 2008: 154).

Smrt Anđe Đurove u romanu predstavlja vrhunac dramatizacije njenog ličnog i socijalnog pada koji se ne može odvojiti od duboko ukorijenjene patrijarhalne normativnosti. Iako je fizički zaštićena, Anđina odluka da ne ostane u kući Knežića proističe iz intenziviranog osjećaja ženskog stida koji je u tijesnoj vezi sa njenom ugroženom ženstvenošću. Stid kao patrijarhalni mehanizam kontrole i standardizacije društvene sramote ne dozvoljava joj da prihvati status žene koja se nalazi u tuđoj kući. Osjećanje poniženja koje je rezultat spoljašnjih faktora i individualnih unutrašnjih sukoba vodi je do tragične odluke da napusti prostor sigurnosti i izloži sebe i dijete smrtonosnoj hladnoći, čime se njena sudbina postavlja u finalnu poziciju egzistencijalne izolacije:

(...) Među okupljenim svetom ležala je jedna žena. Niko je nije poznavao. Bila je mrtva. Glad joj je duboko uterala oči u glavu, jago-dične kosti iskočile i narasle pod zemljom i tmastom kožom. Kosa, prljava, ulepljena i crna kao žift, prosula se i pomrsila ispod marame, grudni koš se neprirodno nadigao nad trbuhom, a dronjava i blatnjava haljina prilepila se uz kukove i cevanice (...) Kako su izgledala ta dva lica, lice majke i lice deteta? Njene su oči, više kojih je viorio pramen kose, bile uprte u njega, a njegove nekuda u stranu, tamo prema brdima. Taj pogled, taj izraz, to spajanje deteta i majke je neizrecivo (...) (Đurović, 2008: 189).

Patrijarhalno kodirano ponašanje i ugroženost ženstvenosti pristutni su i u strukturiranju određenih epizodnih ženskih junakinja, kakav je upravo Sinđin lik:

(...) Stanodavka, samohrana Sinđa, čijeg su muža i sina ubili Rugovci, pola godine pre nego što joj se udavila ćerka u Bistrici, i ravno deset meseci ranije nego što je počeo balkanski rat, volela ih je kao svoju decu. Bila je to džandrljiva i grbava baba, čije su bezube vilice, kada bi govorila, laparale i zevale kao iznošena čarapa. Na jedno oko bila je ćorava, malo tvrda na ušima, a brada joj se nekako smešno kao zečici uvukla pod nos (...) (Đurović, 2008: 135–136).

Hronologija opisa Sinđinog lika koristi strategiju spoljašnje analeptičke naracije kao sredstva za baziranje društvene i emocionalne pozadine lika u pripovjednoj cjelini. Vremenska odrednica kojom se pobrojava niz tragičnih gubitaka postaje važan narativni signal koji junakinji unaprijed dodaje slojeve traume i marginalizacije. U Ženetovoj teoriji o temporalnosti, ovakvo narativno vraćanje u prošlost utvrđuje se kao spoljašnja analepsa: *Pripovedač ovde izveštava o događajima koji su prethodili vremenu u kojem se zbiva „osnovna“ priča romana ili pripovetke, a koji su na neki način bitni za njeno razumevanje* (Marčetić, 2004: 137).

Diferencijalno od Đurovićevih junakinja čija se subjektivnost oblikuje unutar okvira patrijarhalne normativnosti, figure poput Zage (*Miris oskoruša*) i Mire (*Dukljanska zemlja*) predstavljaju onaj tip ženstvenosti koji se ne uklapa u društveno poželjne modele ponašanja. Njihova seksualnost nije potisnuta niti je određena maskulinim autoritetom, već se ispoljava kao aktivna i (iz perspektive patrijarhalnog sistema) destabilizatorska i prijeteća. Upravo kroz njihovu tjelesnost i karakteristične kodove ponašanja artikuliše se libidalna energija koja ne služi reproduktivnoj ili porodičnoj funkciji (o kojoj je dosad najvećim dijelom bilo riječi), već postaje tačka simboličkog prestupništva, čime se urušavaju temelji patrijarhalnog kulturnog poretka.

Struktura Zaginog lika najjasnije se modeluje kroz antiteznu relaciju sa Maričinim, naročito iz perspektive Stanišine introspektivne percepcije, gdje se komparativnom deskripcijom njihovih ruku uspostavlja razlika između umorne domaćice i žene izražene životne, erotske energije:

Oseti se nekako čudno, tuđ sebi, i kao preplašen, ali ona je neodoljiva i on, netremice, stalno gleda u njene lepe grudi, u beli

vrat i ramena. Ruke su joj položene na butine, fine, nežne i negovane ruke, sa tankim i dugačkim prstima i sa dva skupocena prstena. Njemu se učini da su se pored njih odnekud ispružile druge ženske ruke, izgrebane i ranjave, sa povijenim i ispucanim prstima, sa kvrgama i čvorugama. Poznaje ih, dobro ih poznaje (...) (Đurović, 2005: 89).

Zagina privilegovana pozicija u romanu, pored senzualnog tona odlikuje se i retoričkom sigurnošću i kompleksnošću iskaza koji je obogaćen različitim filozofskim premisama. Sinteza tjelesne privlačnosti i misaonog kapaciteta pojačava libidinalnu energiju Zaginog lika, a istovremeno ga pozicionira na mjesto subverzivnog faktora dominantnog društvenog okvira (iako je u pitanju urbani ambijent). Žena koja samosvjesno posjeduje i seksualnost i racio prestaje biti kontrolisana i postaje destabilizujuća. Takođe, jedinstvenost Zaginog lika dodatno se potvrđuje narativnim postupkom kojim joj autor implicitno pozajmljuje sopstveni misaoni registar, sastavljen od seta zgusnutih opažajno-doživljajnih mehanizama, emocija i asocijacija: (...) *autor se u likove pojedinih ličnosti uživljava, on, makar i za izvesno vreme, utelovljuje sebe skupa u njima* (Uspenski, 1979: 131). Autorova odluka da upravo njoj povjeri misaone slojeve teksta predstavlja jasan hermeneutički iskorak, jer se Zagin lik time ne interpretira kao estetski entitet, već kao nosilac različitih značenja.

U romanu *Miris oksoruša*, motiv ženskih grudi, kao ponavljajući i semantički zasićen detalj, funkcioniše kao lajtmotiv koji učestvuje u konstruisanju vizuelnog i seksualnog prisustva modela ženstvenosti, sa posebnim naglaskom na Zagin lik:

(...) Tek kada bi je neko zovnuo, ona bi se trgla i vratila sebi. Dojke je najviše posmatrала, draškala ih da podrhtavaju, i među tri prsta hvatala njihove rumene tanke vrhove. I u svoj lepi i beli trbuh bi gledala katkad vrlo dugo (...) (Đurović, 2005: 86)

Scena autorefleksivnog posmatranja tijela karikaturalno otklanja mogućnost njihove objektivizacije kroz muški pogled i prerasta u čin aktivnog erotizovanog samopotvrđivanja. Dojke se ovdje ne pojavljuju kao simbol materinstva, već kao eksplicitni marker ženskog libida, funkcionalan istovremeno u vizuelnoj i taktilnoj komponenti, što, naravno, prevazilazi i njihovu ustaljenu simboliku: *Dojka je prvenstveno simbol*

materinstva, blagosti, sigurnosti, pomoći. Povezana sa plodnošću i mlekom, prvom hranom, pruža sliku bliskosti, predanosti, nesebičnosti i utočišta (Gerbran, Ševalije, 2013: 167). Kroz ovaj lajtmotiv, autor modeluje žensko tijelo kao strategiju moći, tendenciozno prevazilazeći stroge norme dominantnog patrijarhalno oblikovanog narativa u svojoj poetičkoj koordinaciji.

Kada je u pitanju siže romana *Dukljanska zemlja*, kao posebno subverzivna junakinja izdvojila se Mira, unuka begova, koja inkarnira strogo normirane tradicionalne kodove ponašanja u patrijarhalnoj sredini. Međutim, njeno ponašanje odstupa od očekivanih normi, čime ona u romanu postaje simbol žene-prestupnice čija subjektivnost narušava dominantne kulturne kodove. U okviru strogo strukturiranog patrijarhalnog poretka, prestupnička ženska individualnost ne dolazi do izražaja bez jasno determinisanog incidenta, odnosno događaja koji funkcioniše kao narativni prekid normativnog poretka:

Događaj u tekstu je premeštanje lika preko granice semantičkoga polja (...) Incident – značajno odstupanje od norme (to jest „događaj”, pošto ispunjavanje norme ne predstavlja „događaj”) – zavisi od pojma norme (Lotman, 2021: 360–361).

Oslanjajući se na Lotmanovu definiciju događaja kao momenta značajnog za normativno odstupanje, Mirino narativno pozicioniranje postaje razumljivo upravo kroz logiku transgresije. Njen prelazak preko granice klasifikacionog semantičkog polja jeste, zapravo, prelazak iz sfere prihvatljive ženstvenosti u zonu, prema patrijarhalnoj logici, društvene devijacije, čime se potvrđuje njena prestupnička funkcija. Već njenom inicijalnom pojavom u tekstu dolazi do izražaja erotska karakterizacija:

Mira ima devetnaest godina, puna je i kršna, kao da u njoj počiva sva snaga i lepota brda, i jedina je unuka dede Bega. Miške su joj pune, meke, blizu nadigla prsa, butine snažne i oble, utonule i izgubile se u labudini. Oko nje šušti, migolji, nešto je draži, nešto joj buni krv. Zajapurila se, zacrvenela kao boca vina. Pipa obraze, gore joj, plamte. U njoj se rađa nešto čudno, nešto s čim ona ne može da vlada i da se bori, neki novi tajanstveni sakriveni život (...) Uхватила se za butine, zarila prste u njih, kao da će meso da čupa, pa drži čvrsto i steže sve jače, steže rukama i zubima. Prsa joj dršću, igraju, skaču (...) (Đurović, 2008: 19–20).

Erotički zasićena deskripcija Mirinog tijela anticipira njenu poziciju koja se kosi sa dominantnim kulturnim normama u romanu. Njen lik se od uvertirne pojave konstituše kao figura afektivnog i tjelesnog intenziteta, pri čemu erotski zanos koji dolazi do izražaja figurira kao narativni mehanizam kojim se narušava patrijarhalna regulacija ženske, gotovo bezizražajne seksualnosti.

Konkretizacija Mirinog prelaska iz klasifikacionog semantičkog polja u semantičko antipolje ostvaruje se kroz scenu erotskog zanosa između nje i Branka, Gorčinovog i Nedinog sina, što, prema Lotmanovoj teoriji, ovdje funkcioniše kao incident. U tom trenutku dolazi do intenzivne afirmacije polnih identiteta, na osnovu čega se potvrđuje Vajningerova teorija o zakonu polne privlačnosti: *Seksualno uvijek teži da se sjedine potpuni muškarac (M) i potpuna žena (Ž)* (Vajninger, 2013: 84). Ova formulacija postaje tekstualno materijalizovana u sceni u kojoj se Mirina pobuđena ženstvenost spaja sa Brankovom muškošću, čime se ostvaruje simbolička dinamika sinteze komplementarnih polova:

Branko priđe još jedan korak i uhvati je za mišku. Mira se trže i iščupa se. Ali on brzo kao kurjak učini skok napred i zgrabi devojku ponovo (...) Nešto je mucao, osećanja i strast su ga gušili, sagorevao je u nekoj groznici. Ali odjedanput oseti da se Mira svom težinom tela nasloni na njegove ruke (...) Njene prsi su disale često, uzburkano i uznemireno, glava joj je padala zanosno, dok je on spuštao na vrelu zemlju iz koje je opojni topli dah još više palio njihovu uzavrelu krv (...) Miriše... miriše mladost, krv, strast, vrelo telo. Život se otvara, capti, drhti, stenje, gori (...) (Đurović, 2008: 129).

Afirmacija Mirinog (i Brankovog) seksualnog identiteta nije ostala u granicama emocionalne dimenzije, već je prerasla u čin koji narušava strogo utvrđeni kod patrijarhalnog vaspitanja. Na taj način, begova unuka se vrednuje kao subjekat koji svoj angažman ispoljava u narušavanju normativne ravnoteže, a njen postupak se determiniše kao incident kroz koji se otvara prostor za analizu prestupničkog ženskog ponašanja. Upravo trenutak erotske realizacije predstavlja temporalnu granicu preko koje Mira napušta kulturno kodirano semantičko polje i ulazi u zonu simboličke devijacije.

5. Zaključak

U narativnim strukturama *Dukljanska zemlja* i *Miris oskoruša*, si-žejne funkcije dokazuju višestrukost femininog iskustva, te stoga nadilaze tradicionalno shvatanje žene kao pasivne figure. Simbolika ženskog tijela, reproduktivna funkcija, ali i uloga žene u fizičkom radu i ideološkom koncipiranju narativa ukazuju na činjenicu da su Đurovićeви ženski likovi neophodni pokretači fabule i važni posrednici društvenih procesa.

Prostorni kodovi dodatno osvjetljavaju način na koji se vrednuju i modeluju ženske figure. U crnogorskom, ruralnom i ratnom hronotopu *Dukljanske zemlje*, žena je prvenstveno vezana za tradiciju, opstanak i produžetak porodičnog stabla, dok urbani hronotop *Mirisa oskoruša* pruža mogućnost njene emancipacije i individualnog samopotvrđivanja. Ovakva suprotstavljenost potvrđuje da prostor ne predstavlja neutralnu kategoriju, već da značajno utiče na pozicioniranje i funkcionalnost ženskog bića u narativu.

Tumačenje kodova ponašanja otkriva kontrastan odnos između patrijarhalnog modela ženstvenosti i subverzije ženskog libida. Dok se pojedine junakinje uklapaju u poželjne socijalne obrasce, druge jasno artikulišu sopstveni libido, čime destabilizuju tradicionalne norme. Njihova složenost potvrđuje da reprezentacija žene u književnom diskursu otvara mogućnost sagledavanja različitih društvenih vrijednosti, te doprinosi razumijevanju interakcije između individualnog iskustva i širih kulturnih struktura.

Literatura:

- Bahtin, Mihail (1989), *O romanu*, Nolit, Beograd.
- Bečanović, Tatjana (2001), „Modernizacija pripovedačkog postupka u romanima Dušana Đurovića”, Zbornik radova *Književno djelo Dušana Đurovića*, ur. Novo Vuković, Naučni skupovi, knjiga 57, CANU, Podgorica, str. 41–53.
- Đurović, Dušan (2008), *Dukljanska zemlja*, Pegaz, Bijelo Polje.
- Đurović, Dušan (2005), *Miris oskoruša*, Pegaz, Bijelo Polje.
- Đurović, Dušan (1959), *Priče o ženi*, Džepna knjiga, Sarajevo.
- Đurović, Vojislav (2001), „Arheologija i antropologija. Dušan Đurović 1899–1993”, Zbornik radova *Književno djelo Dušana Đurovića*, ur. Novo Vuković, Naučni skupovi, knjiga 57, CANU, Podgorica, str. 13–22.
- Filipović, Mileva (2003), *Društvena moć žena u Crnoj Gori*, CID, Podgorica.
- Gerbran, Alen; Ševalije, Žan (2013), *Rečnik simbola*, Kiša/Stylos Art, Novi Sad.

STRUKTURA I FUNKCIJE ŽENSKIH LIKOVA U ROMANIMA...

- Golijanin, Momčilo (2009), *Zemlja i glad kao poetska inspiracija u romanima Dušana Đurovića*, Pegaz, Bijelo Polje.
- Hol, Edvard (1976), *Nemi jezik*, Beogradski izdavačko-grfički zavod, Beograd.
- Kalezić-Đuričković, Sofija (2000), *Pripovjedačko djelo Dušana Đurovića*, magistarski rad Filozofski fakultet UCG, Nikšić.
- Kršić, Jovan (2009), *Roman o pobeđivanju zla*, Pegaz, Bijelo Polje.
- Lotman, Jurij (2021), *Struktura umetničkog teksta*, Akademska knjiga, Novi Sad.
- Marčetić, Adrijana (2004), *Figure pripovedanja*, Narodna knjiga /Alfa, Beograd.
- Markoti, Đuzepe (1997), *Crna Gora i njene žene*, CID, Podgorica.
- Pilipović, Dragana (2022), *Novi standardi ženskog tela: Umetničko delo scen-skog dizajna*, Doktorski umetnički projekat, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Popović, Branko (2001), „U procepu između prošlosti i budućnosti (O romanu Dušana Đurovića: Miris oskorusa)”, *Zbornik radova Književno djelo Dušana Đurovića*, ur. Novo Vuković, Naučni skupovi, knjiga 57, CANU, Podgorica, str. 103–110.
- Ivanović, Radomir (2009), *Književna kritika o Dušanu Đuroviću*, Pegaz, Bijelo Polje.
- Uspenski, Boris (1979), *Poetika kompozicije Semiotika ikone*, Nolit, Beograd.
- Vajninger, Oto (2013), *Pol i karakter*, Feniks Libris, Beograd.
- Internet izvor: <https://www.znacenje-imenam.com/stana>, pristupljeno: 20. maja u 15.45 h.

Andrea KOVAČEVIĆ

THE STRUCTURE AND FUNCTIONS OF FEMALE CHARACTERS IN
THE NOVELS *DUKLJA'S LAND* AND *THE SCENT OF ROWAN TREES*
BY DUŠAN ĐUROVIĆ

Summary

By studying the structural and functional aspects of female characters in Dušan Đurović's novels, a more purposeful understanding of the complexity of his narrative is achieved. The reproductive functions and symbolism of the female body reflect patriarchal norms through which their identities are constituted. In addition, women are also presented in typically male roles, in physical labor, while the role of the female ideologue, a rare example in Montenegrin literature, is manifested through the modernist profile of Zaga, a heroine who subversively challenges entrenched ideological patterns. While the novel *Duklja's Land* is dominated by a Montenegrin, rural, and war-affected chronotope, which further emphasizes the position of women under patriarchal repression, the novel *The Scent of Rowan Trees* primarily portrays an urban, bourgeois chronotope in which the feminine identity is shaped through introspective techniques. The ambiguity in behavioral codes represents the complexity of female identity, emphasizing how social motivation and individual sensuality intertwine in constituting the structure of the female being. Through the analysis of the structure and functions of female characters in the novels *Duklja's Land* and *The Scent of Rowan Trees*, narratological, cultural, and aesthetic dimensions intertwine, reproducing through synthesis a multilayered image of womanhood within the South Slavic literary context.

Keywords: Dušan Đurović, *Duklja's Land*, *The Scent of Rowan Trees*, female characters, structure, functions, narratology, Montenegrin literature.

Andrea PERUNIČIĆ
Filološki fakultet – Nikšić
Univerzitet Crne Gore

SLAGANJE VREMENA U FRANCUSKOM JEZIKU I MOGUĆNOSTI NJEGOVE PREVDODNE TRANSPOZICIJE U BCHS JEZIK

Cilj ovog rada je analiza fenomena slaganja vremena u francuskom jeziku u poređenju sa BCHS¹ jezikom, sagledana kroz dihotomiju apsolutnog i relativnog vremena. Istraživanje ukazuje na značajne tipološke razlike: francuski jezik posjeduje formalizovan i gramatički kodifikovan sistem slaganja vremena, koji omogućava preciznu deiktičku kontrolu temporalnih odnosa u zavisnim klauzama – što je karakteristično za SOT jezike². Južnoslovenska grupa jezika (BCHS) ne podliježe ovakvom sistemu pravila, koja kompletnu prošlost može da izrazi jednim perfektom, čije je aspektualno značenje postalo semantičko i morfološko svojstvo glagola. Analiza primjera iz romana *Mamac* Davida Albaharija pokazuje da perfekat u BCHS jeziku istovremeno realizuje funkcije apsolutnog i relativnog vremena, dok francuski ove funkcije eksplicitno razlikuje kroz upotrebu glagolskih oblika *passé composé*, *imparfait*, *plus-que-parfait*. Rezultati istraživanja potvrđuju jasnu tipološku distinkciju između formalizovanog slaganja vremena u francuskom jeziku i relativne, fleksibilne upotrebe glagolskih vremena u BCHS jeziku unutar složenih rečeničnih struktura.

Ključne riječi: slaganje vremena, *concordance des temps*, *sequence of tenses*, prevodni ekvivalenti, francuski jezik, BCHS jezik, apsolutno i relativno vrijeme

¹ Skraćenicu BCHS (bosanski, crnogorski, hrvatski, srpski) za jezike nasljednike policentričnog srpskohrvatskog jezika koristimo u skladu sa francuskom naučnom i gramatičkom literaturom (Thomas & Osipov, 2012).

² SOT (od engl. *Sequence of Tenses*) u ovom radu odnosi se na prvi, uži smisao termina, tj. na jezičku pojavu u kojoj gramatičko-vremenska obelježja glagola u glavnoj rečenici ograničavaju izbor glagolskog oblika u zavisnoj rečenici. Ovim se značenjem razlikuje od šireg, narativnog tumačenja izraza *sequence of tenses*, koje se odnosi samo na vremenski slijed radnji u diskursu, a koje pripada deiktičkom obrascu praćenja vremenskih odnosa i može se, u skladu sa navodima u radu, dovesti u vezu sa relativnom determinacijom.

1. Uvod

Slaganje vremena u francuskom jeziku predstavlja jedan od centralnih fenomena u temporalnoj organizaciji iskaza, čiji značaj prevazi-
lazi puko morfosintaksičko usklađivanje glagolskih vremena. Tradici-
onalno se definiše kao pravilo kojim se vrijeme u zavisnoj rečenici uskla-
đuje s vremenom glavne rečenice, što omogućava održavanje temporalne
koherentnosti i logičke dosljednosti unutar složene rečenične strukture
(Reichenbach, 1947: 149). Francuski sistem slaganja vremena (fr.
concordance des temps) funkcioniše u okviru hijerarhije vremenskih
odnosa između trenutka govora (S), trenutka referencije (R) i trenutka
događaja (E), pri čemu izbor glagolskih oblika u subordiniranoj klauzi
zavisi od vremenske pozicije glavnog iskaza. U apsolutnom kontekstu R
se poklapa sa S, dok se u relativnom kontekstu R pomjera i uspostavlja
u odnosu na prethodnu radnju, čime se formalno izražava posteriornost
ili anteriornost događaja (Reichenbach, 1947). Dijahronijska perspektiva
francuskog sistema slaganja vremena prati istorijski prelaz od paratakse
ka hipotaksi, kroz koji se odnosi među rečenicama sve više eksplicitno
formalizuju, zahvaljujući uvođenju vezničkih struktura i sistematizaciji
subordinacije (Savić, 1975: 39). Od ranog latinskog modela opozicija
infectum : perfectum, preko stabilizacije indikativa i subjunktiva, pa sve
do savremenih tendencija koje teže pojednostavljenju i pragmatičkoj
fleksibilnosti, francuski sistem pokazuje dijalektičku interakciju između
formalne morfosintakse i kontekstualnog značenja (Meillet, 1952: 12;
Kravar, 1980: 5; Ernout & Thomas, 2002: 67).

Ovo objašnjava zašto, i pored opšteprihvaćenih normi, savremeni
govorni francuski u mnogim slučajevima odstupa od stroge formalne
kongruencije, uz dominantnu ulogu pragmatičkih faktora u određivanju
vremenskih odnosa. U tipološkom smislu, francuski predstavlja jezik s
formalizovanim, morfološki kodifikovanim sistemom temporalne kohe-
rencije, dok BCHS primarno funkcioniše kroz interpretativni model. U
BCHS jeziku, naime, apsolutno i relativno vrijeme, zajedno sa aspektu-
alnim opozicijama i kontekstualnim markerima, omogućavaju ostvariva-
nje temporalnih odnosa bez striktno morfosintaksičke kongruencije
između glavne i zavisne rečenice (Belić, 1928, 1958). Perfekat u savre-
menom BCHS jeziku funkcioniše kao dominantni preteritalni oblik. Re-
lativno upotrijebljen perfekat često objedinjuje funkcije koje francuski
jezik morfološki razdvaja sistemom *concordance des temps*, ostvarujući
funktionalni pandan njegovim semantičkim efektima. Iako BCHS ima

ograničen morfološki inventar prošlih vremena, semantička i pragmatička svojstva omogućavaju mu enkodiranje odnosa anteriornosti, simultanosti i trajanja radnje, koje francuski jasno označava različitim glagolskim oblicima.

Cilj ovog rada jeste da na korpusnom materijalu Albaharijevog romana *Mamac* ispita funkcionalnu ekvivalenciju francuskog sistema slaganja vremena, koji nije inherentan BCHS jeziku, sa njegovim semantičko-sintaksičkim pandanom; dihotomijom apsolutnog i relativnog vremena. Analizom primjera istražuje se na koji način apsolutna i relativna upotreba prošlih vremena, u sprezi s aspektualnim opozicijama i kontekstualnim markerima, omogućavaju očuvanje temporalne koherencije, bez formalne morfosintaksičke kongruencije. Polazna hipoteza zasniva se na stavu da BCHS, iako ne posjeduje sistem *concordance des temps* u morfološkom smislu, ostvaruje njegovu pragmatičku funkciju, tj. uspostavljanje hronološke preciznosti i narativne povezanosti u okviru složenih rečenica.

2. Slaganje vremena kao gramatički ili kao lingvistički fenomen?

Značaj slaganja vremena produbljuje se samo ako se posmatra kao nadrečenični fenomen koji nadilazi okvire pojedinačnih rečenica. Sa te tačke gledišta prestaje da bude usko gramatički određen i ulazi u sferu lingvističkih ispitivanja. Budući da je za tradicionalnu lingvistiku rečenica bila glavna jedinica analize, savremena lingvistika ide korak dalje i pored rečenice uvodi tekst kao osnovnu jedinicu jezičkog sistema, koja se opisuje kao glavna informacijska i komunikacijska jedinica, tj. osnovna jedinica jezičkog djelovanja (Glovacki-Bernardi, 2004: 5). Milka Ivić (1990: 202) ističe da su mnogi jezički fenomeni – poput anaforizacije, različitih upotreba određenog člana, odnosa tema–rema, pa čak i slaganja vremena – postali znatno složeniji lingvistički faktori za ispitivanje. Shodno tome, nadrečenične jedinice predstavljaju temeljni oblik u kojem se jezička praksa ostvaruje od strane govornika i slušaoca. Škiljan (1997: 14–15) smatra da se tek unutar tih jedinica jezički i izvanjezički univerzum povezuju, što dalje omogućava da jezički znakovi dobiju svoje značenje i puni smisao.

Prema tome, pravilna upotreba glagolskih vremena izuzetno je važna, jer omogućava internu logiku i koherentnost teksta i diskursa. Nadrečenične jedinice imaju ključnu ulogu u ovom procesu, jer govornik mora razlikovati rečenice koje su gramatički i smisleno povezane od

običnog niza riječi ili rečenica. Posmatranje nadrečeničnih jedinica pruža dodatnu perspektivu na pojam vremenske ili temporalne koherencije (*cohérence temporelle*) i pokazuje kako se različiti vremenski obrasci mogu kombinovati i usklađivati da bi tekst ostao koherentan. Vrijeme, kao temeljni element radnje, ne samo da omogućava analizu događaja koje glagol izražava, već i oblikuje način na koji se ti događaji povezuju unutar teksta. U tom smislu, glagolska morfologija i temporalnost postaju nerazdvojni aspekti jezičkog opštenja, jer omogućavaju govorniku da uspostavi koherentnu i smisleno organizovanu naraciju (Vandendorpe, 1995: 4–5).

Tako je moguće govoriti o temporalnom izmještanju, ili, kako Moderc (2002: 2) navodi, o sposobnosti vremena da upućuje na temporalne dimenzije koje nijesu u skladu sa uobičajenim, izlazeći iz okvira koji se smatraju prirodnim za glagolsko vrijeme. Ako se kao prirodni okvir za prezent uzme sadašnjost, tj. sadašnji trenutak, sam termin sadašnjost znači intuitivnu predstavu o vremenu. Isto važi za perfekat i futur koji za svoj prirodni okvir imaju prošlost i budućnost. Kada kažemo da je prirodni okvir za prezent sadašnji trenutak, samo ponavljamo definiciju prezenta, jer prezent već znači sadašnji trenutak. Takva definicija je, prema mišljenju Saše Moderca (2022: 2–3), tautološke prirode, jer ne pruža nikakve dodatne informacije o glagolskom vremenu. Isto tako, tvrdnja da je prirodni okvir perfekta prošlost u suštini redukuje perfekat na opšteprihvaćene predstave o vremenu, čime takve definicije gube naučnu težinu i ne pružaju dublje razumijevanje vremenskih okvira u jeziku. Kada analiziramo slaganje vremena, posebno nas zanima kako različita glagolska vremena funkcionišu na nivou iskaza i kako se unutar nje ga povezuju, te kako u konačnom uspostavljaju prirodan tok slaganja vremena na nivou teksta. Ovakav pristup svakako zahtijeva detaljniju analizu, jer upravo na ovom nivou dobijamo ključne podatke o redosljedu procesa unutar niza rečenica – izraženih kroz različita glagolska vremena – odnosno informacije o istovremenosti (simultanosti), sukcesiji (nizanju procesa) i anteriornosti (inverziji događaja unutar diskursa).

3. Vremenski odnosi u francuskom i BCHS jeziku

Prema Querler (2004: 650), temporalnost se konceptualizuje oko trenutka koji predstavlja sadašnjost govornika, pri čemu se određivanje trenutka radnje ili stanja vrši u odnosu na trenutak govora. Taj trenutak govora funkcioniše kao fiktivna tačka na vremenskoj osi, u kojoj je

prošlost pozicionirana ispred, a budućnost iza nje. Ova nulta tačka je promjenljiva u trajanju i obuhvata sadašnjost, koja se može prikazati kao trenutak, sat, dan, godina ili neki drugi vremenski okvir. Guillaume (1970), koji kritikuje ovaj pristup vremenu, ističe da percepcija vremena uključuje i aspekt koji označava vrijeme unutar tog procesa, dok se temporalnost odnosi na vrijeme izvan njega, o čemu će biti više kazano u nastavku rada. Period tokom kojeg se proces odvija bio bi, u tom smislu, svojstven pojmu temporalnosti, a kvalitativne i kvantitativne karakteristike toka procesa, pojmu aspekta – informacije o trajanju, završetku, učestalosti i intenzitetu radnje (Querler, 2004: 649). Na primjer, rečenica *Elle se promenait régulièrement chaque semaine* nosi iterativnu aspektualnu vrijednost, koja je označena i morfološkim i leksičkim sredstvima. Glagol *promenait* pripada imperfektu – morfološka karakteristika koja ukazuje na iterativni aspekt – dok imperfekt označava radnju koja se ponavljala u prošlosti. Leksički izraz *chaque semaine* dodatno potvrđuje ponavljanje radnje što pojačava iterativnost iskaza (Ibid.). Važno je naglasiti da je samo indikativ kao vremenski način sposoban da situira događaj u tri osnovna vremenska okvira: prošlost, sadašnjost i budućnost.

Temporalnost se stoga određuje u skladu sa trenutkom govorne situacije, koji pruža osnovni referentni okvir i omogućava precizno određivanje relacija između događaja u tekstu. Prema Klikovac (2021: 35), u BCHS jeziku vrijeme se često konceptualizuje kroz metafore koje ga zamišljaju kao linearnu putanju kretanja – od prošlosti ka budućnosti, slično kao što se čovjek kreće kroz život. Na toj vremenskoj liniji ključna je tačka trenutka govora (TG), koja označava sadašnjost govornika, tzv. nultu tačku, od koje se određuju odnosi prema prošlom i budućem vremenu.

Passé	Avenir	T0 (présent)
<i>Il a chanté</i>	<i>Il chantera</i>	<i>Il chante</i>

U analizi vremenskih odnosa u jeziku, jasno je da period koji prethodi trenutku govora predstavlja prošlost, dok period koji slijedi za trenutkom govora označava budućnost. Kako navodi Klikovac (2021: 34–35), pojam Vrijeme (*Temps*) u kontekstu glagolskog vremena dobija dodatno, posebno relevantno značenje i, kao takvo, naročito je važno za našu analizu koja se dotiče same upotrebe prošlih glagolskih vremena. Glagolsko

vrijeme može se definisati kao oblik glagola koji pokazuje na koji način se neka radnja, stanje ili zbivanje odnosi prema trenutku govora ili nekom drugom precizno određenom vremenu. Hrakovski (1987: 151) sugeriše da je umjesto termina radnja prikladnije koristiti termin situacija, jer ova terminološka razlika naglašava važnost konteksta u kojem se događaj odvija. Na osnovu toga, može se zaključiti da glagolsko vrijeme, kroz upotrebu odgovarajućih oblika glagola, omogućava smještanje situacije u određeni vremenski okvir – sadašnjost, prošlost ili budućnost. Upravo je ova sposobnost određivanja vremenskog položaja ključna za razumijevanje slaganja vremena u rečenici.

Sve informacije koje glagolski oblici prenose međusobno su povezane sa semantičkim svojstvima glagola, ali i sa sintaktičkim karakteristikama ostalih elemenata u rečenici, uključujući subjekat, objekat i druge dopune glagolu (Abeillé & Godard, 2021: 1237). U francuskom jeziku konjugacija glagola ostvaruje se kroz upotrebu vremenskih oblika. Važno je napomenuti da isti vremenski oblik može lokalizovati radnju u različite vremenske okvire, pri čemu, pored pravila slaganja vremena, kontekst igra ključnu ulogu. Dobar primjer toga je francuski imperfekat, koji može smjestiti radnju u prošlost, sadašnjost ili budućnost, što pokazuju sljedeći primjeri: *Elle sortait lorsque sa mère l'interpella.* → prošlost; *Si elle était ici maintenant, cela serait vraiment bien !* → sadašnjost; *Elle serait si contente si elle réussissait à son examen.* → budućnost.

Riegel, Pellat i Rioul (2004: 513) ističu da, kada glagolski oblik nije dovoljan za tačnu interpretaciju teksta, svakako je potrebno pribjeći drugim eksplicitnim elementima određivanja vremena. Ovo je posebno značajno kod rečenica u prezentu indikativa, imajući u vidu njegovu višeznačnost kao glagolskog oblika (npr. u BCHS to je isključivo pitanje relativne upotrebe prezenta). U jeziku postoje i drugi načini za prikazivanje nijansi o vremenu, a tome doprinose prilozni (npr. *maintenant, instantanément, jamais*) ili glagolske odredbe (npr. *il y a cinq ans, dans quelques jours, la semaine prochaine*). Linearno prikazivanje trenutka govora kao tačke između prošlosti i budućnosti stoga ne odražava sasvim složenu vremensku stvarnost jezika. Gijom je upravo zbog toga odbacio taj model, posebno kada je riječ o konceptu sadašnjosti. Jednostavno, sam glagol nije dovoljan da precizno odredi vrijeme radnje – jezik koristi mnogo složeniji sistem koji uključuje nadrečenični nivo analize. Bez obzira na brojne interpretacije koje su predlagali gramatičari i lingvisti – funkcionalne, konceptualne, sintaksičke ili semantičke – polisemija

pojma vremena postaje posebno vidljiva kada glagol preuzima ulogu nadrećenićnog elementa. Ovo je naroćito jasno kod prošlih vremena, koja su raznovrsnija od budućih. Razlog tome može biti težnja jezika da preciznije oznaći tok vremena, koji neprekidno protiće, i da što jasnije prenese nijanse prošlosti.

4. Distinkcija apsolutnih i relativnih vremena u francuskom i BCHS jeziku

Proućavanje distinkcije između apsolutnih i relativnih vremena u francuskom i BCHS jeziku otkriva duboku tipološku i teorijsku povezanost ovih jezićnih sistema, iako su utemeljeni u različitim lingvistićkim tradicijama: jedna potiće iz latinske i romanske gramatike, dok je druga razvijena unutar slavistićke sintaksićko-semantićke analize. Oba sistema polaze od univerzalnog principa da se vremenski odnosi mogu uspostavljati na dvije osnovne ravni: u odnosu na trenutak govora (apsolutno vrijeme) ili u odnosu na drugu radnju (relativno vrijeme). Međutim, dok francuska gramatika tu razliku vidi primarno kao morfološko-sintaktićku kategoriju, slavistićka tradicija, na ćelu sa srpskim lingvistom Aleksandrom Belićem, posmatra je u okviru sintaksićko-funkcionalne organizacije rećenice. U francuskom jeziku, dihotomija apsolutno/relativno utemeljena je na sistemu glagolskih vremena koji se razvijao od gramatike Port-Royala do nešto modernijih deskriptivnih gramatićara poput Brinoa i Vettersa.

Apsolutna vremena (npr. *présent*, *passé composé*, *futur simple*) uspostavljaju referencu prema trenutku govora, dok relativna (npr. *plus-que-parfait*, *futur antérieur*, *conditionnel présent*) izražavaju anteriornost ili posteriornost u odnosu na neku drugu radnju. U francuskom jeziku, ovaj odnos je morfološki kodifikovan – složeni glagolski oblici već u svom obliku oznaćavaju relativnost. Ipak, autori poput Vettersa (1993) i Yvona (1951) ukazuju da granica između ovih kategorija nije stroga. Drugim rijećima, apsolutna vremena se često pojavljuju u relativnim kontekstima, a relativna mogu steći apsolutnu vrijednost. To potvrćuje da temporalna referenca ne zavisi isključivo od formalne kategorijalnosti, već i od diskurzivnog i semantićkog konteksta rećenice.

Tako i u BCHS jeziku, pojava apsolutnog i relativnog vremena izražena je kroz dihotomiju sintaksićkog indikativa i sintaksićkog relativa, koju je sistematski razvio Aleksandar Belić (1928, 1958), a kasnije produbio Tanasić (2020). U ovom modelu, indikativ oznaćava vremensku

orijentaciju radnje prema trenutku govora, a relativ zavisnost jedne radnje od druge, bez obavezne reference na sadašnjost. Belić ističe da glagolski oblici ne funkcionišu izolovano, već u okviru sintaksičkih odnosa i diskurzivnog konteksta, te da svaka promjena referentne tačke u rečenici dovodi do promjene vremenskog značenja. Njegova teza o univerzalnosti ovih odnosa – da se sintaksički relativ može pronaći u svim jezicima, i slovenskim i neslovenskim – postavlja most između slavističke i romanske tradicije, pokazujući da distinkcija apsolutno/relativno ima kognitivni i univerzalni karakter, a ne samo formalno-jezički.

Uporedna analiza pokazuje da se i francuski i BCHS sistem zasni- vaju na istom mehanizmu vremenske reference, ali ga različito gramati- kalizuju. Francuski jezik, kao analitički, temporalne odnose izražava pu- tem složenih glagolskih oblika i pomoćnih glagola (npr. *avoir* i *être* u konstrukcijama poput *j'avais fait*), dok se BCHS jezik, kao sintetički, oslanja na sintaksičku strukturu i semantičku reinterpretaciju oblika (npr. *znao sam da će doći*). U oba slučaja, osnovni princip ostaje isti: vremen- sko značenje nije apsolutno već relaciono, određeno tačkom referencije koja može, ali ne mora, biti trenutak govora. Posebno je značajno što se pluskvamperfekat u oba jezika ponaša kao prototipski oblik relativnog vremena. U francuskom (*j'avais fait*) i u BCHS (*bio sam uradio*), ovaj oblik označava radnju koja prethodi drugoj prošloj radnji. Time se potvrđuje da relativnost nije samo formalna kategorija, već i semantička funkcija koja povezuje događaje u vremenu. Sličan mehanizam uočava se i kod anteriornog futura (*j'aurai fait*), gdje se buduća radnja pozici- onira kao anteriorna u odnosu na drugu buduću radnju.

Iako francuski i BCHS pripadaju različitim tipološkim porodicama, oba jezika pokazuju dvostruku prirodu glagolskog vremena: ono može biti apsolutno, kada se odnosi na trenutak govora, ili relativno, kada se odmjerava u odnosu na drugu radnju. Ova sličnost takođe potvrđuje da se vremenska referenca ne može potpuno objasniti unutar jedne jezičke strukture, već predstavlja opšti kognitivno-jezički princip. Francuski si- stem *temps absolus/relatifs* i BCHS sistem indikativ/relativ predstavljaju dvije realizacije iste univerzalne tendencije sadržane u izražavanju vre- menskih odnosa između događaja u zavisnosti od njihove referencijalne tačke.

4.1. Slaganje vremena u francuskom i njegov funkcionalni ekvivalent u BCHS jeziku

Jedan od ključnih fenomena u francuskom glagolskom sistemu, koji proizlazi iz distinkcije apsolutnih i relativnih vremena, jeste slaganje vremena. Ovaj princip kao što je kazano podrazumijeva formalnu uslovljenost glagolskog vremena u zavisnoj rečenici od vremena u glavnoj rečenici, čime bi se obezbijedila osnovna vremenska kohezija i referencijalna jasnoća unutar kompleksne rečenične strukture. U francuskom jeziku, dakle, izbor vremena nije samostalan, već uslovljen hijerarhijom vremenskih odnosa među klauzama: ukoliko je glagol u glavnoj rečenici u sadašnjem vremenu, zavisna rečenica zadržava apsolutnu referencu (npr. *Je pense qu'il viendra*), dok u slučaju prošlog vremena glavne rečenice, zavisna poprima relativnu vrijednost (npr. *Je pensais qu'il viendrait*). Ovaj sistem, koji je u gramatičkoj tradiciji poznatiji kao *sequence of tenses*, ima za cilj da održi stabilnost referencijalne tačke u okviru iskaza. U Reichenbachovom modelu (1947), takva stabilnost ostvaruje se odnosom između tri vremenske tačke: trenutka govora (S), trenutka referencije (R) i trenutka događaja (E).

U apsolutnim kontekstima, tačka referencije R je usklađena sa trenutkom govora S i događajem E ($E, R < S$). U relativnim kontekstima, R se pomjera i uspostavlja u odnosu na drugi događaj ($E < R < S$). Zbog toga francuski jezik formalno zahtijeva morfološko slaganje vremena (*concordance des temps*), koje osigurava konzistentnost odnosa između R i S. BCHS, međutim, ne posjeduju striktno pravilo slaganja vremena. Ipak, njihova sintaksičko-semantička struktura omogućava funkcionalni ekvivalent francuskom sistemu kroz relativnu upotrebu vremena, u skladu s Belićevom (1928, 1958) teorijom sintaksičkog indikativa i relativa. Izbor glagolskog vremena u zavisnoj rečenici nije morfološki uslovljen, ali se referencijalni odnos između glavne i zavisne rečenice ostvaruje semantički, putem konteksta i aspekta glagola. Primjeri to jasno ilustruju: *Mislim da će doći* – buduća radnja u odnosu na sadašnji trenutak (apsolutna budućnost). *Mislio sam da će doći* – buduća radnja u odnosu na prošlu radnju (relativna budućnost). U oba slučaja, značenje buduće radnje određeno je referentnom tačkom. Dok francuski to izražava morfološkim pomjeranjima (npr. *viendra* → *viendrait*), BCHS ostvaruje isti efekt promjenom vremenskog okvira glavne rečenice. Tačka referencije R se, dakle, pomjera zajedno s glavnom radnjom, što odgovara

Reichenbachovom modelu pomjeranja referencijalne ose, ali bez promjene glagolskog oblika u zavisnoj rečenici.

Benveniste (1959) objašnjava ovakve razlike u terminima jezičkog i diskurzivnog vremena: dok francuski gramatikalizuje jezičko vrijeme – sistem formalnih odnosa između E, R i S – BCHS se direktno oslanja na diskurzivno, kontekstualno vrijeme, gdje odnos između događaja konstruiše sam govorni čin. Na taj način, BCHS sistem relativnih vremena ostvaruje istu pragmatičku funkciju koju francuski sistem formalizuje kroz slaganje vremena. U okviru tipološke perspektive, može se reći da francuski predstavlja jezik sa gramatikalizovanim sistemom temporalne kongruencije, dok BCHS pripada jezicima sa interpretativnim sistemom relativnosti vremena. U BCHS, slaganje vremena nije pitanje oblika, već značenja: temporalni odnosi izražavaju se izborom glagolskih oblika prema njihovoj aspektualnoj vrijednosti (perfektivnost vs. imperfektivnost) i poziciji u rečenici, što dovodi do semantičkog „slaganja“ bez formalne uslovljenosti. Ova razlika pokazuje da slaganje vremena nije univerzalna morfološka kategorija, već univerzalni kognitivno-funkcionalni princip kojim jezici obezbjeđuju dosljednost vremenskih odnosa u iskazu. Francuski i BCHS jezik time pokazuju dva komplementarna tipa jezičke ekonomije: prvi, formalni i morfološki, koji vrijeme kodifikuje kroz sistem glagolskih oblika, i drugi, interpretativni i kontekstualni, koji temporalne odnose gradi kroz sintaksu i semantiku. Stoga se može zaključiti da se francusko slaganje vremena u BCHS jeziku manifestuje kao semantičko-sintaksički ekvivalent morfološke kongruencije, što potvrđuje Belićevu tezu o univerzalnosti relativnog vremena kao osnovnog mehanizma vremenske organizacije u jeziku.

5. Primjeri upotrebe indikativnog perfekta i njegovi ekvivalenti u prevodu na francuski jezik

U romanu *Mamac prošlost* se dominantno izražava kroz upotrebu preteritalnih glagolskih oblika, pri čemu perfekat zauzima centralno mjesto u naraciji. Pored perfekta, povremeno se koristi i potencijal, koji u kontekstu BCHS jezika funkcioniše kao sredstvo izražavanja prošlih događaja unutar fleksibilnog sistema vremenskog referenciranja. Tradicionalni oblici prošlih vremena, poput imperfekta, aorista u romanu su gotovo neprimjetni, što je u skladu sa savremenim književnim stilom. U nastavku će na odabranim primjerima biti prikazano kako perfekat u

BCHS jeziku, zahvaljujući svojoj aspektualnoj i kontekstualnoj fleksibilnosti, omogućava prenošenje vremenskih odnosa koji u francuskom jeziku ipak zahtijevaju povinovanje ustanovljenim pravila o transpoziciji vremena. Prema navodima Pipera i Klajna (2013: 168–392), perfekat je preteritalni vremenski glagolski oblik koji u savremenom BCHS jeziku ima neutralno stilsko značenje i široku upotrebu u narativnom diskursu, tako da se perfekat u okviru savremenog književnog jezika, pokazuje kao osnovni oblik za izražavanje prošlosti, naročito kada se želi naglasiti svršenost radnje ili veza između situacije u prošlosti i trenutka govora.

U pripovijedanju perfekat se često javlja u kombinaciji sa drugim vremenskim oblicima, pri čemu stilski efekat proizlazi iz kontrasta indikativnih (apsolutnih) i relativnih vrijednosti vremena. Takve kombinacije potvrđuju da perfekat u BCHS jeziku može imati i referencijalnu (kontekstualno utemeljenu) i nereferecijalnu (opštu, iterativnu) funkciju.

(1) Došao sam u pomodni restoran na rečnom ostrvu samo da bih na miru popio pivo, a našao sam se u situaciji da raspredam o suštini ljudskog života.

(1a) *J'étais venu dans ce restaurant très couru, sur l'île fluviale, juste pour boire tranquillement une bière, et voilà que je me trouvais dans la situation de gloser sur l'essence de la vie humaine.*

Perfekat u rečenici (1), izražen kroz glagol *došao sam*, označava završenu prošlu radnju koja se u trenutku iskaza posmatra kao cjelina. U njegovom francuskom ekvivalentu (1a), za isti vremenski odnos upotrijebljen je *plus-que-parfait* (*j'étais venu*), koji predstavlja relativno vrijeme — označava radnju koja je prethodila drugoj prošloj radnji (*je me trouvais*). Dok perfekat u BCHS jeziku u ovom kontekstu funkcioniše apsolutno (radnja u prošlosti bez eksplicitne vremenske relacije prema drugoj), francuski oblik formalno uvodi relativnu referentnu tačku. Ova razlika potvrđuje da BCHS jezik ne morfologizuje odnos između dvije prošle radnje, već ga prepušta interpretaciji konteksta, dok francuski sistem zahtijeva jasno izraženu vremensku hijerarhiju.

(2) Nikada nije ništa imala, nikada nije ništa dobijala, uvek su joj oduzimali, uvek je davala i gubila, a ako je postojalo nešto čega je mogla da se seti na kraju svog života, bila je to nesebična ljubav dva muškarca, dve ljubavi zapravo, razdvojene i u isti mah spojene, prva se izlivala u

drugu a druga ulivala u prvu, i to je bilo sve za šta je ponekad mogla da pomisli: to će me zaštititi.

(2a) *Elle n'a jamais rien possédé, jamais rien obtenu, on l'a toujours dépouillée, toujours elle donnait et perdait, et s'il y avait quelque chose dont elle a pu garder le souvenir à la fin de sa vie, c'était celui de l'amour généreux de deux hommes, ses deux amours en fait, à la fois distincts et confondus, le premier se déversant dans le second et le second s'unissant au premier, et c'était la seule chose dont elle pouvait se dire : cela me protégera.*

Perfekta u rečenici (*nije ništa imala, nije ništa dobijala*) ima nereferencijalnu funkciju – on ne upućuje na konkretan događaj, već izražava opšti, iterativni smisao (ponavljane situacije u prošlosti). U francuskom prevodu, upotreba složenog oblika *passé composé* (*n'a jamais possédé, n'a jamais obtenu*) ostvaruje sličan efekta, ali sa nijansom aktualne negacije, naglašava odsustvo iskustva do trenutka govora. U nastavku rečenice pojavljuju se i oblici u imperfektu (*donnait, perdait*), koji u francuskom jeziku nose trajnu i opisnu vrijednost, dok u BCHS perfekta ostaje jedinstveni nosilac obje funkcije (svršenost + trajnost). Time se potvrđuje da BCHS perfekta u narativnom kontekstu ima širu semantičku pokrivenost od francuskog, koji precizno diferencira aspekte pomoću dva različita oblika (*passé composé / imparfait*). Drugim riječima, perfekta u BCHS jeziku može biti interpretativno dvofunkcionalan: on istovremeno izražava prošlost u odnosu na trenutak govora (apsolutno vrijeme) i može prenijeti vrijednost trajanja ili iterativnosti (relativno značenje), što francuski samo morfološki razdvaja.

(3) Priču sam stavio u koverat, odneo na poštu i poslao Donaldu.

(3a) *J'ai mis le récit dans une enveloppe, je l'ai porté à la poste et je l'ai envoyé à Donald.*

(4) Sklonili smo pivske flaše, čaše, tanjiriće i šolje sa kafom, naslagali ih na stolice, i rasprostrli mapu Evrope.

(4a) *Nous avons enlevé de la table les canettes de bière, les verres, les soucoupes et les tasses de café, nous les avons entassées sur les chaises, et nous avons déplié une carte de l'Europe.*

U primjerima (3) i (4) perfekta je upotrijebljen u značenju referencijalne, svršene prošle radnje; sve tri radnje predstavljene su kao sekvenca

završenih događaja u narativnom lancu. Francuski prevodi dosljedno koriste *passé composé*, koji u ovom kontekstu ima istu vrijednost: narativno prošlo vrijeme koje izražava niz završenih događaja (nizanje E tačaka u Reichenbachovom smislu: $E1 < E2 < E3 < S$). Perfekat u BCHS jeziku ovdje ima čisto indikativno značenje i ne uspostavlja vremensku relaciju između radnji, već ih prikazuje kao sukcesivne. Francuski *passé composé*, iako formalno složen oblik, u savremenom pripovijedanju ima gotovo identičnu funkciju.

(5) U Beogradu su se smestili kod muževljevih rođaka na Dorćolu.

(5a) *À Belgrade, ils se sont logés chez des cousins de son mari, dans le quartier de Dorćol.*

U navedenim primjerima, perfekt u BCHS jeziku pokazuje dvije osnovne funkcije. U većini slučajeva (1, 3–5a) perfekt ima referencijalnu, apsolutnu funkciju, označavajući završene radnje u prošlosti koje se posmatraju kao cjelina u odnosu na trenutak govora. Takve radnje su jasno smještene u prošlost, ali bez eksplicitno naznačene unutrašnje vremenske referentne tačke unutar narativnog toka. Primjeri (1), (3), (4) i (5) ilustruju ovu upotrebu kroz završene, sekvencijalne ili rezultativne radnje. Istovremeno, perfekt može imati i nereferecijalnu, iterativnu funkciju, što je vidljivo u primjeru (2), gdje izražava opšte, ponavljane situacije u prošlosti, nezavisne od jedne konkretne završene radnje. U ovom kontekstu perfekt pokriva semantičku funkciju koja u francuskom jeziku zahtijeva razdvajanje između *passé composé* (završene radnje) i *imparfait* (trajne ili iterativne radnje).

(6) Osluškivao sam prvo levim, potom desnim uhom.

(6a) *J'écoutais, tendant d'abord l'oreille gauche, puis la droite.*

(7) Tu se moja mala laž završavala i pretvarala u istinu.

(7a) *C'est là que mon petit mensonge se terminait et devenait vérité.*

(8) Hodali su uspravno, govorili povišenim glasom, zatezala su im se leđa, podizala ramena.

(8a) *Les gens se tenaient bien droits en marchant, ils parlaient à voix haute, leurs dos se tendaient, leurs épaules se redressaient.*

(9) I dalje me nisu gledali, čak ni onda kada su pružali ruke da se pozdrave, i tada im je pogled bio usmeren na drugu stranu, na zemlju ili dečja lica.

(9a) *Ils ne me regardaient toujours pas, même en tendant les mains au moment des adieux, leurs regards se dirigeaient ailleurs, vers le sol ou vers les visages des enfants.*

U primjerima (6)–(9) uočava se semantička srodnost između BCHS perfekta i francuskog imperfekta u kontekstu izražavanja trajnih ili ponavljajućih radnji u prošlosti. Perfekat u BCHS, iako formalno označava svršenost, ovdje preuzima opisnu (imperfektivnu) funkciju – on ne ograničava radnju na određeni vremenski interval, već označava procesualnost, ponavljanje ili trajanje. Francuski *imparfait* u ekvivalentnim primjerima (*j’écoutais, se terminait, ils parlaient, ils ne me regardaient*) eksplicitno gramatikalizuje tu nesvršenost, tj. radnje koje su bile u toku ili su se ponavljale u prošlosti, bez tačne granice početka ili završetka. Ova razlika potvrđuje tipološku asimetriju između dvaju sistema: BCHS jezik izražava nesvršenost aspektualno (kroz glagolski vid), dok francuski jezik to čini vremenski (kroz izbor glagolskog oblika). Sljedstveno tome, u primjerima (6)–(9) funkcionalna vrijednost perfekta jeste imperfektivna po značenju, ali perfektivna po obliku, što svjedoči o visokom stepenu fleksibilnosti BCHS sistema u okviru pripovijedanja u prošlosti.

Pored takvih primjera, u tekstu se pojavljuje i znatan broj situacija u kojima je vremenski okvir radnje eksplicitno označen. Ti vremenski pokazatelji (prilozi, prijedložko-padežne konstrukcije, zavisne rečenice) služe kao eksplicitni signali referencijalne tačke, što omogućava preciznije određivanje odnosa između vremenskih slojeva narativa, kao u primjerima:

(10) Tada se, u stvari, sav umor sljuštio s mene, i te noći sam, čini mi se, prvi put pošteno spavala.

(10a) *C’est alors, en fait, que toute ma fatigue s’est détachée de moi, et c’est cette nuit-là, il me semble, que j’ai pour la première fois dormi profondément.*

(11) Odlazio je ujutru u bolnicu, vraćao se posle dva, gutao vruću supu i jeo pitu s mesom, i odmah se posle toga bacao na kauč – tada smo svi morali da idemo na vrhovima prstiju – a on je popodne jurio u ambulantu,

i vraćao se kasno uveče, bled, s nadutim podočnjacima, i katkad bih na manžetnama njegove bele košulje, ili odmah ispod kragne, nalazila sitne kapi skorele krvi.

(11a) *Il partait le matin à l'hôpital, rentrait après deux heures de l'après-midi, avalait une soupe brûlante et mangeait des feuilletés à la viande, puis se jetait aussitôt sur le divan ; il fallait alors que nous marchions tous sur la pointe des pieds, et lui, après sa sieste, courait encore au dispensaire et rentrait tard le soir, pâle, avec des cernes gonflés sous les yeux.*

Vremenski prilozi (*tada, te noći, ujutru, posle dva, po podne*) uspostavljaju unutrašnju vremensku referencu prema kojoj se radnje nižu, čime perfekat dobija relativnu dimenziju – iako formalno ostaje oblik apsolutnog vremena, njegova semantička vrijednost zavisi od druge, kontekstualno definisane tačke u priči.

5.1. Primjeri upotrebe perfekta relativne vrijednosti i njegovi ekvivalenti u prevodu na francuski jezik

Perfekta relativne vrijednosti u BCHS jeziku označava prošlu radnju koja je anteriorna u odnosu na drugu prošlu situaciju, pri čemu vremenska referenca nije uspostavljena direktno prema trenutku govora, već intratekstualno – u odnosu na drugu narativnu tačku. Takva upotreba odražava relativnu determinaciju vremena, u kojoj se perfekat ponaša kao sekundarno preteritalni oblik, tj. kao morfosintaksički neutralan izraz za odnos „prije–poslije“ unutar prošlosti. Za razliku od francuskog jezika, u kojem se ista vremenska relacija obavezno realizuje morfološki obilježenim oblikom *plus-que-parfait*, BCHS, kako je već kazano, ostvaruje istu semantičku funkciju upotrebom perfekta na mjestu očekivanog pluskvamperfekta, pokazujući aspektualnu i temporalnu polifunkcionalnost:

(12) Donald je rekao da mi je totalitarni sistem isprao mozak... (Umjesto: da mi je totalitarni sistem bio isprao mozak)

(12a) *Donald a dit que le système totalitaire m'avait fait un lavage du cerveau...*

(13) Nisam ni pokušao da objasnim Donaldu šta je Dorćol, bar ne tada, premda sam mu jednom nacrtao grubu skicu Beograda i Zemuna, i ušća Save u Dunav... (Umjesto: premda sam mu jednom bio nacrtao...)

(13a) *Je n'ai même pas essayé d'expliquer à Donald ce qu'était Dorćol, du moins pas à ce moment-là, bien qu'une fois je lui eusse esquissé un plan sommaire de Belgrade et de Zemun, du confluent de la Save et du Danube...*

(14) Pomislio sam da je u pitanju zrak mesečeve svetlosti, ali kada sam podigao pogled, ugledao sam još gušću tminu oblaka. (Umjesto: kada sam bio podigao pogled...)

(14a) *J'ai cru qu'il s'agissait du reflet du clair de lune, mais, ayant levé les yeux, je n'ai vu que des nuages obscurs.*

U navedenim primjerima BCHS perfekat prenosi relativni vremenski odnos, dok francuski dosljedno koristi *plus-que-parfait* radi očiglednog slaganja. Odsustvo morfološkog razlikovanja u BCHS jeziku nadoknađuje se kontekstualnim označavanjem anteriornosti, dok francuski jezik taj odnos gramatikalizuje. Anteriornost se, dakle, ne signalizira posebnim glagolskim oblikom, već se izvodi iz narativnog i situacionog okvira. Perfekat funkcionise kao morfosintaksički neutralan preteritalni oblik, sposoban da pokrije širi raspon temporalnih odnosa unutar prošlosti i preuzima funkciju pluskvamperfekta, naročito kada je vremenska sekvenca događaja jasno razumljiva iz konteksta.

(15) Kada sam se osvrnuo, više ih nije bilo.

(15a) *Lorsque je me suis retourné, ils avaient disparu.*

Perfekat u funkciji izražavanja relativnog vremena ne počiva na morfološkoj opoziciji, već na semantičko-pragmatičkim signalima diskursa. U prilog tome govori i upotreba leksičkog elementa *više*, koji ima aspektualno-pragmatičku ulogu jer dodatno pojačava percepciju anteriornosti, eksplicitno kontrastirajući prethodno i novo stanje u iskazu („bili su“ → „više ih nema“).

Dakle, u izvornom tekstu, funkciju označavanja anteriornosti radnje dominantno vrši (perfektivni) perfekat, ali i pluskvamperfekat premda vrlo rijetko. Već se može zaključiti da pluskvamperfekat u francuskom jeziku predstavlja gotovo univerzalno vrijeme za izražavanje anteriornosti, što se objašnjava i činjenicom da njegova upotreba nije

ograničena na određena prošla vremena s kojima se pojavljuje u kombinaciji i time što njegova primjena nije uslovljena specifičnim veznicima ili vremenskim dopunama:

(16) *Majstor ih je pogledao i upitao me da li sam im rekao za crkvu sa najvišim zvonikom.*

(16a) *Le garagiste les a regardés et il m'a demandé si je leur avais traduit ce qu'il avait dit de l'église au plus haut clocher.*

Osim pluskvamperfekta, francuski koristi i *passé antérieur* i *passé surcomposé* za označavanje anteriornih radnji, no u prevodu romana njihova se upotreba javlja vrlo rijetko. *Passé antérieur*, u vezi s *passé simple*, gotovo se ne pojavljuje, pa nije bio relevantan za analizu. Za razliku od pluskvamperfekta, ne kombinuje se s drugim prošlim vremenima, što dodatno ograničava njegovu funkcionalnu primjenu.

6. Zaključak

Analiza slaganja vremena u francuskom jeziku i njegove transpozicije u BCHS jezik otkriva značajne sistemske razlike u kodiranju temporalnih odnosa. Francuski jezik posjeduje formalizovan i gramatički kodifikovan sistem, koji omogućava preciznu deiktičku kontrolu vremenskih odnosa u zavisnosloženim rečenicama. Nasuprot tome, BCHS jeziku svojstven je znatno fleksibilniji princip 'slaganja', koji se ogleda u razlikovanju perfektivnog i imperfektivnog aspekta glagola na nivou lekseme. U francuskom jeziku ova razlika se izražava kroz fleksiju, odnosno kroz razliku između prostih i složenih glagolskih vremena.

Prema dihotomiji apsolutno–relativno, indikativni oblici u oba sistema označavaju radnje u sadašnjosti, prošlosti ili budućnosti u odnosu na trenutak govora, dok relativni oblici zavise od drugog vremenskog trenutka unutar teksta, što je posebno vidljivo u konstrukcijama indirektnog govora. Relativno vrijeme stoga igra ključnu ulogu u uspostavljanju vremenskih odnosa unutar rečenica, koja je u francuskom jeziku formalizovana pravilima slaganja vremena inherentnom svim SOT jezicima. U pogledu anteriornosti, pluskvamperfekat funkcioniše kao relativan oblik u okviru oba jezička sistema, iako njegova upotreba u BCHS jeziku postepeno nestaje i ustupa mjesto perfektu kao najboljem ekvivalentu.

Ova razlika takođe znači da mehaničko prevođenje gramatičkih oblika nije moguće, te da je važno razumjeti apsolutnu i relativnu upotrebu vremena i odrediti deiktički centar – vremensku tačku koja služi kao referentna tačka naratora. Pri prevođenju iz BCHS u francuski jezik, fleksibilna upotreba BCHS vremenskih oblika zahtijeva njihovo prilagođavanje pravilima SOT-a, što može biti veliki izazov za prevodioce. Stoga, razumijevanje i pravilna primjena pravila slaganja vremena ključni su za vjernu prevodnu transpoziciju između francuskog i BCHS jezika.

Literatura:

- Abeillé, A., & Godard, D. (2021). *Grande grammaire du français*. CNRS, DGLFLF.
- Albahari, D. (2001). *L'appât*. Gallimard.
- Albahari, D. (2021). *Mamac*. Čarobna knjiga, Beograd.
- Belić, A. (1928). O sintaksičkom indikativu i „relativu“. *Symbolae grammaticae in honorem Ioanis Rozwadowski II*, 47–56. Krakov.
- Benveniste, É. (1959). *Les relations de temps dans le verbe français*. Paris: Klincksieck.
- Ernout, A., & Thomas, F. (2002). *Syntaxe latine* (1951 ed.). Paris: Klincksieck.
- Glovacki–Glovacki–Bernardi, Z. (2004). *O tekstu*. Zagreb: Školska knjiga.
- Guillaume, G. (1970). *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps* [1929]. Paris: Librairie Honoré Champion.
- Hrakovski, V. S. (1987). Kratnostü, fazovostü. In *Teoriä funkcionalünoö grammatiki: Vvedenie. Aspektualünostü, vremennaä lokalizovannostü, taksis* (pp. 124–178). Leningrad.
- Ivić, M. (1990). *Pravci u lingvistici* (svezak 2). Biblioteka XX vek.
- Kravar, M. (1980). Pitanja glagolskoga vida u latinskom jeziku. In *Društvo za antički studii na SRM, Seminar za klasična filologija, Filozofski fakultet, Skoplje*.
- Klikovac, D. B. (2021). O vremenskim (indikativnim) značenjima glagolskih vremena u srpskom jeziku. *Književnost i jezik*, 68, 33–46.
- Le Querler, N. (2004). Les modalités en français. *Revue belge de philologie et d'histoire*, 82(3), 643–656.
- Meillet, A. (1952). *Esquisse d'une histoire de la langue latine* (2nd ed.). Paris: Hachette.
- Moderc, S. (2002). *Relativna vremena u italijanskom jeziku* [Doktorska disertacija]. Univerzitet u Beogradu. <http://phaidrabg.bg.ac.rs/o:20707>
- Reichenbach, H. (1947). *Elements of symbolic logic*. New York: The Free Press; London: Collier Macmillan.

- Riegel, M., Pellat, J.-C., & Rioul, R. (2004). *Grammaire méthodique du français* (3rd ed.). Paris: Presses universitaires de France.
- Savić, M. D. (1975). Concordanza dei tempi: fenomeno non balcanico in una lingua balcanica.
- Škiljan, D. (1997). *Granice teksta*. U M. Andrijašević & L. Zergollern-Miletić (Eds.), *Tekst i diskurs*.
- Tanasić, S. Z. (2020). *Kratak uvod u sintaksu glagola srpskog jezika* [PDF]. Institut za srpski jezik SANU. <https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/id/42458/tanasic.sintaksa.2020.pdf>
- Thomas, P., & Osipov, V. (2012). *Grammaire du bosniaque, croate, monténégrin, serbe*. Paris: Institut d'études slaves.
- Vandendorpe, C. (1995). Au-delà de la phrase: La grammaire du texte. In S.-G. Chartrand (Ed.), *Pour un nouvel enseignement de la grammaire* (pp. 83–105). Les Éditions Logiques.
- Piper, P., & Klajn, I. (2013). *Normativna gramatika srpskog jezika*. Matica Srpska, Novi Sad.

Andrea PERUNIČIĆ

THE SEQUENCE OF TENSES IN THE FRENCH LANGUAGE AND THE
POSSIBILITIES OF ITS TRANSLATIONAL TRANSPOSITION INTO
THE BCMS LANGUAGE

Summary

The paper discusses the phenomenon of the sequence of tenses (SOT) in the French language and its possible transposition into the BCMS language. The research focuses on the functional correspondence between the French system of tense agreement and the BCMS interpretation of temporal relations based on the dichotomy of absolute and relative tenses. The aim of the study is to explore how temporal coherence is achieved in translation when the BCMS language lacks a formally codified system of tense consistency. By analyzing examples from David Albahari's novel *Bait*, the paper examines how aspectual distinctions and contextual indicators compensate for the absence of formal tense agreement. The results show that French allows for a wider and more systematic use of verb forms, while BCMS achieves temporal coherence through contextual and aspectual means.

Keywords: sequence of tenses, translation, French and BCMS languages, contrastive analysis, absolute and relative tenses.

PRIKAZI

KNJIGA O UNIVERZITETU CRNE GORE

(*Univerzitet Crne Gore 1974–2024*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica
2024. str. 303)

Univerzitet Crne Gore, najznačajnija crnogorska visokoobrazovna ustanova, osnovan je 29. aprila 1974. godine, tako se ove 2024. godine navršava pet decenija njegovog trajanja i rada. Čitava 2024. godina posvećena je slavljenju i obilježavanju ovog istorijskog obrazovnog iskoraka kada je prije pola vijeka Crna Gora dobila svoj Univerzitet koji će oblikovati njen intelektualni vrh i snažno demokratizovati i emancipovati crnogorsko društvo. Organizacioni odbor proslave osmislio je čitav niz programa i aktivnosti da se dostojno proslavi ovaj značajni jubilej, a jedna od prvih aktivnosti u pripremi proslave početkom 2023. godine bila je odluka da se izradi monografija o radu i rezultatima Univerziteta u prvih 50 godina. Univerzitetu su do ove Monografije posvećene četiri knjige koje se bave njegovim radom i razvojem (Ivanović 1976; Šaranović 1984; Škuletić 1997) i posljednja je s kraja XX vijeka (Kilibarda, 1999) kada je Univerzitet slavio 25 godina od osnivanja, pa je u njoj predstavljen bilans razvoja Univerziteta od osnivanja do jubileja.

Formiranjem Uređivačkog odbora za izradu monografije na čijem čelu je akademik Ljubiša Stanković, a članice i članovi su prof. dr Rajka Glušica, prof. dr Sonja Tomović-Šundić, prof. dr Mitar Mišović, prof. dr Gojko Joksimović, prof. dr Vučina Zorić, prof. dr Dijana Vučković, prof. dr Dušan Krcunović, prof. dr Boris Brajović, mr Ognjen Savić, Dijana Jovanović, Andrej Vučković i Vedran Vujisić, započet je rad na ovom kapitalnom djelu. Utvrđena je struktura monografije i podijeljeni poslovi i timovi zaduženi za njihovu realizaciju. Monografija ima 4 dijela: 1. **Istorijat** čiju izradu su koordinirali Sonja Tomović-Šundić i Mitar Mišović, 2. **Univerzitet danas** – koordinatorka Rajka Glušica, 3. **Fakulteti i instituti** – koordinator Gojko Joksimović i 4. **Studenti** – koordinatorka Dijana Vučković. Sređivanje sakupljenih podataka i korekturu teksta uradili su: Rajka Glušica, Nataša Jovović, Ognjen Savić

i Dijana Jovanović, a lekturu Jelena Marković. Grafičko oblikovanje, slog i fotografiju radili su Ivan Živković, Sandra Đurović, Ognjen Savić i Dijana Jovanović

Monografiju otvara nadahnuti **Riječ rektora** prof. dr Vladimira Božovića u kojoj se pored ostalog kaže: „Ova monografija nije samo puka dokumentarna retrospektiva već i oda svim pregaocima, osnivačima, profesorima i studentima koji su oblikovali Univerzitet Crne Gore u prethodnih 50 godina. Kroz priče, sjećanja i materijalna svjedočanstva, pratimo kako je nastala i ravijala se institucija bez čijeg je postojanja nezamisliv razvoj savremene Crne Gore“. Nakon ovog teksta slijedi kraće obraćanje Uređivačkog odbora pod naslovom **Universitas kao ideja i ishodište** u kojem se ističe da su „autori monografije pokušali da, bez emocionalne pristrasnosti, faktografski prikažu ključne istorijske i društvene perspektive pokretanja i razvoja Univerziteta, da osvijetle organizacijske i sistemske metamorfoze, da prikažu sadašnju akademsku anatomiju i društvenu poziciju, te konačno (kratko i nepretenciozno) osvijetle njegovu perspektivu.“

Prva velika cjelina pod naslovom **Istorijat** sastavljena je od poglavlja u kojima se hronološki prati period *Od prvih inicijativa do osnivanja Univerzita*, nakon toga detaljno se opisuje njegovih *Prvih 25 godina*, zatim period *Na razmeđu vjekova* i na kraju razvoj Univerziteta *U 21. vijeku* (italikom su napisani naslovi poglavlja koja čine prvu cjelinu monografije i u kojima se prati razvoj i metamorfoze Univerziteta od osnivanja do danas). U Crnoj Gori se zbog istorijskih i teških ekonomskih prilika i na prve svjetovne škole čekalo dugo sve do XIX vijeka, tačnije do 1834. godine kada Njegoš osniva prvu osnovnu školu na Cetinju. Stručne škole i gimnazije došle su kasnije u drugoj polovini XIX vijeka, a tek u XX vijeku osnivaju se prve naučne, više i visokoškolske institucije, iako je bilo više inicijativa za njihovo osnivanje i prije tog vremena.

Prve institucije za više i visoko obrazovanje počele su se osnivati tek nakon Drugog svjetskog rata u Socijalističkoj Republici Crnoj Gori, jednoj od šest republika Savezne Federativne Republike Jugoslavije, kao preduslov ubrzanog posleratnog razvoja i emancipacije zemlje. Da bi se formirao nedostajući nastavnički kadar za potrebe brojnih novoosnovanih škola (osnovno obrazovanje postaje obavezno) počinje sa radom Viša pedagoška škola osnovana 1947. na Cetinju (ona i Učiteljska škola iz Nikšića konstituišu 1963. godine Pedagošku akademiju). Prvi fakultet u

Crnoj Gori sa studijem u četvorogodišnjem trajanju jeste Ekonomski fakultet osnovan 1960. godine u Titogradu, a prva naučna ustanova u oblasti društvenih nauka bio je Institut za izučavanje istorije crnogorskog naroda (današnji Istorijski institut) osnovan 1948. na Cetinju, od 1959. sa sjedištem u Titogradu.

Potreba za osnivanjem univerziteta i objedinjavanjem postojećih naučnih ustanova i viših i visokih obrazovnih institucija, sve prisutnija u crnogoskoj obrazovnoj i kulturnoj politici, konačno počinje da se realizuje sedamdesetih godina prošlog vijeka. Uz planiranu i obezbijedenu finansijsku i kadrovsku podršku eksperata iz zajedničke države krenulo se u proces konstituisanja Univerziteta 2. aprila 1974. godine potpisivanjem *Samoupravnog sporazuma o udruživanju* u Univerzitet u Titogradu od predstavnika tri postojeća fakulteta: Ekonomskog (osnovan 1960), Tehničkog (1963) i Pravnog (1972), sva tri iz Titograda; dvije više škole: Pedagoške akademije (1963) iz Nikšića i Više pomorske škole (1959) iz Kotora i tri samostalna naučna instituta: Istorijskog (1948), Poljoprivrednog (1960) i Instituta za biološka i medicinska istraživanja (1972), sva tri iz Titograda. Konstitutivna Skupština Univerziteta održana je 29. aprila 1974, pa se taj dan proslavlja kao Dan Univerziteta. Univerzitet je tri puta mijenjao ime: na osnivanju je dobio ime Univerzitet u Titogradu, da bi već sljedeće godine u maju 1975. promijenio ime u Univerzitet „Veljko Vlahović”, a od maja 1992. nosi današnji naziv Univerzitet Crne Gore.

Iz poglavlja *Prvih 25 godina* saznajemo da su uslovi u kojima je formiran Univerzitet bili dosta nepovoljni: nije bilo dovoljno adekvatnog prostora (zgrada tehničkih fakulteta, u kojoj je bio smješten i Rektorat, počela je da se gradi 1975, na prvu godišnjicu Univerziteta, a bila je završena i useljena tek 1978. godine), nedostajala je umnogome odgovarajuća oprema, a u velikoj mjeri je nedostojao i potreban nastavni kadar, tako da je preko 75% nastavnika bilo angažovano sa univerziteta van Crne Gore.

Porast broja studenata i osposobljavanje domaćeg kadra, razvoj novih nauka i naučnih disciplina, rastuće i promjenljive potrebe privrede uslovljavali su reorganizaciju postojećih i osnivanje novih univerzitetskih jedinica. U prvih 25 godina postojanja i razvoja Univerziteta došlo je do značajnih organizacionih i lokacijskih promjena. Prilikom osnivanja Univerziteta je činilo osam jedinica: tri fakulteta, dvije više škole i tri instituta, a 1999. godine ga je činilo 19 jedinica: 11 fakulteta, tri fakulteta umjetnosti, četiri samostalna naučna instituta i jedna viša škola. Pritom,

1974. godine, u Titogradu bilo je smješteno (šest od osam) 75% organizacionih jedinica, a 1999. godine njih (11 od 19) 57,8%. Takav razvoj strukture realizovan je u više gradova Crne Gore, a pratio ga je i razvoj infrastrukture-kampusa i referentnog kadra. Razvoj i transformacija postojećih, a posebno osnivanje novih organizacionih jedinica širom Crne Gore bio je pokušaj ravnomjernog regionalnog razvoja i decentralizacije (Monografija 2024: 42). Tokom ovog perioda od 25 godina na Univerzitetu su dodijeljene 23.832 diplome, od čega 12.399 fakultetskih, 11.237 diploma više škole, 116 magistarskih i 80 doktorskih, stvorena je impozantna naučna produkcija (udžbenici, studije, monografije, časopisi i slično), te brojni stručnjaci u privredi, kulturi, školstvu i politici.

Kad je razvoj Univerziteta na prelazu iz XX u XXI vijek u pitanju, treba pomenuti težak period tokom devedesetih godina koje su bile u znaku ratova na teritoriji bivše Jugoslavije i sankcija uvedenih odlukama Savjeta bezbjednosti UN, pa je tako posljednja decenija XX vjeka protekla u opasnosti od sukoba, bombardovanja, u blokadi, izolaciji i sa intenzivnim nazadovanjem. Za Univerzitet je to značilo i zaustavljanje svih institucionalnih razvojnih aktivnosti, saradnje i povezivanja sa inostranim partnerima (Monografija 2024: 14).

Početak XXI vijeka predstavlja period kada se u Evropi realizuje intenzivna reforma visokog obrazovanja, nakon usvajanja Bolonjske deklaracije, preko visokobrazovnih evropskih politika poznatih kao Bolonjski proces, sa ciljem uspostavljanje Evropskog prostora visokog obrazovanja (EHEA) do 2010. godine i Evropskog istraživačkog prostora (ERA). Na Univerzitetu Crne Gore stvorena je pozitivna klima za prihvatanje Bolonjske deklaracije, pa je 2003. na Ministarskoj konferenciji u Berlinu Crna Gora pristupila Bolonjskom procesu. Iste godine u oktobru usvojen je *Zakon o visokom obrazovanju*, koji je predstavljao legislativni okvir za reformu u skladu sa principima Deklaracije. Pošto nemamo naučnih radova ili knjiga o radu i razvoju Univerziteta u XXI vijeku, autorski tim Monografije je sve potrebne podatke pronašao u izvještajima i samoevolucionim i onima koje su pisale komisije za reakreditaciju ili eksternu evaluaciju.

Studije su organizovane kao osnovne, specijalističke, magistarske i doktorske po modelu 3+1+1+3, ili 4+1+3 godine, a prva generacija studenata po novim pravilima studiranja, zasnovanim na principima Bolonjske deklaracije upisana je studijske 2004/05. godine. *Prva reakreditacija Univerziteta* bila je posebno zahtjevna i realizovana je 2007. godine. Pre-

thodio joj je *Samoevalucioni izvještaj* u kojem je po brojnim parametrima i indikatorima predstavljeno stanje na Univerzitetu. Neki od tih podataka su: Univerzitet je sačinjavalo 17 fakulteta, dva samostalna studijska programa i 4 instituta sa sjedištima u 5 gradova (Podgorica, Nikšić, Cetinje, Kotor i Igalo); Nastava na prvoj godini organizovana je u skladu sa novim pravilima na 55 akademskih i 18 primijenjenih studijskih programa u 8 gradova Crne Gore; Na Univerzitetu ima ukupno 1.188 zaposlenih i to: 367 sa akademskim i naučnim zvanjem, 346 saradnika (27 su doktori nauka), stručnog osoblja ima 77, a 398 su tehnički saradnici i administracija... (Monografija 2024: 61–62). Slijedla je ocjena o ispunjenosti standarda na Univerzitetu prikazana u *Izvještaju o spoljnoj evaluaciji* koji je prezentiran Univerzitetu i pripremljen za Savjet za visoko obrazovanje od strane Komisije za eksternu evaluaciju sa zaključkom da je Univerzitet pokazao spremnost i posvećenost da se što prije uključi u međunarodno visoko obrazovanje i stane u red sa najboljim univerzitetima u Evropi.

Drugu reakreditaciju Univerzitet Crne Gore relizuje 2012. godine, Komisija za spoljašnju evaluaciju i akreditaciju predložila je Savjetu za visoko obrazovanje, uz konkretne zaključke i primjedbe, da se Univerzitetu izda Sertikat o akreditaciji. Univerzitet je prošao 2013/14. godine i eksternu evaluaciju od strane IEP-a, nezavisne agencije iz Registra evropskih agencija za obezbjeđenje kvaliteta (EQAR), a u skladu sa metodologijom evaluacije ista agencija je 2017/18. ponovo provela eksternu, tzv. *Follou-up* evaluaciju. Nalazi ovih evaluacija bila su dragocjena uputstva za dalje aktivnosti Univerziteta i unapređenje njegove djelatnosti.

Velike novine napravljene su odlukom da se pređe na novi model studiranja u vremenskom trajanju studija 3+2+3, od ovog modela izuzete su regulisane profesije: medicina, stomatologija, arhitektura... Izmjene Zakona o visokom obrazovanju predvidjele su i ukidanje kategorije samofinansirajućih studenata. Akreditacija inoviranih studijskih programa po novom modelu studiranja, obavljena je 2017. godine.

U ovom bolonjskom razdoblju Univerziteta dolazilo je, kao i u prethodnom, do transformacija postojećih i osnivanja novih organizacionih jedinica. Prva nova organizaciona jedinica bio je Samostalni studijski program za obrazovanje učitelja na albanskom jeziku, počeo sa radom studijske 2004/05. u Podgorici, da bi 2015. organizaciono pripao Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Fakultet za primijenjenu fizioterapiju osno-

van 2005. u Igalu iz Više fizioterapeutske škole. Od 2015. godine Primenjena fizioterapija postaje dio Medicinskog fakulteta. Godine 2006. osnovan je Arhitektonski fakultet izdvajanjem studijskog programa Arhitektura (osnovanog 2002) iz Građevinskog fakulteta. Iste godine, po istom principu, konstituisan je i Fakultet političkih nauka u Podgorici na temeljima Odsjeka za političke nauke, koji je od 2003. godine postojao na Pravnom fakultetu. Biotehnički fakultet u Podgorici je nastao na osnovama Biotehničkog instituta (osnovanog 1997) pokretanjem studija iz oblasti poljoprivrede (školske 2005/2006. godine) i sticanjem statusa visokoobrazovne ustanove, što je omogućilo 2008. godine transformaciju u fakultet. Iste godine je konstituisan Fakultet za sport i fizičko vaspitanje u Nikšiću, a nastao je transformacijom tri studijska programa: Fizička kultura, Sportski novinari i Sportski treneri, koji su realizovani do tada u sklopu Filozofskog fakulteta u Nikšiću. Filološki fakultet u Nikšiću konstituisan je 2015. godine izdvajanjem studijskih programa filoloških nauka iz Filozofskog fakulteta u Nikšiću i pripajanjem Instituta za strane jezike u Podgorici. Centar izvrsnosti za istraživanja i inovacije osnovan je 2018. godine, kako bi se doprinijelo iskorišćenju, umrežavanju i koordinisanju istraživačkih i inovacionih resursa na Univerzitetu Crne Gore. Ovaj Centar će se transformisati 2021. u Institut za napredne studije.

U drugoj velikoj cjelini **Univerzitet danas** daje se detaljan pregled stanja Univerziteta Crne Gore u periodu 2021–2014. godine, njegovih tijela i orgnizacione strukture, nastavnog procesa i studija, nauke i istraživanja, međunarodne saradnje, izdavačke djelatnosti... Univerzitet Crne Gore je danas konkurentna i međunarodno prepoznata visokoškolska ustanova u Evropskom prostoru visokog obrazovanja i Evropskom istraživačkom prostoru, sada već član Ullyseus mreže evropskih univerziteta, dio Evropskog koledža za bezbjednost i odbranu i Regionalni centar za razvoj sajber bezbjednosnih kapaciteta Zapadog Balkana. Evropska komisija dodijelila je Univerzitetu Crne Gore Erasmus povelju za visoko obrazovanje (Erasmus Charter for Higher Education). Zahvaljujući dobijanju povelje, Univerzitetu Crne Gore se otvara mogućnost za učešće u velikom broju internacionalnih projekata kojima će nastavni i naučnoistraživački proces dobiti značajnu podršku za dalji razvoj i unapređenje.

Od osam organizacionih jedinica na osnivanju, danas u okviru Univerziteta Crne Gore funkcioniše 19 fakulteta i tri naučna instituta uz tendenciju daljeg rasta i razvoja preko osnivanja novih studijskih programa i naučnih centara. Pokrenuti su novi studijski programi: Mehatronika na

Mašinskom fakultetu, Konzervacija i restauracija na Fakultetu likovnih umjetnosti, doktorske studije Održivi razvoj, studijski program na engleskom jeziku Academic program in Business and Economics na Ekonomskom fakultetu, dok su procesu akreditacije Studijski program Hemije i master akademski program Studije roda. Pokrenuto je više veoma korisnih programa u sklopu programa cjeloživotnog učenja. Osnovan je 2021. Institut za napredne studije sa tri istraživačka centra: za društvene i humanističke nauke, za informaciono-komunikacione tehnologije i centar za biomedicinska istraživanja. Osnovan je i Centar za interdisciplinarne i multidisciplinarne studije 2022. godine koji organizuje i realizuje studije na svim nivoima.

Po broju studenata, organizacionih jedinica, studijskih programa i zaposlenih, Univerzitet Crne Gore spada u univerzitet srednje veličine. Na Univerzitetu u studijskoj 2023/24. studira 15 466 studenata (na osnovnim 11.614, a na doktorskim 202) sa njima rade 453 nastavnika u akademskom zvanju i 166 saradnika u nastavi. Ukupan broj zaposlenih je 1155, od čega 470 čini nenastavno osoblje. Broj akreditovanih studijskih programa je 168, od čega 65 osnovnih, 76 master i 27 doktorskih.

Međunarodne naučnoistraživačke aktivnosti, međunarodna projektna aktivnost, mobilnost istraživača, nastavnika i studenata veoma su intenzivne i osnov su međunarodne vidljivosti Univerziteta. Registrovano je povećanje odlazne i dolazne mobilnosti nastavnog i nenastavnog osoblja i studenata, pa je u posljednje tri godine ostvareno 1751 realizovanih mobilnosti, od toga 551 studentskih i 1200 osoblja. Međunarodna projektna aktivnost je uz pomoć Kancelarije za projekte osnažena, pa je samo u 2023. godini ostvareno 112 projekata ukupne vrijednosti za Univerzitet od preko osam i po miliona eura.

Koliki je značaj Univerziteta za Crnu Goru i njen ukupan obrazovni, kulturni, naučni i ekonomski razvoj ogroman pokazuje podatak da broj diplomiranih studenata za pedeset godina postojanja Univerziteta iznosi 81 018, od čega je magistarskih diploma 838, master 3055, a 425 doktorskih. Koliko je Univerzitet izmijenio obrazovnu strukturu naše zemlje i kakva bi bila Crna Gora bez tih 80 hiljada visokoobrazovanih ljudi retorička su pitanja jer u sebi sadrže odgovor ili više od odgovora.

Nakon 50 godina postojanja, stanje na Univerzitetu jeste u ogromnoj mjeri poboljšano u odnosu na početni period. Sada sve organizacione jedinice imaju sasvim solidne prostorne uslove i opremu za naučne i nastavne aktivnosti uz napomenu da se i dalje aktivno radi na izgradnji novih prostora (zgrade Arhitektonskog i Filološkog fakulteta, sportska

sala za Fakultet za sport fizičko vaspitanje) i poboljšanja postojećih kapaciteta (zgrade tehničkih fakulteta, Filozofskog, umjetnički fakulteti na Cetinju). Predavači i studenti imaju na raspolaganju prilično raznovrstan bibliotečki fond, a u velikoj mjeri je formiran sposoban nastavno-naučni kadar, u kome domaći stručnjaci čine više od 70 odsto zaposlenih, od kojih je veliki dio svoje osnovne, postdiplomske i doktorske studije završio upravo na Univerzitetu Crne Gore.

Treće veliko poglavlje Monografije **Fakulteti i instituti** posvećeno je organizacionim jedinicama Univerziteta, i u njemu je predstavljeno 19 fakulteta i 3 instituta, njihov istorijat i misija, studijski programi, naučno-istraživački rad i međunarodna saradnja, sa posebnim podacima o dekanima/direktorima i broju diplomiranih studenata. Na ovaj način smo sabrali dragocjene podatke o Arhitektonskom, Biotehničkom, Ekonomskom, Elektrotehničkom fakultetu, Fakultetu dramskih umjetnosti, Fakultetu likovnih umjetnosti, Fakultetu političkih nauka, Fakultetu za sport i fizičko vaspitanje, Fakultetu za turizam i hotelijerstvo, Filološkom, Filozofskom, Građevinskom, Mašinskom, Medicinskom, Metalurško-tehnološkom fakultetu, Muzičkoj akademiji, Pomorskom fakultetu, Pravnom i Prirodno-matematičkom fakultetu, Institutu za biologiju mora, Institutu za napredne studije i Istorijskom institutu.

Četvrto poglavlje **Studenti** povećano je onima bez kojih Univerzitet ne može da postoji. Najprije se govori o istorijatu studentskog udruživanja, posebno o Studentskom parlamentu, njegovim tijelima i dosadašnjim predsjednicima, članstvu u Evropskoj studentskoj uniji, kao i o aktivnostima i projektima studenata. Posebna je tema standard studenata u okviru koje su predstavljeni studentski domovi u Podgorici, Cetinju, Nikšiću i Kotoru kao Univerzitetski sportsko-kulturni centar. Na kraju se daje spisak onih izuzetnih, najboljih studenata koji su dobili Plaketu Univerziteta Crne Gore.

Na samom kraju Monografije o Univerzitetu Crne Gore nalazi se kratak **Završni osvrt** iz kojeg izdvajamo: „I kao što je za 1974. godinu rečeno da predstavlja jedan od važnijih istorijskih datuma crnogorske savremene istorije, da je Crna Gora s pravom „od svog Univerziteta očekivala da joj udahne novi život i polet, da je korjenito peporodi (Kilibarda 1999: 183–184)”, tako se i povodom ove godine jubileja može reći da država i društvo od svog univerziteta očekuje da intelektualnim i kreativnim kapacitetima usadi cijeloj zajednici – a pogotovo mladima – novu vjeru u znanje i stvaralaštvo koje život čine smislenim i humanim. Jer, univerziteti nijesu samo inkubatori znanja i inovacija, već nadasve

generatori kritičkog mišljenja, akademskih sloboda, otvorenosti prema različitosti, razvoja etičkih vrijednosti, emocionalne inteligencije i socijalne svijesti, koji jedino skupa definišu društvo koje njeguje inkluziju i odgovornost prema Drugom i okolini. Bez tog cilja i misije ne samo budućnost već i prošlost svakog univerziteta suštinski prestaje da postoji” (Monografija, 300).

Na kraju da zaključimo: monografija *Univerzitet Crne Gore 1974–2024* donosi pouzdane i sistematizovane podatke o nastanku, razvoju, radu i organizaciji jedinog državnog Univerziteta, – najznačajnije visokoobrazovne, naučne i umjetničke institucije u našoj državi, prateći sve njegove mijene i rezultate kroz poluvjekovno trajanje, kao i njegov uticaj na razvoj i emancipaciju crnogorskog društva. Na preko 300 strana Monografija kroz brojne podatke i sjajne fotografije daje potpunu sliku stanja na Univerzitetu u svim fazama njegovog razvoja, ali i podsjećanje na značajne ljude, univerzitetske profesore, studente i događaje koji su presudno uticali na sudbinu Univerziteta. Monografija predstavlja kapitalno djelo koje će biti temelj svih budućih istraživanja o Univerzitetu Crne Gore.

Literatura:

Ivanović, Dragiša (Ur.) 1976: *Spomenica Univerziteta „Veljko Vlahović” u Titogradu, Univerzitet „Veljko Vlahović”, Titograd.*

Kilibarda, Risto 1999: *25 godina Univerziteta Crne Gore*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica.

Šaranović, Milinko (Ur.) 1984: *Univerzitet „Veljko Vlahović” u Titogradu: 1974–1984,*

Univerzitet „Veljko Vlahović“, Titograd.

Škuletić, Sreten (Ur.) 1997: *Univerzitet Crne Gore*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica.

Prof. dr Rajka GLUŠICA

NAUKOM PROTIV TOTALITARIZMA

(*Mutirajući virus totalitarizma, Lectio prima*, zbornik radova sa naučnog skupa održanog na Univerzitetu Crne Gore 22. i 23. septembra 2022. godine, Univerzitet Crne Gore, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Uniwersytet Adama Mickiejewicha w Poznaniu, Podgorica 2024, str. 160)

U organizaciji Univerziteta Crne Gore, Crnogorske akademije nauka i umjetnosti i poznanjskog Univerziteta Adam Mickijević, 2022. godine realizovan je međunarodni naučni skup pod nazivom *Mutirajući virus totalitarizma (Lectio prima)*. Skup je trajao dva dana (22. i 23. septembra) i održan je u Podgorici u zgradi Rektorata Univerziteta Crne Gore. Nakon dvije godine (2024) štampan je zbornik radova (za izdavača: prof. dr Vladimir Božović; glavna i odgovorna urednica: prof. dr Tatjana Đurišić). Uređivački odbor zbornika čine: prof. dr. hab. Boguslav Zjelinjski sa Univerziteta Adam Mickijević, prof. dr Tatjana Đurišić i doc. dr Tamara Labudović sa Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore.

Zbornik radova obuhvata 11 referata, a njima prethodi pozdravna riječ predsjednika Organizacionog odbora skupa prof. dr. hab. Boguslava Zjelinjskog, koji ukazuje na *zastrašujuće sivilo* teme skupa, ali i na hrabrost naučnika koji istrajavaju u proučavanju totalitarizma kao najagresivnijeg sociokulturnog fenomena što je čovjek uspio da stvori:

Totalitarizam je danas relativno uspješno prepoznat, ali detaljna istraživanja i velika pažnja mora biti usmjerena na njegovu neiscrpnu sposobnost „mutiranja”, što podrazumijeva proučavanje njegovih savremenih transformacija, kojima svi svjedočimo, ali ih teško prepoznamo kao totalitarne, jer su prilagođene zahtjevima moderne civilizacije, a javljaju se u nešto ublaženim oblicima autoritarizma i populizma. Mi to posmatramo in actu, u trenutku zbivanja, što nam svakako zamagljuje pogled, stoga vas i pozivamo: It fieri non potest! Počnimo, Lectio prima.

Zbornik počinje referatom *O osnovama krize političkog moraliteta u savremenim ustavnim državama* prof. dr Milana Podunavca sa Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Oslonjen na konstrukt „negativne politike” u referatu se analiziraju izvorišta političkog moraliteta u savremenim društvima. Osnovu istraživanja predstavlja jedan od osnovnih normativnih sporova personalizovan u sporu Rols v. Shklar: šta utemeljuje liberalni politički moralitet – pravo ili strah. U središtu interesovanja autora je tumačenje i analiza proširenog nepovjerenja prema demokratiji i uzlet „neprijatelja” demokratije, kao što su populizam, nacionalizam, autoritarizam, plutokratija. Sagledavajući sadašnju političku dinamiku u regionu, Podunavac smatra da ona nije oslobođena političke patologije i da su populističke vođe, oslonjene na plebijanski nacionalizam, glavni ograničavajući faktor prema konsolidaciji ustavne demokratije:

[...] komparativna slika regiona pokazuje da se politički sistemi artikulišu od osobitih formi stabilokratije (Hrvatska), kojom se prikrija korupcija, demokratski deficit i dekonsolidacija vladivine prava; novog despotizma (Srbija); nekonsolidovanih sistema koji nemaju dovoljnu upravljačku sposobnost da ovladaju formativnom silom suvereniteta (Bosna i Hercegovina); dualističke države (Makedonija); međunarodnog state and nation buildinga (Kosovo); Crna Gora pak i dalje nosi sva obeležja duboko podeljenog društva u kome se identitetsko nasleđe, oblikovano oko dve identitetske sheme (crnogorske i srpske) permanentno osnažuje razarajućim politikama identiteta, ograničavajući oblikovanje društvenog konsenzusa oko temeljnih pitanja političke zajednice. Sve to ograničava emancipacijski potencijal konstrukta građanske države i ustavnog patriotizma. Ipak, mirna smena autokratskog režima i rezultati predsedničkih izbora, generacijska smena u političkom polju, upućuju na to da Crna Gora ulazi u postupni proces političke i demokratske konsolidacije. U tom procesu je oblikovanje pravne i političke kulture i prevazilaženje institucionalnog vakuma od fundamentalnog značaja.

Sa Filozofskog fakulteta Univerziteta Crne Gore doc. dr Predrag Živković i mr Obrad Samardžić u referatu koji nosi naziv *Progonstvo (ili) aboliranje totalitarizma u postkomunističkom dobu* traže dijalošku opservaciju naučne javnosti u duhu interdisciplinarne polemike kao i „naučnog izbora” sopstvenih ideja. Njihov referat predstavlja ne samo istoriografski pristup totalitarnim režimima već sociološko nezadovolj-

stvo i otpornost prema istorijskim dogmatima, kao i sabranje da se „istorija totalitarizma” preispita kroz njihove recidive, ali i kroz jednu posebnu ornamentiku koja je često skrivena i marginalizovana kao „mistični pokretač” totalitarnog društva. Dato istraživanje ne preispituje pojedinačne istorijske zapise, već kroz „interdisciplinarnе sabore” socioloških, filozofskih, antropoloških i politikoloških narativa ukazuje da je fenomen totalitarizma uvijek prisutan i da isti može „osvanuti u bilo kom epohalnom jutru”:

Kroz prikaze političke antropologije, koja je govorila o jednoj vrsti totalitarnog uzora i profila na kojima se zasniva totalitarna retorika, te jedne posebne mistike koja emanira mase koje su spremne kroz žrtvu kako sebe tako i drugog da prođu kroz „purgatorijume” kako bi obezbijedile ugledna mjesta u eshatološkim salama vječnosti (Eagleton, 2006), te opisa totalitarne države i porijeklu totalitarnih vođa (Cvetičanin, 2004; Hayes, 1940; Kuljić, 2009), pa sve do savremenih opisa totalitarnih sistema koji svoju moć, vidjeli smo kod Miše Đurkovića (2009), prenose na sadržaje kulturne industrije, smatrajući je medijumom i sredstvom kontrole i indoktrinacije, nastojali smo da ovaj ogled, kako smo i kazali, bude jedna percepcija totalitarizama koji dolaze, što će reći da su upravo to obrasci „mutirajućih virusa totalitarizma”. Htjeli smo, pozivajući se još jednom na prof. Mišu Đurkovića, da ukažemo na najbrutalniji ishod totalitarnog poretka, na njegovu „dehumanizaciju” (Быркoвyћ, 2009: 102).

Prof. dr. hab. Boguslav Zjelinjski u referatu pod nazivom *Apel Jola Stanišića komunistima svih zemalja* govori o autobiografskom svjedočanstvu Jola Stanišića, nastalom iz logorske golgote koja je trajala od 27. aprila 1949. do 5. maja 1951. godine. Nastanak Golog otoka vezuje se za sukob Josipa Broza Tita i Staljina, a okrutnost ovog logora proizilazila je iz okolnosti da je jugoslovensko rukovodstvo u političkim, ideološkim i unutrašnjopolitičkim pitanjima bilo najradikalniji imitator represivnog staljinističkog modela. Jugoslovenske vlasti su pokrenule brutalni udar na Staljinove pristalice, koji su prethodno godinama bili indoktrinirani vjerom u Staljina, moć SSSR-a i svjetsku revoluciju. Hapšenja su uključivala visoke državne i partijske funkcionere, partizane istaknute u borbi protiv nacista, kao i obične građane, studente, a često su i slučajni ljudi bili žrtve jednostavnih optužnica. Stanišić detaljno opisuje sistem Golog otoka, njegovu fikciju „društveno korisnog rada”, fasadu suda i presude, kao i okrutnu i pravu golgotu presude. Zjelinjski sagledava kako

je sadistički sistem logora imao svoju zločinačku društvenu strukturu, sistem kažnjavanja bojkotom kao kaznom, obredom prelaza, premlaćivanjem, mučenjem, maltretiranjem, glađu, žeđu... Jole Stanišić je autor rukopisa (od 57 strana) iz 1956. godine, specifičnog naslova *Otvoreno pismo komunistima svih zemalja*, koji je možda prvo svjedočanstvo o krajnje zločinačkom sistemu stratišta, Golog otoka. Skoro potpuno nepoznat, iako aktivan u književnom životu Sovjetskog Saveza i Rusije, sistemski potiskivan u Jugoslaviji iz kolektivnog pamćenja, poput drugih pristalica Informbiroa, lik i djelo Jola Stanišića zaslužuju da se izvuku iz zaborava. Jezik svjedočenja *Otvorenog pisma komunistima* rastegnut je između tri pola, izražavajući tako unutrašnje tenzije poruke. Najvidljiviji pol je poetski i poetika tekstova komunističkih poziva, manifesta i agitacija. Manje je uočljiva organizacija jezika, koja se odnosi na tradiciju južnoslovenskog folklor. Prema mišljenju Zjelinjskog, glas Jola Stanišića je poruka *koja izlazi iz dubina destrukcije i iz grla preživjelog, glas utoliko važniji što je plaćen patnjom. Stanišićev dramatični vapaj nad sudbinom žrtava titoizma ne narušava njegov kredibilitet, autentičnost i iskrenost.*

Paradoks Solženjicina: „Zatvore, neka si blagosloven! naslov je referata akademika prof. dr Siniše Jelušića. On u radu ukazuje na tragične posljedice boljševičkog terora, koji je dobio legitimaciju u nekoliko Lenjinovih eksplicitnih formulacija, koje, zbog ideološke pragmatičnosti, afirmišu najteže oblike nasilja. Iz ugla Solženjicinovog romana *Arhipelag GULAG* pokazuje se paradoksalna situacija u kojoj Aleksandar Isajević, pisac koji razotkriva istinu o milionima nastradalih u surovim uslovima raširene logorske mreže, istovremeno izriče pohvalu onome što je prethodno kritici podvrgnuto, jer je u logoru njegovo biće doživjelo temeljni preobražaj. Takođe, u radu se ukazuje i na suprotno gledište koje je u odnosu na Solženjicinovo posebno radikalno iznio drugi veliki predstavnik tzv. logorske literature, Varlam Šalamov.

Prof. dr Tatjana Đurišić sa Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore tumačila je nekrofilni hronotop totalitarizma u Orvelovoj *1984.* i Pekićevoj *1999*, kako glasi i naslov njenog referata. Ona u radu dokazuje da u romanima Džordža Orvela *1984.* i Borislava Pekića *1999*, koji su povezani snažnim citatnim kontaktom, dolazi do konstituisanja nekrofilnog hronotopa, pri čemu se oslonja na naučne stavove Eriha Froma i njegovu definiciju nekrofilije. Sklonost ka razaranju živih struktura ili nekrofilija, koja u oba romana djeluje kao ključni motivacioni mehani-

zam, ideološki je utemeljena i uslovljena planiranom i dobro kontrolisanom proizvodnjom nasilja u okviru totalitarnog sistema, čija se književna projekcija gradi u ovim narativnim tekstovima. Služeći se metodama naratologije, stilističke analize i semiotike kulture, Đurišić pokazuje da su nekrofiličnim procesima zahvaćeni svi elementi analiziranih narativnih struktura: temporalnost, prostorni kodovi, likovi, zbivanje, frazeologija, aksiološki sistem i slika svijeta. Takođe, u radu se dokazuje i kako je selekcija frazeoloških jedinica u ovim romanima uslovljena razgrađivačkim namjerama oba autora prema totalitarnim sistemima, čija je izopačena slika uobličena upravo uz pomoć nekrofiličnih strategija. Osim toga, ova dva romana povezana su i snažnim metatekstualnim vezama na dijahronijskom planu, što uslovljava čitanje Pekićeve *1999*. kao osobenog metateksta, čije su semantičke strukture i aksiološki stavovi umnogome determinisani eksplicitnim citatnim kontaktom sa prototekstom – Orvelovom *1984*.

Totalitarizam sa stanovišta nauke o jeziku izučava prof. dr Rajka Glušica sa Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore u referatu po nazivom *Ideologija totalitarizma u jeziku – novogovor*. Autorka analizira jezik u totalitarnim društvenim sistemima. Dokazuje kako upravo jezik predstavlja važan oslonac totalitarne, nazadne ideologije u kojoj on dobija ulogu osnovnog sredstva masovne političke manipulacije pomoću koga totalitarna država efikasno održava svoju moć i sprečava neslaganja i otpor. Jezik totalitarnih režima dobio je naziv *novogovor* prema terminu upotrijebljenom u Orvelovom distopijskom romanu *1984*, u kojem se detaljno opisuje svrha, cilj i način stvaranja novogovora u fiktivnoj državi Okeaniji koji se umnogome podudaraju sa realnim stanjima jezika u totalitarnim nacističkim, fašističkim i komunističkim režimima. Prema mišljenju prof. Glušice, novija istraživanja pokazuju da novogovora ima i u savremenim netotalitarnim društvima, dok se u nekima pak manipulacije jezikom opasno približavaju onim orvelovskim. Tipična obilježja novogovora iz romana *1984*. prepoznaju se i u dominantnim političkim diskursima današnjih društava, što autorku navodi na zaključak: *da je ideologija i njeno širenje djelovanjem jezika prisutno kroz prostor i vrijeme i da je novogovor šire zastupljena pojava koja nije vezana samo za totalitarne sisteme iako je u njima nastao i za njih tipičan*.

Prof. dr Mladen Vlaški sa Univerziteta u Plovdivu u referatu pod nazivom *State Security, the Repressive Apparatus of the Central Committee of the Bulgarian Communist Party, on the Literary Field in Socialist Bulgaria and the Thematization of Its Activity in Modern*

Bulgarian Literature sagledava teorijske postavke Pjera Burdjea o procesima unutar književnog polja, koje su, prema njegovom modelu (Burdje, 1992), utemeljene na diferencijaciji društvenih prostora karakterističnih za kapitalistički sistem. U socijalizmu preovlađuje tendencija ka unifikaciji i objedinjavanju. Burdije posebno ističe dinamiku konkurencije u književnom polju, pri čemu se u socijalističkom kontekstu oblikuju dvije paralelne putanje: zvanična, socijalistička konkurencija i ona disidentska. U književnom sistemu socijalističke države diferencijacija i konkurencija potisnute su u drugi plan pred zahtjevom za ideološkom lojalnošću, koja postaje osnovni kriterijum egzistencije i profesionalnog napredovanja svih učesnika. Državna bezbjednost (DB) ima ključnu ulogu u održavanju ovakvog poretka: nadzire književno polje, informiše partiju o njegovim procesima i sankcioniše one koji odstupaju od zadate ideološke linije. Prema mišljenju Vlaškog, razumijevanje funkcije DB neophodno je za shvatanje socijalističke kulturne paradigme, iako ta funkcija ostaje uglavnom nevidljiva prosječnom posmatraču. U bugarskom kontekstu, formiranje jedinstvenog moralnog stava prema arhivima tajne službe tokom tranzicionog perioda pokazalo se naročito složenim.

Doc. dr Tamara Labudović sa Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore u referatu pod nazivom *Totalitarizam kroz biblijski motiv bratoubistva u naraciji Mirka Kovača* bavi se detekcijom i analizom procesa razgrađivanja komunističke ideologije u romanu *Vrata od utrobe* Mirka Kovača. Autorka ukazuje da aktivacijom snažnih metatekstualnih veza sa hrišćanskim svijetom Kovač pojavu nove ideologije, njeno jačanje i ekspanziju kritički sagledava sa više aspekata. Kao dominantna sila na svim nivoima uspostavlja se destruktivizam, prvenstveno u odnosu na religijske kodove, a onda i na ostale vrijednosti tradicionalne Hercegovine. Biblijski motiv bratoubistva istražuje se i dokazuje kao osnova na kojoj se gradi komunistički poredak u hronotopu romana. U Kovačevom romanu *Vrata od utrobe* jasno se može dešifrovati biblijski motiv bratoubistva kroz likove braće Stjepana K. i Tomislava (kroz metaforu) i Dimitrija i Milutina (kroz doslovan čin ubistva). Bratska žrtva, kao krajnje izražavanje grijeha, u romanu je modelovana kao temelj na kom se izgrađuje komunistička ideologija. Upravo u toj žrtvi, prema mišljenju autorke, leži Kovačev pogled na komunizam kao totalitarizam, tj. na komunizam prvo kao ekstremnu ideju, a potom i ekstremnu vlast. Žrtveno ubistvo brata kao osnova komunizma za posljedicu je moralo imati primarno

destruktivizam koji će neminovno u svojoj konačnosti rezultirati propašću navedene ideologije.

Totalitarizam u ideologiji i političkoj praksi organizacije jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA) naslov je referata dr Vasilija Dragosavljević sa Istorijskog instituta u Beogradu. Autor na termin totalitarizam gleda kao na nesumnjivo jedan od najspornijih termina u politologiji i istoriji. Mnogi naučnici ga koriste kao sinonim za boljševizam, fašizam, nacionalsocijalizam, ali i sve ostale nedemokratske i autoritarne režime. Hana Arent – pionir u proučavanju fenomena totalitarizma – pod ovim pojmom svela je isključivo nacističku Njemačku i SSSR, isključujući iz njega čak i fašističku Italiju – zemlju u kojoj je sam termin totalitarizam nastao. U modernoj nauci ostaje otvoreno pitanje da li je moguće govoriti o totalitarizmu van primjera SSSR-a i nacističke Njemačke. Dragosavljević u svom radu nastoji da da doprinos u rasvijetljavanju ovog pitanja kroz analizu osnovnih ideoloških postulata i političke prakse ORJUNE. U radu se utvrđuje u kom segmentu i u kojoj mjeri se ova politička organizacija približila modelu totalitarnog pokreta i kakvu je ulogu njen legat odigrao u političkom životu prve jugoslovenske države.

Dr Maja Vasiljević sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu u radu pod naslovom *Jezički purizam, biopolitika i totalitarizam: Hrvatska i Francuska* analizira protototalitarne elemente na primjerima lingvističkog purizma u Hrvatskoj i Francuskoj. Autorka posmatra složeni fenomen jezičkog purizma, kako na primjeru državnih jezičkih politika pročišćavanja jezika, tako i na konkretnim primjerima kulturnih praksi. U slučaju Francuske, u skladu sa neprikosnovenom tradicijom očuvanja francuskog jezika, autorka se osvrće na recentne primjere, poput kampanje protiv pjevačice Aje Nakamure, koja je uzdrmla ovaj kanton i pokazala njegovu dvostruku prirodu kada se primjeni u praksi. U slučaju Hrvatske, autorka se zadržava na generacijskoj već produktivnoj praksi jezičkog purizma i njegovim posljedicama. Rad metodološki povezuje studije totalitarizma i biopolitičke strategije interpretacije. Svoju analizu autorka prvenstveno zasniva na diskursima vodećih autora u pomenutim teorijskim paradigmatama – Hane Arent i Mišela Fukoa. Kao rezultat toga, ovaj rad predstavlja doprinos sociolingvistici u kombinaciji totalitarizma i biopolitike.

Mr Ksenija Rakočević sa Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore u referatu naslovljenom *Crnogorke na Golom otoku* istražuje i tumači sudbine crnogorskih žena koje su bile zatvorene na Golom otoku

PRIKAZI

tokom perioda političkih previranja u bivšoj Jugoslaviji, tokom mimoilaženja sa Sovjetskim savezom 1948. godine. Kroz analizu istorijskih izvora, svjedočenja preživjelih i dostupne literature autorka pokazuje kako su ove žene postale žrtve ideološkog sukoba i kako su preživjele brutalne uslove u logoru. Takođe, u radu se daje i osvrt na to kako je Goli otok uticao na kasniji život preživjelih, ali i uopšte na crnogorsko društvo: *Kao i ostale zatvorenice i osuđenici uopšte, Crnogorke su po povratku s Golog otoka imale velike probleme da se integrišu u društvo, te su ostajale stigmatizovane do kraja života, a od njih su nerijetko ruke dizale njihove najuže porodice, zbog javne osude i odbacivanja od strane društva, što je u Crnoj Gori oduvijek smatrano sramotom. One koje su imale djecu nerijetko su se nakon povratka iz logora suočavale sa prekidom komunikacije sa njima, što su nerijetko obezbjeđivali upravo članovi njihovih najužih porodica.*

Zbornik radova *Mutirajući virus totalitarizma, Lectio prima* nesumnjivo daje izuzetan doprinos izučavanja pojma totalitarizma sa stanovišta različitih nauka. Kao takav ovaj zbornik predstavlja i aktivan otpor nauke prema svim prošlim i budućim oblicima totalitarizma.

Doc. dr Tamara LABUDOVIĆ

DOPRINOS NATAŠE JOVOVIĆ LALIĆOLOGIJU

(Nataša Jovović, *Lalićeva rečenica: semantika, sintaksa, stilistika*, JU Narodna biblioteka „Njegoš”, Edicija Signum, Nikšić 2023, str. 422)

Knjiga „Lalićeva rečenica: semantika, sintaksa, stilistika“ autorke Nataše Jovović izašla je 2023. godine u izdanju JU Narodna biblioteka „Njegoš” Nikšić, u okviru naučne edicije „Signum”. Publikacija predstavlja izuzetan doprinos ne samo savremenoj nauci o jeziku već i doprinos lalićologiji, koja je sve do pojave ove publikacije bila uskraćena za cjelovito sintakso-stilističko tumačenje djela ovog crnogorskog i južno-slovenskog pisca, a u vezi sa tim Jovović na početku konstatuje da nauka o jeziku posjeduje samo jednu monografiju o Lalićevom jeziku i da je ogromna kvantitativna nesrazmjernost koja se uočava na planu književnog i jezičkog tumačenja Lalićevog djela, što je navodi na zaključak da je potrebno da se ono podrobnije osvijetli i iz lingvističke perspektive, u sudejstvu sa novijim i modernijim pristupima jeziku. Ona naglašava da je proučavanje jezičko-stilskih osobnosti djela Mihaila Lalića na najkompleksnijem jezičkom nivou (sintaksičkom, i uz sagledavanje kontekstualne uslovljenosti sintaksičkih jedinica i konstrukcija) pokazalo da je jezik našeg pisca upečatljiv, sadržajan, ekspresivan i originalan umjetnički izraz. Takav zaključak se uklapa i u književnoteorijska tumačenja Lalićevog djela, koja njegovo stvaralaštvo ocjenjuju kao monumentalnu književnu građevinu koju je pisac, brižljivo vodeći računa o svom izrazu, stvarao, usput mijenjajući odnos prema revolucionarnim i društvenim vrijednostima kroz tri stvaralačke faze (afirmativnu, preispitivačku i kritičku) na koje se njegov rad može podijeliti.

Lalićev opus čine rodovski i žanrovski različita djela. Objavljivao je poeziju, pripovijetke, romane, drame, scenarija, putopise, reportaže, eseje, polemike i kritike, a djela su mu adaptirana za radio, televizijsko, filmsko i scensko izvođenje i prevedena su na ruski, francuski, njemački, engleski, ukrajinski, danski, češki, slovački, rumunski, albanski, turski, mađarski, slovenački, makedonski, poljski, jermenski, litvanski, bugar-

ski i druge jezike. O Lalićevom književnom djelu postoji obimna književno-istorijska, teorijska i kritička literatura, u kojoj posebno mjesto imaju književnonaučne monografije (M. I. Bandića, B. Popovića, V. Tognera, R. V. Ivanovića, V. Minića, K. Pižurice, Z. Jestrović, T. Bečanović i drugih), potom izbor „Kritičari o Laliću“ (1984), koji je priredio Vojislav Minić, zbornik radova „Mihailu Laliću u počast“ (1984) koji je uredio akad. Radomir V. Ivanović, kao i „Bibliografija Mihaila Lalića“ koju su sastavili Dobrilo Aranitović i Branko Popović (ona sadrži 1482 bibliografske jedinice, a izdata je početkom 1984. godine). Povodom sto godina od rođenja Mihaila Lalića izdat je zbornik radova „Mihailo Lalić. „Sto godina od rođenja (1914–2014)“ koji je uredio Radomir V. Ivanović i „Bio-bibliografija Mihaila Lalića“ koju su sastavili Nada Drašković, Petar Krivokapić i Dobrilo Aranitović (sadrži 6641 bibliografsku jedinicu). Kao što možemo vidjeti, obilje bibliografskih jedinica o djelu Mihaila Lalića uglavnom su književnonaučnog karaktera, dok je o njegovom jeziku do pojave knjige Nataše Jovović najobuhvatnije pisao Milorad Ćorac, i to sad već davne 1968. godine, mada i on, kao što to autorka i konstatuje, dominantno o stilu, zanemarujući sintaksičko-semantičku analizu.

Dakle, naučna edicija JU Narodna biblioteka „Njegoš“, koja nosi ime „Signum“ i u kojoj se nalaze monografije, studije i ogledi iz oblasti nauke o književnosti i nauke o jeziku, postala je bogatija za novu riznicu naučnog saznanja koje je rezultat istraživanja Nataše Jovović na polju sintaksičko-semantičkih i stilskih osobenosti Lalićevog jezika na primjeru pet romana iz različitih faza stvaralačke metamorfoze ovog pisca: *Svadb*a (1950. i 1970), *Raskid* (1955. i 1969), *Lelejska gora* (1957. i 1983), *Ratna sreća* (1973. i 1983) i *Tamara* (1992). S obzirom na poznatu piščevu sklonost „za ispravljanjem krivih Drina“, tj. na potrebu za popravljanjem svojih već objavljenih romana, Jovović uzima u obzir i druge verzije ispitivanih romana, što omogućava uvid u objektivnu semantičku, sintaksičku i stilističku analizu usavršavanja Lalićevog jezičkog izraza. Ogromna je naučna vrijednost ovako širokog pristupa, koji se zasniva na metodološkom pluralizmu, na složenom istraživačkom korpusu, kao i na autorkinoj težnji ka cjelovitom pristupu Lalićevom djelu, što rezultira sadržajem koji je od koristi proučavaocima poetike ovog pisca, kako onima koji se bave naukom o jeziku, tako i onima koji se bave naukom o književnosti, jer je i njima važna analiza Lalićevog jezika po kojem je prepoznat kao jedan od najboljih crnogorskih i južnoslovenskih pisaca.

„Imajući u vidu“, kaže autorka, „složenost tumačenja jezičkih osobnosti u književnom djelu Mihaila Lalića, dosljedno se sprovodi sintaksička, semantička i stilska analiza, pri čemu semantika i stilistika omogućavaju obuhvatniju i objektivniju predstavu o specifičnostima piščevog jezičkog izraza“, što nas upućuje na zaključak da je rezultat ovako produktivnog pristupa piščevom jeziku i primjena savremenih lingvističkih metoda – sinteza osnovnih principa građenja sintaksičke, semantičke, leksičke i stilske strukture. Jovović naglašava da u namjeri da sintaksički sloj opiše u okviru tradicionalne lingvistike, ali i modernih lingvističkih strujanja, vodi računa o kontekstu, kao i o odnosima u koje stupaju jezičke jedinice u postupku kombinovanja i ustrojstva rečenice i teksta, pa stoga Lalićev odnos prema standardnom jeziku i prema dijalekatskom govoru proučava u onoj mjeri koja ima značaj na planu cjelokupnog teksta.

Konstruktivno-kompozicionu shemu knjige „Lalićeva rečenica: semantika, sintaksa, stilistika“ čini devet brižljivo raspoređenih cjelina: 1. *Predgovor* u kojem autorka najavljuje i obrazlaže temu, fokusirajući se na uvodne napomene u kojima objašnjava svoj metodološki pristup predmetu studije koji obuhvata semantičko-sintaksičke i stilske osobnosti Lalićevog jezika; 2. *Semantika, sintaksa i stilistika padežnih oblika*, gdje proučava značenje i funkciju različitih padežnih i predložko-padežnih konstrukcija u jeziku Mihaila Lalića, pri čemu se analiza svih padeža vrši na velikom broju primjera iz različitih djela, što omogućava kompletan uvid u jezik ovog pisca; zatim 3. *Semantika, sintaksa i stilistika glagolskih oblika*, gdje vrši sintaksičku analizu glagolskih oblika, i to: vremena, načina, pridjeva i priloga, kao i infinitiva. Autorka navodi da je „analiza sprovedena s obzirom na kriterijum zastupljenosti i naročito stilske vrijednosti koju određeni glagolski oblici dobijaju na rečeničnom planu“; 4. *Semantika, sintaksa i stilistika proste rečenice*, gdje se razmatraju naporedni (sastavni, rastavni, suprotni) i zavisni sintaksički odnosi (kongruencija, rekcija i priključenje) u prostoj rečenici i gdje sa stilističkog aspekta autorka posebno izdvaja nepotpune rečenice Mihaila Lalića, za koje kaže da ne umanjuju smislenost teksta, a da „prisustvo elipse i reticencije doprinosi emotivnosti, doživljenosti i stvaranju oneobičene forme, ali i stvaranju utiska spontanog, nepripremljenog govora, što je sve u skladu sa osobenim i jezgrovitim izrazom našeg pisca“; 5. *Semantika, sintaksa i stilistika složene rečenice*, gdje je autorkina pažnja posvećena sintaksičkoj i stilskoj analizi složenih rečenica (sastavnih, suprotnih, rastavnih, gradacionih i objasnidbenih), uz konstataciju

da takva analiza „predstavlja djelimično udaljavanje od tradicionalne lingvističke klasifikacije i približavanje novijoj, koja je predložena u 'Sintaksi složene rečenice' M. Kovačevića“, a na kraju ove iscrpne analize se nalaze: 6. *Zaključak* koji sadrži kratak osvrt na autorkin predmet proučavanja i zaključne napomene, te 7. *Literatura* u kojoj možemo pronaći potvrdu za to da je autorka studiozno pristupila izučavanju dostupne literature koja je bila relevantna za njeno istraživanje, 8. *Skraćenice*, kao i 9. *Prilozi* koji sadrže rukopisnu zaostavštinu Mihaila Lalića.

Ovako složena i cjelovita konstrukciono-kompoziciona shema knjige odgovara autorkinom na početku Predgovora iznesenom stavu da je proučavanje djela Mihaila Lalića, koji je iza sebe ostavio imponantan književni opus na kojem je izrasla čitava naučna oblast – lalićologija, veliki poduhvat i velika odgovornost za svakog naučnog istraživača, jer je odmah poslije nekoliko stranica jasno da je njen profesionalan i sadržajan pristup tematici i problematici stvar naučničke odgovornosti, prilježnosti i nadasve ljubavi prema istraživačkom radu. Ovakav pristup dopunjuje piščevu eksplicitnu poetiku i ono o čemu je i sam o jeziku često govorio, uporedivši ga u jednom intervjuu sa *građevinskim materijalom kojim pisac zida i bez kojeg se ništa ne bi moglo stvoriti, bez koga se ne bi moglo ni misliti, jer mi mislimo riječima*.

Mr Bojana OBRADOVIĆ

HRONIKA

VEĆE U ČAST AKADEMIKU NOVU VUKOVIĆU

Univerzitet Crne Gore ove godine, pod sloganom **FuturUM**, obilježava pet decenija od osnivanja. Ovaj za Crnu Goru i njeno visoko obrazovaje veoma značajan jubilej proslavljan je čitave 2024. godine brojnim dešavanjima i manifestacijama na svim organizacionim jedinicama Univerziteta. Sve one su popisane u Kalendaru događaja uz precizne podatke o organizatoru, nazivu manifestacije i datumu dešavanja. Sa ponosom ističemo da je prvi događaj iz Kalendara održan 26. februara na Filološkom fakultetu u organizaciji Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske kniževnosti i da je posvećen akademiku Novu Vukoviću povodom 20 godina od njegove smrti. U okviru sjećanja na ovog izuzetnog naučnika i čovjeka promovisana je knjiga „**Hommage Novu Vukoviću**“ u izdanju Narodne biblioteke „Njegoš“ i 20. broj, nove serije časopisa „**Riječ**“ za 2022. godinu – posvećenog akademiku **Novu Vukoviću, dugogodišnjem uredniku tog časopisa.**

Akademik Novo Vuković (1937–2002) bio je redovni profesor na Filozofskom fakultetu, predavao je Književnost za djecu i omladinu i Stilistiku brojnim generacijama studenata koje ga pamte kao izvanrednog profesora i čovjeka. Tokom bogate naučne karijere objavio je deset knjiga i brojne studije i naučne radove iz istorije književnosti, stilistike i dječije književnosti. Dobio je više priznanja za naučni i prosvjetni rad, a neka od njih su najveća crnogorska nagrada iz oblasti prosvjete „Oktoih“, Nagrada „Marko Miljanov“, „Laza Kostić“ i druge.

Dekan Filološkog fakulteta Igor Lakić pozdravio je prisutne pošto-vaoce i porodicu Nova Vukovića, ističući da je omaž Vukoviću događaj kojim počinje proslava 50 godina postojanja i rada Univerziteta Crne Gore. Govorio je o značaju Vukovićevog djela, naročito knjige „Putevi stilističke ideje“, kojoj se, kako je kazao, rado vraća jer, „iz nje se uvijek nešto lijepo i novo može naučiti“.

Nakon pozdravne riječi dekana, o Novu Vukoviću i njegovom djelu nadahnuto je govorio akademik Siniša Jelušić, ističući da Novo Vuković nije bio samo intelektualna već i ljudska veličina: „Njegovu ličnost je

karakterisala u moralnom, duhovnom, humanom smislu, u jednom bitnom smislu, shvaćena ljepota. On je emanirao tom duhovnom ljepotom, ljepotom duše kako bi se obično reklo, ali on, naravno, nije to govorio o sebi. Bio je izuzetno skroman, na jedan zanimljiv način. Nikada se nije mogao steći utisak ovih njegovih duhovnih, teorijskih dimenzija koje je posjedovao, kao da je on to sasvim stavljao po strani i kao da to nije imalo nikakvog značaja“.

Akademik Jelušić smatra da je djelo Nova Vukovića neprekidno otvoreno za dalja promišljanja, a njegova knjiga „Uvod u književnost za djecu i omladinu” još je izuzetno aktuelna i spada u najbolja djela iz te oblasti. Govoreći o pojmu ljepote kod Nova Vukovića, akademik Jelušić je istakao jezik kao ključni element i koji nikada nije bio suvi jezik teorije, već jezik koji je u sebi nosio svježinu. „Novo Vuković se uvijek držao toga da predavanja ne mogu izazvati kod slušalaca potrebu da govornika ponovo čuje ukoliko izostaje estetska dimenzija, a bez koje je njegovo prenošenje znanja na studente bilo nemoguće”. Akademik Jelušić je imao i jedan interesantan predlog koji bi imao za cilj produbljivanje znanja iz nauke o književnosti zasnovanih na ostavštini profesora Vukovića: „Smatram da bi ovi februarski dani, koji se obično u Budvi posvećuju Stefanu Mitrovu Ljubiši, mogli, makar bijenalno, biti posvećeni daljim tumačenjima Vukovićevog interdisciplinarnog bogatog djela, ili posebnim studijama koje bi za predmet imale dalja istraživanja koja se zasnivaju na temelju metodoloških načela koja je Novo Vuković u svojim radovima neupitno postavio”.

Profesorica Rajka Glušica – priređivačica knjige *Hommage Novu Vukoviću* i urednica časopisa *Riječ*, br. 20, posvećenog ovom izuzetnom čovjeku – govorila je o akademiku Vukoviću na osnovu veoma utemeljnog poznavanja njegovog djela i ličnosti: „Kompletnije ličnosti nismo imali na Filozofskom fakultetu od profesora Nova Vukovića. Svojim životom i radom on je pozdizao ugled i ovog fakulteta i čitavog Univerziteta Crne Gore. Bio je rijedak primjer odličnog naučnika i plemenitog čovjeka koji bi činio čast i mnogo većim univerzitetima nego što je naš. Zato ga se moramo sjećati i imati ga kao uzor na koji se ugledamo. Uglavnom se govori o tri polja kojima se on najviše bavio – istorija književnosti, u čijem je centru istraživanja bio **Stefan Mitrov Ljubiša**, kojem je posvetio dvije knjige: **Pričanje kao opsesija** i **Pripovijetke Stefana Mitrova Ljubiše**; dječija književnost sa dvije fantastične knjige: „**Iza granica mogućeg**” i udžbenik „**Uvod u književnost za djecu i**

omladinu”, kojima je postavio temelje te književnosti na srpskohrvatskom jezičkom prostoru; i stilistika sa knjigom „**Putevi stilističke ideje**”, koja je opet jedna od prvih i najuticajnijih knjiga na srpskohrvatskom jezičkom području o stilistici“.

Na inicijativu akademika **Radomira Ivanovića, a u organizaciji** Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti Filološkog fakulteta, u **novembru 2022. godine** organizovana je naučna konferencija posvećena Novu Vukoviću povodom 20 godina od njegove smrti. Naučni radovi sa tog simpozijuma (njih šest) objavljeni su u 20. broju nove serije časopisa *Riječ*, kompletno posvećenom profesoru Vukoviću, jednom od prvih urednika ovog časopisa (1996–2002) i ličnosti koja ga je uspostavila, te standard priloga i tekstova u njemu podigla na visok nivo. Profesorica Glušica, sadašnja urednica *Riječi*, predstavila je ovaj jubilarni 20. broj kojim se donekle vraća dug njegovom uredniku: „Prije 22 godine Novo Vuković je svoj životni put završio u Beogradu. Ništa u omažima Novu Vukoviću nije slučajno, pa isto tako nije slučajno ni to što ovim događajem počinje čitav niz dešavanja kojima će se proslaviti 50 godina Univerziteta Crne Gore, jer je Novo Vuković bio jedan od najboljih njegovih profesora. Knjiga *Homage Novu Vukoviću* izdata je na 20-godišnjicu njegove smrti, isto kao i njemu posvećeni 20. broj časopisa *Riječ*.”

U ovom broju *Riječi* objavljeno je šest studija o Novu i njegovom djelu, tri iz pera tri akademika: Radomira Ivanovića (*Poetička i estetička opredjeljenja Nova Vukovića*), Nenada Vukovića (*Daj dvi oči da se nagledaju – Novo Vuković zagledan u ljepotu*) i Siniše Jelušića (*Mit, istorija, fikcija. O hermeneutičkom postupku akademika Nova Vukovića*), zatim slijede radovi prof. dr Rajke Glušice (*Besjeda nad besjedama Nova Vukovića*), doc. dr Nataša Jovović (*Doprinos Nova Vukovića razvoju književne stilistike sa poetikom u Crnoj Gori*) i mr Zore Jestrović (*Profilacija naučnog i fizičkog bića akademika Nova Vukovića*). Nakon studija slijedi bibliografija Nova Vukovića autorke dr Branke Dragosavac, tri prikaza Novovih knjiga iz pera prof. dr Zorice Radulović, prof. dr Živka Đurkovića i mr Bojane Obradović, na kraju su dva sjećanja na Nova Vukovića koja potpisuju Živko Đurković i Rajka Glušica.

Knjigu „*Homage Novu Vukoviću*”, koju je priredila prof. dr Rajka Glušica, a objavila JU Narodna biblioteka „Njegoš” u okviru naučne edicije „*Signum*”, predstavila je direktorica Biblioteke mr Bojana Obradović. Ona je kazala da je ideja o njenom nastanku potekla od akademika Radomira V. Ivanovića, koji je napisao predgovor knjizi i

istakla da prvi dio knjige čine odlomci iz Vukovićevih važnih tekstova, koji, „osvjetljavaju njegov stvaralački portret”: „Besjeda povodom 150-godišnjice Njegoševe smrti”, djelovi o stvaranju iz knjige „Visovi Nova Vukovića” i predgovor knjige „Deveta soba ili simbolički ulaz u paralelni svijet književnosti”. U drugom dijelu je bibliografija Nova Vukovića koju je sačinila dr Branka Dragosavac i imenski registar, dok pogovor pod naslovom „Knjiga Novu Vukoviću u čast” potpisuje priređivačica prof. dr Rajka Glušica. Na kraju knjige, u prilogu, nalaze se fotografije iz albuma Nova Vukovića, odlomci iz njegove rukom pisane bilježnice, naslovne strane njegovih stručnih knjiga, kao i knjiga njemu posvećenih. „Ova publikacija sadrži dragocjene informacije o Novu Vukoviću, o njemu kao naučniku i profesoru, ali i o njemu kao čovjeku čija je osobina, po kojoj ga prijatelji i kolege pamte, a kako to prof. dr Rajka Glušica u pogovoru navodi, plemenitost. Ona kaže „plemenitost kojom je zračio podrazumijeva visoko moralne osobine – čovječnost, čovjekoljublje, dobrotu, dostojanstvo, duhovitost i blagorodnost“ – istakla je Bojana Obradović i dodala da je, prema riječima prof. Glušice, „Novo Vuković bio i ostao oličenje ljudske vrline. Pamtićemo ga kao neumornog pregaoca koji je dokazao da se i u maloj sredini mogu doseći naučne visine”.

Moderatorica večeri bila je doc. dr Nataša Jovović, koja je kazala kako je ovo veče priređeno u čast akademika Nova Vukovića sa predstavljenjem knjige *Hommage Novu Vukoviću* i 20. broja *Riječi* njemu posvećenom, vraćanje duga profesoru jer su mnoge generacije zahvaljujući njegovom djelu izgradile i izgrađiće svoj pogled na svijet i književnost. Svečana sala Filološkog fakulteta bila je ispunjena do posljednjeg mjesta poštovaocima akademika Nova Vuković, članovima njegove porodice, prijateljima, kolegama i studentima koji su mu svojim prisustvom iskazali pijetet i poštovanje.

Prof. dr Rajka GLUŠICA

MONOGRAFIJA O POLA VIJEKA UNIVERZITETA CRNE GORE – ZALOG ZA VJEČNOST

U tišini amfiteatra 106 u zgradi tehničkih fakulteta, među redovima stolica i očekivanjima mladih, ispričana je priča o jednoj instituciji čiji je dah stasavao uz Crnu Goru. Tamo gdje se znanje ukrštalo sa ushićenjem generacija: na mjestu gdje su studentske nade i profesorska mudrost ispisivali svoje stranice u vremenu, promovisana je knjiga o njima samima: temelju, putu, trajanju: *Monografija Univerzitet Crne Gore 1974–2024*.

Ova Monografija, obima više od 300 strana, nije samo zbornik podataka, ona je zvono koje odjekuje kroz vrijeme. Kroz fotografije i narative, otkriva kako se Univerzitet rađao iz ideje, kako je rastao kroz godine, gradio mostove znanja i nadahnuća, te kako je postao ćelija društvene prošlosti i budućnosti Crne Gore.

Govornici na promociji – oni koji su mjesecima radili na ovoj knjizi, prizivali su pred publikom ne samo činjenice nego i duh ljudi koji su utkali svoje živote u ovu najznačajniju instituciju u Crnoj Gori: državni univerzitet, svjesni da je sve ono što Univerzitet Crne Gore predstavlja svetionik koji je mijenjao i koji mijenja tok crnogorske istorije.

Predsjednik Uređivačkog odbora prof. dr Ljubiša Stanković rekao je da je ovaj jubilej: 50 godina Univerziteta više od proslave broja: to je svjedočanstvo o putovanju znanja kroz vrijeme. Monografija je ispovijest jednog društvenog organizma, svjesnog svoje uloge i važnosti u životu države. Stanković je istakao: „Monografija koju promovisemo napisana je da bi se zabilježili i od zaborava otrgli mnogi važni događaji iz poluvjekovnog života Univerziteta Crne Gore... da bi se ukazalo na svijetle primjere i dostignuća, kao i na posebnu društvenu misiju u razvoju Crne Gore.“ Svijest da je univerzitet izuzetno važan kao identitetski simbol pripadanja Stanković je argumentovao riječima: „Univerzitet Crne Gore ima veliku društvenu odgovornost da svim građanima Crne Gore koji žele da stiču visoko obrazovanje obezbijedi to obrazovanje na najvišem nivou u Crnoj Gori. A ljudi i znanje su najveći potencijal i najbolje ulaganje u budućnost jednog društva i države.“

I tokom same promocije u gotovo svakoj rečenici govornika bilo je svijesti da je Univerzitet vodilja i temelj države.

Prof. dr Rajka Glušica, članica Uređivačkog odbora koji je predano radio na ovom izdanju, svojim riječima je svečano otvorila priču o knjizi koja je više od zbirke činjenica i koja predstavlja mozaik pamćenja jedne institucije: „Monografija *Univerzitet Crne Gore 1974–2024* donosi pouzdane i sistematizovane podatke o nastanku, razvoju, radu i organizaciji jedinog državnog univerziteta, prateći sve njegove mijene kroz poluvjekovno trajanje. Kroz više od 300 strana, brojne fotografije i dokumente, ova knjiga prikazuje potpunu sliku Univerziteta, ali i podsjećanje na ljude i događaje koji su presudno oblikovali njegovu sudbinu.“

U njenom obraćanju bila je očita zahvalnost prema svima koji su doprinijeli ovom sveobuhvatnom pregledu; onima čije su ideje postajale programi, koji su kroz vrijeme njegovali nauku, umjetnost i slobodu mišljenja. Koliki je značaj Univerziteta Crne Gore za crnogorsko društvo, njegov preobražaj i emancipaciju rječitio govore podaci o broju diploma stečenih na ovoj visokoobrazovnoj instituciji za pola vijeka trajanja. Njihov ukupan broj iznosi 81 018, od čega je 838 diploma magista nauka, 3 055 diploma master studija i 425 diploma doktora nauka, čime se znatno promijenila obrazovna struktura stanovništva Crne Gore, istakla je profesorica Glušica.

Prof. dr Miodrag Radunović, dekan Medicinskog fakulteta UCG, podsjetio je na dinamičan razvoj jedne od najvažnijih komponenti Univerziteta: „Ništa nije moćnije od ideje čije je vrijeme došlo: Kad je prije 27 godina osnovan Medicinski fakultet, stvoren je okvir za nova znanja i prakse.“ Naglasio je i da napredak kroz specijalizacije i međunarodne saradnje omogućava mladim stručnjacima da ostanu i razvijaju se u Crnoj Gori. “Njegove riječi govorile su o kontinuitetu i rastu, o tome kako Univerzitet oblikuje buduće ljekare, istraživače i profesionalce koji ostaju u zemlji.

Prof. dr Nikola Vukčević svojim je izlaganjem usmjerio pažnju na razvoj kulturnog i umjetničkog života: „Uspostavljanje Muzičke akademije, Fakulteta likovnih umjetnosti i Fakulteta dramskih umjetnosti označilo je novu eru. Te institucije imaju ključnu ulogu u formiranju cjelokupne kulturne scene Crne Gore.“ Vukčević je svojim riječima potvrdio da Univerzitet nije samo akademsko utočište, već i kulturna oaza, gdje umjetnost i sloboda izraza cvjetaju i šire horizont duhovnosti naše države.

Prof. dr Sonja Tomović-Šundić zaokružila je značaj promocije Monografije riječima koje su odavale poštovanje tekovinama poluvjekovnog rada: „Od osnivanja 1974. godine, Univerzitet je stjecište znanja i nauke... lozinka naše prosvijećenosti, bez čega je nemoguće govoriti o duhovnom i kulturnom, ali političkom i ekonomskom razvitku Crne Gore.“ Ona je istakla da je *Monografija* sinteza njegovog razvojnog puta, koja valorizuje najznačajnije procese i učesnike njegovog poluvjekovnog trajanja.

Promocija *Monografije* nije bila klasična promocija, već trenutak slavlja znanja; momenat kada prošlost susreće budućnost. Kroz riječi svih govornika, *Monografija* „Univerzitet Crne Gore 1974–2024“ pokazala se ne samo kao istorijski dokument nego i kao duhovni korijen jednog akademskog bića koje nastavlja rasti i inspirisati.

Mr Ksenija RAKOČEVIĆ

PROSLAVA 15 GODINA POSTOJANJA STUDIJSKOG PROGRAMA ZA CRNOGORSKI JEZIK I JUŽNOSLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI

U okviru obilježavanja značajnog jubileja, 50 godina od postojanja Univerziteta Crne Gore, Filološki fakultet je 15. 5. 2024. godine proslavio i 15 godina od osnivanja Katedre za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti. Toga dana održan je okrugli sto na temu *Crnogorski jezik, književnost i kultura na Univerzitetu Crne Gore*. Bogat i raznovrstan program omogućila je plodotvorna naučna aktivnost nastavnog kadra ovog studijskog programa, koja najbolje potvrđuje da je naša katedra od samog početka i u narednim godinama gradila temelje montenegrizike, doprinosila kako na polju nauke o jeziku tako i u razvoju savremene književne teorije i kritike.

Učesnici programa su bili: prof. dr Rajka Glušica, predsjednica Upravnog odbora UCG, prof. dr Igor Lakić, dekan Filološkog fakulteta, doc. dr Nataša Jovović, prodekanica za nastavu i rukovoditeljka Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti, prof. dr Tatjana Đurišić, predsjednica Organizacionog odbora međunarodnog slavističkog skupa *Njegoševi dani*, prof. dr Dušanka Popović, autorka i koordinatorka projekata *Medijska pismenost* i *Čitanje u obrazovnoj vertikali*, prof. dr Miodarka Tepavčević, koordinatorka za lingvističku stilistiku u međunarodnom projektu *Stilistika slovenskih zemalja na razmeđu vjekova*, mr Bojana Obradović, direktorica JU Narodna biblioteka „Njegoš”, Magdalena Smolović, naša studentkinja, dobitnica Plakete Univerziteta Crne Gore i Miloš Jocović, student našeg studijskog programa i književni stvaralac.

Prof. dr Rajka Glušica je istakla da 15 godina postojanja Studijskog programa čine godine rada i afirmacije izučavanja crnogorskog jezika, književnosti i kulture, i to preko naučnih skupova, radova, knjiga, časopisa, magistarskih radova i doktorskih disertacija koje su se na njemu izrađivale. „Urađeno je mnogo: sa malim snagama postignuti su veliki rezultati. Pred nama su brojni izazovi i projekti koji su neodložni i

prijeko potrebni. Među njima su: izrada elektronskog korpusa crnogorskog jezika, platforme za izučavanje crnogorskog jezika kao stranog, izrada udžbenikā crnogorskog jezika za strance, koji bi se koristili i na Ljetnjoj školi za strane slaviste, kao i drugih neophodnih udžbenika za nastavu, potom izrada Frazeološkog rječnika crnogorskog jezika, osnivanje Centra za izučavanje crnogorskog jezika kao stranog i brojni drugi. Nadam se da će se sve ovo i realizovati i da će naš studijski program i dalje biti luča budućnosti u oblasti montenegristike i slavistike. Razvoj studija i izučavanje nacionalnog jezičkog, književnog i kulturnog kanoana, od strateškog je značaja za državu Crnu Goru, koja na taj način jača svoju identitetsku strukturu i istovremeno postaje otvorenija za dijalog sa južnoslovenskom i evropskom interkulturalnom zajednicom. Mi sa Studijskog programa zajedno sa studentima, 2008. godine smo počeli jednu veličanstvenu misiju institucionalizovanog stvaranja kadrova za najmlađu slavističku granu – montenegristiku, te time otvorili novu stranicu istorije u obrazovnom sistemu Crne Gore, stranicu sa kojom počinje novo doba pune afirmacije crnogorskog jezika, književnosti i kulture“ – istakla je prof. dr Rajka Glušica.

Doc. dr Nataša Jovović je u svom izlaganju prikazala rezultate naučnog rada i naučni doprinos profesora i saradnika ove katedre za proteklih 15 godina. Misija Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti jeste da studentima omogući sticanje znanja potrebnih za stvaralačko uključivanje u nastavni proces, kao i sticanje naučnih kompetencija i vještina neophodnih za tumačenje lingvističke i književne problematike koja se tiče crnogorskog jezika, književnosti i kulture. Ime ovog studijskog programa prvi put se pojavilo 2008. godine na konkursu Univerziteta Crne Gore. Konkursom je traženo 15 studenata na budžetu, a prijavilo se 24. Sa njima je na prvoj godini radilo osam doktora nauka i sedam magistara, što je u periodu osnivanja predstavljalo odličan kadrovski potencijal sa perspektivom daljeg razvoja. To se i potvrdilo u narednom periodu. Sumirajući ukupne rezultate našeg nastavnog kadra, uzimajući u obzir sve bibliografije aktuelnog nastavnog osoblja, Jovović je sa ponosom istakla činjenicu da naš naučni korpus čini gotovo 1100 naučnih radova i skoro 50 monografija, autorskih i koautorskih, i preko 250 učešća na međunarodnim konferencijama, kao i koordinatorsko i saradničko učešće u skoro 60 projekata.

Zainteresovanost mladih za studiranje na ovom programu i dalje potvrđuje činjenicu da u vremenu digitalizacije postoje oni koji spoznaju ljepotu umjetnosti, književnosti i pisane riječi uopšte. Interesovanje za

upis pokazuju srednjoškolci sa najboljim uspjehom, a potvrdilo se da kasnije ostvaruju izuzetne rezultate kao studenti.

Osnovne studije završilo je 187 studenata, specijalističke 125, odbranjen je 21 magistarski rad, 18 master radova i 7 doktorskih teza čije su autorke: Tamara Pejović-Labudović, Maja Sekulović, Olga Vojičić-Komatina, Nataša Jovović, Jelena Bašanović-Čečović, Danijela Radojević i Marina Krstajić.

Međunarodna naučno-stručna i nastavna saradnja veoma je intenzivna. Svake akademske godine nastavu su slušali i studenti sa drugih univerziteta i slavističkih katedara: Ljubljane, Sofije, Maribora, Graca, Poznanja... Takođe, nastavnici sa našeg studijskog programa često su predavači po pozivu na drugim univerzitetima: u Oslu, Turu, Novom Sadu, Ljubljani, Poznanju, Krakovu, Berlinu... Profesori sa univerziteta iz Evrope i okruženja kod nas su rado viđeni gosti i predavači, učesnici u našim naučnim skupovima, projektima, članovi komisija magistarskih radova i doktorskih disertacija, članovi recenzentskih komisija: Svein Monnesland (Oslo), Svenka Savić i Mato Pižurica (Novi Sad), Vladimir Osolnik (Ljubljana), Hasnija Muratagić-Tuna i Josip Baotić (Sarajevo), Lada Badurina (Rijeka), Ivo Pranjković (Zagreb), Boguslav Zjelinski (Poznanj), Branko Tošović (Grac), Paul-Luis Thomas (Pariz), Naida Ivanova (Sofija), Karina Giel (Vroclav), Zvonko Taneski (Bratislava) i mnogi drugi. Veoma intenzivnu međunarodnu saradnju Studijski program ostvaruje međunarodnim naučnim skupom *Njegoševi dani*, kao i međunarodnim naučnim časopisom *Riječ* sa međunarodnom redakcijom.

Profesori i saradnici organizovali su obilježavanje godišnjice rođenja Mihaila Lalića, Čamila Sijarića, Jevrema Brkovića, zatim 200 godina od rođenja Njegoša, 1150 godina slovenske pismenosti, gostujuća predavanja profesora dr Ranka Bugarskog, Kristijana Vosa sa Humboltovog univerziteta iz Berlina, akademika Radomira V. Ivanovića i brojne druge aktivnosti. Takođe, 2022. organizovali smo konferenciju posvećenu Stefanu Mitrovu Ljubiši i akademiku Novu Vukoviću, obilježili smo Njegošev dan, praznik kulture, podržani od strane nadležnog Ministarstva.

Naši studenti, tokom prvih 10 godina okupljeni u organizaciju „Hi-perion“ održavali su tribinu *Druženje sa piscima i spisateljicama*, na kojima su gostovali svi značajni pisci i spisateljice iz Crne Gore, od kojih izdvajamo: Mirka Kovača, Jevrema Brkovića, Balšu Brkovića, Ognjena Spahića, Bogića Rakočevića, Stevana Boškovića, Mija Popovića, Dragana Tripković, Nikolu Nikolića, Đura Radosavovića... kao i pisci iz

regiona, poput Miljenka Jegrovića, Vladimira Arsenijevića, Zorana Bognara, Duška Novakovića, Dragana Jovanova Danilova, Marka Tomaša.

Prof. dr Dušanka Popović je predstavila projekat *Medijska pismenost – razumijevanje medija kroz kreiranje medijskih sadržaja*, koji je 2022. godine realizovan u partnerstvu Filološkog fakulteta i JU Narodne biblioteke „Njegoš” iz Nikšića. Zasnovan je na iskustvima stečenim tokom implementacije modula *Medijska pismenost* na Filološkom fakultetu u Nikšiću. Modul je realizovan tokom ljetnjeg semestra akademske 2020/2021, a polaznici su bili studenti prve godine master studija. U sklopu planiranih aktivnosti, studenti su u osnovnim školama realizovali časove sa sadržajima iz medijske pismenosti. Kako su ti sadržaji bili izuzetno prihvaćeni od strane učenika, s ciljem pružanja podrške društvenoj zajednici čiji je Fakultet dio i ostvarivanja saradnje s ustanovama kulture iz lokalnog miljea, osmišljen je projekat putem kojeg su slični sadržaji ponuđeni novim polaznicima – učenicima VII, VIII I IX razreda OŠ „Mileva Lajović Lalatović” iz Nikšića. Autorka projekta je prof. dr Dušanka Popović (Filološki fakultet), a saradnica na projektu prof. dr Sonja Nenezić (Filološki fakultet).

Prof. dr Miodarka Tepavčević je upoznala prisutne o pojednostima prestižnog međunarodnog naučnoistraživačkog projekta „Stilistika slovenskih zemalja na razmeđu dvaju vijekova (XX–XXI)”, koji se bavi proučavanjem stilističkih ideja i koncepcija, kao i savremenog stanja u slovenskoj stilistici. Pokrenut je u okviru *Komisije za stilistiku Međunarodnog slavističkog komiteta* u januaru 2020. godine pod rukovodstvom istaknutog profesora iz Graca, emeritusa prof. dr Branka Tošovića (Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz).

Projekat je nakon četiri godine rada rezultirao sa dvije međunarodne monografije. Opšta monografija „Stilistika slovenskih zemalja na razmeđu dvaju vijekova (XX–XXI)”, *In: Стилистика славяноцких стран на рубеже XX–XXI веков / Slavic Stylistics at the Turn of the Century (XX–XXI), Južnoslovenska stilistika i poetika, Stilistika i poetika u Crnoj Gori*, kolektivna monografija, Komisija za stilistiku Međunarodnog slavističkog komiteta, Moskva, Flinta, 2023. – 465 s. Iz Crne Gore istraživanjima lingvostilistike bavila se prof. dr Miodarka Tepavčević, a književne stilistike doc. dr Nataša Jovović. Opšta monografija je obuhvatila posljednjih pet decenija (1970–2020) i dvije oblasti: lingvostilistiku i književnu stilistiku sa poetikom sa dva osnovna problema: 1. stilističke ideje i koncepcije u stilistici slovenskih zemalja; 2. savremeno stanje stilistike u slovenskim zemljama.

Druga međunarodna monografija „Savremena južnoslovenska metastilistika i metapoetika”, Beograd – Grac/Graz: Stilistička komisija Međunarodnog slavističkog komiteta – Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Aletea, 2024. – 580 s. [Slovenska stilistika, tom 2] posvećena je južnoslovenskom bloku zemalja i urađena je pod koordinacijom emeritusa prof. dr Branka Tošovića iz Graca.

U Crnoj Gori u realizaciji monografije za lingvostilistiku bila je koordinatorica prof. dr Miodarka Tepavčević, a za književnu stilistiku doc. dr Nataša Jovović. Tim za književnu stilistiku je u međuvremenu proširen sa većim brojem istraživača, pa su osim doc. dr Nataše Jovović uključeni i doc. dr Olga Vojičić-Komatina, doc. dr Tamara Labudović, prof. dr Saša Simović i dr Radoje Femić. Ogroman doprinos dat je kroz gotovo 1000 bibliografskih jedinica, a u novom zajedničkom radu ovog autorskog tima predstavljen je razvoj književne stilistike koji je obuhvatio i najznačajnije istraživače zaključno sa 2023. godinom. Sa druge strane, i broj bibliografskih jedinica iz lingvostilistike, koji je sakupila i analizirala prof. dr Miodarka Tepavčević, iznosi 1000. Dakle, ukupna brojka od 2000 bibliografskih jedinica za oba područja istraživanja svjedoči o veoma bogatom razvoju lingvostilistike i književne stilistike, odnosno metastilistike i metapoetike u Crnoj Gori za proteklih 50 godina.

Mr Bojana Obradović ističe da je smisao postojanja biblioteka napredak zajednice u obrazovnom, naučnom i kulturnom smislu, te da ukupan rad zasnivaju na tome da kao savremena bibliotečka zajednica postanu aktivna snaga društva, koja promoviše vrijednosti vezane za knjigu, znanje i koja doprinosi razvoju društveno poželjnih kvalifikacija i vještina. Kada se to ima u vidu, prirodno je da je veliki dio njihovih aktivnosti usmjeren na polje obrazovanja i nauke, kao i na saradnju sa ustanovama iz tih oblasti. Stoga su aktivnosti koje su u prethodnom periodu sprovodili u saradnji sa Filološkim fakultetom Univerziteta Crne Gore i sa Odsjekom za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti od neprocjenjivog značaja u uspostavljanju direktnih kontakata između biblioteke, čija je najšire definisana uloga – da povezuje ljude i zabilježeno znanje, i fakulteta, čija je djelatnost usmjerena na njegovanje i razvijanje vještina koja se tiču umjeća prenošenja znanja. Ključni pojmovi na koje bi se mogli svesti naši zajednički projekti jesu: obrazovanje, znanje i inovativnost, a njihov rezultat je opšta kulturno-obrazovna dobrobit.

Dekan Fakulteta prof. dr Igor Lakić, prof. dr Tatjana Đurišić i prof. dr Rajka Glušica osvrnuli su se i na značaj jednog od najstarijih univerzitetskih časopisa – *Riječ*, na značaj međunarodnog skupa *Njegoševi*

dani, u želji da se nastavi kontinuitet izdavačkih aktivnosti i organizovanja jednog od najznačajnijih slavističkih skupova u Crnoj Gori.

„Vođeni željom da značajne datume obilježimo dostojanstveno, onako kako i teče razvoj ovog studijskog programa, imajući na umu vječitu ideju vodilju, težnju ka savršenstvu, koja je vodila i stvorila još prije 530 godina prvu našu i južnoslovensku štampanu knjigu, utkanu snažno u naslovne strane naše *Riječi, Oktoih prvoglasnik*, vođeni idejom Mihaila Lalića da se stvaranju i pisanju kao umjetnosti opsesivno vraćamo iznova, stvarajući *Zlatnu knjigu Crne Gore*, proslavljamo i 110 godina njegovog rođenja, našem Univerzitetu čestitamo 50 godina postojanja i želimo vjekove trajanja nauke oličene u radu akademske zajednice“ – bio je zaključak okruglog stola.

Doc. dr Nataša JOVOVIĆ

O ZNAMENITIM ŽENAMA CRNE GORE

U okviru bogatog niza aktivnosti posvećenih obilježavanju jubileja – 50 godina postojanja Univerziteta Crne Gore, na Filozofskom fakultetu u Nikšiću organizovan je okrugli sto na temu „Znamenite žene Crne Gore“. Ovaj naučni skup imao je za cilj ne samo da afirmiše pet decenija obrazovnog, naučnog, kulturnog i umjetničkog djelovanja Univerziteta Crne Gore, već i da najavi osnivanje novog akademskog master programa Studije roda. Primarna namjera okruglog stola bila je takođe dvostruka – obuhvatila je predstavljanje budućeg studijskog programa Studije roda, kao i otvaranje naučnog prostora za razmatranje istorijskih, kulturnih i društvenih doprinosa znamenitih žena Crne Gore, koje su u dominantnim narativima često marginalizovane. Iako prvenstveno zamišljen kao interna akademska platforma nastavnika i saradnika budućeg studijskog programa, sa jasnom namjerom da bude polazište daljih istraživačkih i nastavnih aktivnosti, okrugli sto je imao za cilj i da dodatno podstakne akademsku i širu zajednicu na promišljanje o značaju i doprinosima žena, ukazujući na potrebu njihovog vidljivijeg prisustva i prepoznavanja u svim segmentima društvenog života.

Pored ove veoma značajne emancipatorske dimenzije, skup je ujedno označio i najavio osnivanje izuzetno značajnog studijskog programa, koje se simbolički ostvaruje u vrijeme mandata, ali i zahvaljujući djelovanju prve žene predsjednice Upravnog odbora Univerziteta. Ovaj čin predstavlja snažan institucionalni i društveni iskorak, kojim se dodatno osnažuje posvećenost rodnoj ravnopravnosti i interdisciplinarnom istraživanju društvenih nejednakosti, te se Univerzitet Crne Gore potvrđuje kao temeljna i vodeća akademska institucija i referentna tačka visokog obrazovanja u Crnoj Gori, dosljedno posvećena pitanjima od ključnog značaja za cjelokupni društveni razvoj.

U uvodnim obraćanjima istaknuto je da osnivanje Studija roda predstavlja značajan pomak i prekretnicu u razvoju Univerziteta, tim prije ako se ima u vidu dugogodišnje odsustvo ovog tipa studija u Crnoj Gori. Naglašeno je da se Studije roda u programskom smislu temelje na relevantnim strateškim dokumentima Univerziteta i države kojima se

normativno i planski uređuje oblast rodne ravnopravnosti, kao i na međunarodnim obavezama koje proističu iz dokumenata poput Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i Ciljeva održivog razvoja Ujedinjenih nacija. U tom kontekstu, Studije roda su predstavljene kao odgovor akademske zajednice na strukturalnu rodnu neravnopravnost, ukorijenjene patrijarhalne obrasce i potrebu za orodnjavanjem obrazovnog sistema.

U ime domaćina skupa, dekanica Filozofskog fakulteta Tatjana Novović ukazala je na značaj akademskog interesovanja za položaj žene u crnogorskom društvu, njen istorijski doprinos i ulogu u savremenim procesima društvene transformacije.

Predsjednica Upravnog odbora Univerziteta Rajka Glušica istakla je da je okrugli sto zamišljen kao svojevrsna programska platforma Studija roda, čija će istraživačka orijentacija biti usmjerena ka „ženskoj istoriji“ Crne Gore, odnosno ka rekonstrukciji biografija i doprinosa žena koje su oblikovale društvo, ali su ostale izvan kanona zvanične istorije.

Naučni dio skupa obilježila su tematski raznovrsna, ali teorijski i metodološki komplementarna izlaganja. Lidija Vujačić se u svom izlaganju osvrnula na diverzitet kulturnih obrazaca koji, kao normative projekcije, (re)definišu rodne uloge i tzv. rodnu ideologiju. Osvrćući se posebno na etnografiju roda u Crnoj Gori istakla je različite dimenzije ovdašnje tradicije, od progresivne do regresivne strane, kao i civilizacijske promjene i pravce kulturne dinamike kada su pomenuti oblici društvenosti u pitanju. Njeno izlaganje ponudilo je teorijski okvir za razumijevanje kulturne dinamike roda u konkretnom kontekstu.

Sonja Tomović-Šundić posvetila je izlaganje liku i djelu Jelene Balšić, ističući njen doprinos koji prevazilazi uske istorijske okvire i predstavlja trajnu vrijednost u istoriji Crne Gore. Kao prosvijećena i obrazovana vladarka, darovita pjesnikinja i religiozno nadahnuta ličnost, Jelena Balšić ostavila je neizbrisiv pečat na duhovni i kulturni razvoj svog vremena, potvrđujući značaj žena i njihov snažan uticaj na sazrijevanje duhovne samosvijesti u složenim istorijskim okolnostima.

Izlaganje Vučine Zorića o Jeleni Petrović Njegoš, kasnije italijanskoj kraljici Eleni, obilježio je istorijski i komparativni pristup. Fokus na njenom obrazovanju, vaspitanju i javnom imidžu omogućio je analizu konstrukcije modela „moderne žene“ na prelazu iz 19. u 20. vijek, u transnacionalnom kontekstu Crne Gore i Italije.

Marijan Premović se osvrnuo na Testament Đurđa Crnojevića iz 1499. godine kao na jedinstven i izuzetno vrijedan istorijski izvor, koji

omogućava slojevit i višedimenzionalni pristup proučavanju emocija prema supruzi Elizabeti, ali i šire sagledavanje rodnih uloga, bračnih odnosa, roditeljske brige, ličnog i javnog djelovanja, kao i dimenzije duhovnosti. Analizom ovog dokumenta osvjetljen je i širi socio-politički i kulturni kontekst, mentalni sklopovi i svjetonazori epohe u kojoj je nastao, pri čemu testament nosi snažan pečat jedne lične, duboko ljudske priče, obilježene vrijednostima, odgovornošću i sudbinom

U izlaganju Rajke Glušice posebna pažnja posvećena je položaju žena na Univerzitetu Crne Gore od njegovog osnivanja do danas. Kroz kvantitativnu i kvalitativnu analizu ukazano je na postepeno povećanje zastupljenosti žena u akademskom kadru, ali i na sporiji napredak kada je riječ o pozicijama odlučivanja, čime je otvoreno pitanje institucionalne rodne ravnopravnosti.

Milena Aćimić Remiković govorila je o Milevi Filipović, pionirki i utemeljivačici ženskih, odnosno rodnih akademskih studija, prvoj naučnici i profesorici na Univerzitetu Crne Gore koja je u naučni diskurs uvela rodnu perspektivu. Istakla je da je profesorica Filipović Studije roda shvatala kao ključno sredstvo za razgradnju patrijarhalnih struktura i kao dokaz transformativne moći obrazovanja. Usvajanje elaborata Studija roda na Univerzitetu Crne Gore ocijenila je kao ostvarenje njene vizije i početak novog poglavlja, naglašavajući da Studije roda ne predstavljaju samo teorijsko polje, već i prostor za razumijevanje i mijenjanje društvene stvarnosti u pravcu ostvarivanja rodne ravnopravnosti.

Jelena Mrkaić je u izlaganju na temu „Crnogorska žena u vojno-političkom kontekstu: istorijski osvrt i savremeni izazovi“ analizirala načine oblikovanja uloge žene u sektoru bezbjednosti u crnogorskom društveno-kulturnom kontekstu, sagledavajući istovremeno istorijska ishodišta i savremene mogućnosti njene transformacije. Posebnu pažnju posvetila je preispitivanju vrijednosnih obrazaca muškog ekskluziviteta u institucijama sektora odbrane, kao i mehanizmima i strategijama za postizanje ravnopravnog učešća žena u kreiranju i vođenju politika bezbjednosti.

U svom izlaganju „Omražene“, Ksenija Rakočević ukazala je na kontinuitet u crnogorskoj kulturi koji, kako ističe, dovodi do toga da se žene koje su imale progresivne, važne i javno vidljive uloge u svom vremenu ne pamte po stvarnim doprinosima, već se oko njih konstruišu mitološki narativi, kroz koje se predstavljaju kao destabilizujuće figure ili uzročnice društvenih problema. U tom kontekstu, osvrnula se na niz ženskih ličnosti koje su, prema njenom tumačenju, usljed dominantnih

patrijarhalnih obrazaca potisnute u mitološke matrice sjećanja — počev od Jakvinte Vojislavljević, preko Elizabete Crnojević, knjeginje Darinke Petrović i princeze Ksenije, sve do Divne Veković i Borke Pavićević.

Sagledano u širem akademskom i društvenom kontekstu, okrugli sto „Znamenite žene Crne Gore“ predstavljao je važan naučni i simbolički događaj, koji je povezo istraživački rad, institucionalnu politiku i društvenu odgovornost Univerziteta Crne Gore. Skup je jasno ukazao na to da Studije roda ne predstavljaju samo akademsku oblast, već i neophodan teorijski i analitički okvir za kritičko sagledavanje istorije, kulture i savremenih društvenih procesa, sa ciljem promišljanja i izgradnje rodno ravnopravnije budućnosti crnogorskog društva.

Dr Jelena MRKAJIĆ

MEĐUNARODNA KONFERENCIJA FILOLOŠKOG
FAKULTETA
*JEZIČKI, PREVODILAČKI I KNJIŽEVNI HORIZONTI
U 21. VIJEKU*

Međunarodna naučna konferencija *Jezički, prevodilački i književni horizonti u 21. vijeku (Language, Translation and Literary Horizons in the 21st Century)*, koja je održana 27. i 28. septembra 2024. godine u Baru, zauzima važno mjesto u savremenom crnogorskom naučnom kontekstu. Dok s jedne strane predstavlja značajan doprinos Filološkog fakulteta obilježavanju jubileja 50 godina trajanja Univerziteta Crne Gore, ovaj događaj označio je i povratak tradiciji organizacije međunarodnih naučnih konferencija koju je započeo Institut za strane jezike, a koja je prekinuta 2015. godine pripajanjem Instituta novonastalom Filološkom fakultetu. Konferencija će, naime, u budućnosti, predstavljati redovan povod za međunarodne naučne susrete na dvogodišnjem nivou u oblasti lingvističkih, glotodidaktičkih, književnih, kulturoloških i translatoloških istraživanja u najširem smislu. Time će se, u inspirativnom i gostoprимnom crnogorskom (akademsom) ambijentu, obezbijediti prilike za razmjenu ideja, uspostavljanje i osnaživanje međunarodne naučne saradnje, kao i za pokretanje međunarodnih naučnih inicijativa i projekata iz navedenih naučnih oblasti.

U organizaciji VI Međunarodne konferencije Filološkog fakulteta, pored dekana prof. dr Igora Lakića, učestvovali su prof. dr Igor Ivanović, prof. dr Deja Piletić, doc. dr Branka Živković i doc. dr Petar Božović, dok su međunarodni naučni odbor, pored organizatora i organizatorke konferencije, činili: prof. dr Milica Vuković-Stamatović, prof. dr Jasmina Tatar-Anđelić, prof. dr Olivera Popović, prof. dr Sanja Šubarić, prof. dr Zorica Đurović, doc. dr Ljubomir Ivanović, doc. dr Svetlana Kalezić-Radonjić, dr Gordana Luburić, dr Dragana Čarapić i dr Gordana Kustudić sa Univerziteta Crne Gore, prof. dr Borbala Samu sa Univerziteta za strance u Perudi (*Università per Stranieri di Perugia*) i prof. dr Vesna Lazović sa Univerziteta u Ljubljani (*Univerza v Ljubljani*).

Konferencija je okupila preko pedeset naučnika i naučnica iz Crne Gore, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Sjeverne Makedonije, Kosova, Velike Britanije i Italije koji su izlagali u okvirima četiri glavne tematske cjeline: Lingvistika, Glotodidaktika, Književnost i Prevodilaštvo sa Jezikom struke.

Prvog dana Konferencije, nakon pozdravne riječi dekana Filološkog fakulteta prof. dr Igora Lakića, učesnice i učesnici su imali priliku da prate izuzetno praktično orijentisano plenarno izlaganje Manuele Brovarone, koja je, ispred Generalnog direktorata za prevođenje pri Evropskoj komisiji (*DG Translation – SCIC*), govorila o ulozi i značaju figure prevodioca na nivou Evropske unije, posebno u zemljama kandidatima za pridruživanje. Ona je posebno naglasila značaj profesije *konferencijski prevodilac* u kontekstu velikog broja (višejezičnih) sastanaka koji se na dnevnom nivou organizuju u različitim evropskim institucijama, te neophodnost da se na univerzitetskom nivou ponudi dobro isplanirana obuka jezičkih stručnjaka koji će moći kvalitetno i profesionalno da odgovore na ove specifične potrebe. U svojstvu rukovoditeljke Jedinice za razvoj talenata u okviru spomenutog Direktorata, Brovarone je pojasnila na koji način Evropska komisija podržava obuku konferencijskih prevodilaca i prevoditeljki i kakvu vrstu pomoći može ponuditi nacionalnim akademskim institucijama u ovoj oblasti. Posebnu pažnju u svom izlaganju posvetila je centrima izvrsnosti osnovanim u različitim evropskim zemljama, kao i značaju uspostavljanja standarda i promovisanja najboljih praksi u akademskim institucijama. Takođe, govorila je o konkretnim vještinama potrebnim za prevodilački angažman pri evropskim institucijama, kao i o metodama akreditacije, te kriterijumima za procjenu podobnosti koji se primjenjuju prilikom zapošljavanja.

Nakon svečanog otvaranja i plenarnog izlaganja, prvi dan konferencije nastavljen je kroz bogat i raznovrstan naučni sadržaj predstavljen u okviru dvije paralelne sesije koje su, uz kraće pauze, trajale do kasnih popodnevni sati.

Drugi dan konferencije započeo je plenarnim izlaganjem prof. dr Vojka Gorjanca, istraživača na Institutu za savremenu istoriju u Ljubljani i redovnog profesora na Studijskom programu Prevodilaštvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Ljubljani. Prof. Gorjanc govorio je o izuzetno aktuelnim temama vještačke inteligencije (AI) i jezičkih korpusa istražujući promjenljivu ulogu ovih posljednjih, kako u istorijskom smislu, tako i u savremenom lingvističkom okruženju, te njihov značaj u procesima standardizacije i opisa jezika, kao i važnost za utemeljenje jezičkih

istraživanja u stvarnim podacima. U tom smislu, pokušao je da ponudi odgovor na pitanje koja je nova uloga jezičkih korpusa u eri vještačke inteligencije i da li u svijetu kojim sve više dominiraju jezički modeli generisani vještačkom inteligencijom i dalje postoji mjesto za tradicionalne korpusne. U svom izlaganju prof. Gorjanc razmatrao je potencijal vještačke inteligencije ne samo kao alata za analizu jezičkih korpusa, već i kao sredstva za unapređenje korpusno zasnovanih istraživanja, kroz omogućavanje brze i efikasne obrade ogromnih količina podataka; dotakao se razvoja velikih jezičkih modela (LLM) prilagođenih pojedinačnim jezicima i posebnim izazovima koje oni donose ističući da veliki jezici imaju koristi od opsežnih korpusa i bogate tekstualne produkcije, dok se jezici sa manjim brojem govornika i ograničenijom količinom tekstova suočavaju sa značajnim preprekama. Naime, nedostatak podataka u tim jezicima utiče na obuku efikasnih velikih jezičkih modela, što ima dalje implikacije na tačnost i upotrebljivost AI alata za te jezičke zajednice. Razmatrajući posljedice ovog jaza predočio je moguća rješenja i nastojao da rasvijetli pitanje da li će vještačka inteligencija dopunjavati tradicionalne korpusne ili će otvoriti put ka suštinskoj promjeni u načinu na koji se jezički podaci prikupljaju, analiziraju i koriste, naročito u kontekstu očuvanja i promovisanja jezičke raznolikosti.

Drugi dan konferencije bio je takođe veoma sadržajan, a naučna izlaganja, u okviru dvije paralelne sesije, trajala su do poznih popodnevni sati.

Tokom dvodnevno trajanja konferencije mogla su se čuti izlaganja na crnogorskom, srpskom, bosanskom, hrvatskom, engleskom, francuskom, njemačkom i italijanskom jeziku.

Istraživanja iz oblasti lingvistike, kroz devetnaest radova, obuhvatala su široki spektar aktuelnih tema iz domena studija jezika i roda, analize diskursa, kontrastivne analize, leksikologije, pragmatike, sociolingvistike, semantike, sintakse.

Sesije posvećene glotodidaktici obuhvatile su devet radova koji su razmatrali pitanja motivacije, analize udžbenika stranih jezika, uticaja digitalnog okruženja i upotrebe digitalnih alata u nastavi i učenju stranih jezika, savremenih metoda nastave i strategija usvajanja gramatike i leksike na različitim nivoima, kao i nastave i usvajanja mekih vještina kroz kurs komunikacije u oblasti turizma i hotelijerstva.

Oblast književnosti uključila je dvadeset radova na teme različitih aspekata tumačenja anglosaksonske, njemačke, italijanske, francuske,

crnogorske, srpske, hrvatske, bosanske književnosti različitih epoha, žanrova i autora.

Ukupno četiri rada iz oblasti prevodilaštva obuhvatila su teme stručnog, književnog i audiovizuelnog prevođenja, te prevođenja kulturno-specifičnih elemenata, dok su se radovi vezani za jezik struke (ukupno dva) ticali standardizacije vojnog diskursa, odnosno grčkog jezika struke.

Konferencija je, osim inspirativnih radova koji su provocirali žive diskusije i razmjene stavova i razmišljanja na date teme, učesnicima i učesnicama obezbijedila i uživanje u umjetničkom programu, koji je na pravi način predstavio crnogorsku izvrsnost u oblasti muzike. Koncert međunarodno priznatog gitarskog dua dr Srđana Bulatovića i mr Darka Nikčevića, ujedno i predavača na Muzičkoj akademiji Univerziteta Crne Gore, proveo je publiku kroz vanvremensko muzičko blago sa prostora Crne Gore. 29. septembra svi zainteresovani učesnici konferencije imali su priliku da se, kroz jednodnevni izlet, upoznaju sa bogatom istorijom grada Bara i Ulcinja.

Knjiga apstrakata sa konferencije *Book of Abstracts. International Conference of the Faculty of Philology, University of Montenegro "Language, Translation and Literary Horizons in the 21st Century"*, objavljena je u izdanju Filološkog fakulteta u Nikšiću, (ISBN 978-9940-694-41-8, COBISS.CG – ID 301745092).

Radovi sa konferencije koji zadovolje kriterijume dvostruke anonimne recenzije biće objavljeni u naučnim časopisima Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore: *Folia Linguistica et Litteraria* (<https://folia.ucg.ac.me/>), i *Logos et Littera* (<https://ll.ucg.ac.me/>).

Naredna, VII Međunarodna konferencija Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore planirana je za 2026. godinu.

Prof. dr Deja PILETIĆ

PROSLAVA NJEGOŠEVOG DANA NA STUDIJSKOM PROGRAMU ZA CRNOGORSKI JEZIK I JUŽNOSLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI

Filološki fakultet i Studijski program za crnogorski jezik i južno-slovenske književnosti obilježili su 11. novembra 2024. godine *Njegošev dan – crnogorski praznik kulture*.

Prisutne su pozdravili dekan prof. dr Igor Lakić i doc. dr Nataša Jovović, prodekanica za nastavu i rukovoditeljka Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti. U programskom dijelu doc. dr Milena Burić, organizatorica recitatorskog takmičenja, proglasila je pobjednike, koji su se potom predstavili publici nagrađenim recitacijama. Studentkinja našeg studijskog programa Magdalena Smolović napisala je i predstavila studentski rad pod naslovom *Esej o Njegošu*, a dr Jelena Vulanović, saradica u nastavi na SP za engleski jezik i književnost, govorila je o refleksijama kulturnog identiteta u Njegoševoj frazeologiji. Na samom kraju, publika je imala priliku da čuje odabrane odlomke iz *Gorskog vijenca* i *Testamenta* u izvođenju glumca Đorđija Tatića.

Prof. Lakić je u svom pozdravnom govoru istakao da Filološki fakultet kao vodeća institucija u oblasti filologije u Crnoj Gori s ponosom stoji iza skupa *Njegoševi dani*, najznačajnijeg događaja u oblasti njegošologije, montenegrizike i slavistike. Nakon toga, prof. Lakić se osvrnuo i na ličnost i djelo Petra II Petrovića Njegoša istaknuvši da je rijetkost da se u jednoj osobi sjedini toliko talenata kao što je to slučaj sa Njegošem – duhovnim i svetovnim vladarom Crne Gore, pjesnikom i filozofom.

„*Iz grmena velikoga lafu izać' trudno nije, u velikim narodima geniju se gnijezdo vije* su Njegoševi stihovi koji se mogu primijeniti i na njega samog. Ponikao je u brojno malom narodu i u siromašnoj zemlji, ali veličinu jednog naroda ne čini njegova brojnost, već njegova djela i tradicija na kojima je Rade Tomov izgrađivao svoju ličnost u mladim danima. Zauzvrat, Njegoš je svojim djelom potvrdio i na još veći nivo podigao veličinu Crne Gore i crnogorskog naroda, ali i nadmašio lokalne granice, uzdižući se do univerzalnih visina.“

Podsjetio je i da je Njegoš kao državnik bio u potpunosti posvećen razvoju države. Učvrstio je državu, ujedinjujući do tada razjedinjena crnogorska plemena. Uveo je poreze i zbog toga se suočio sa otporom crnogorskih plemena, ali nije odustao u svojoj namjeri da stvori temelje moderne države. Vodio je stalnu političku i vojnu borbu sa Osmanskim carstvom i zagovarao ideju jugoslovenstva. Osnovao je prve osnovne škole u Crnoj Gori i slao mlade ljude na školovanje u inostranstvo.

U *Pismima iz Italije*, Ljuba Nenadović daje opis jednog susreta sa Njegošem na Cetinju. Očekivao je da će vladiku naći odjevenog u crnu mantiju, s kamilavkom na glavi i brojanicom u ruci, kakvog ga pamti iz njegovih mlađih dana. Vladika je, međutim, sjedio u crnogorskoj nošnji i sa crnogorskom kapom na glavi. Nenadović nastavlja: „Zatim se zamisli i učuta; pa iz tih misli, posle nekoliko trenutaka, jačim glasom uzviknu: ‘Ala se mi, Sloveni, narobovasmo!’ I kao neka srdnja ukaza mu se na licu. Dok sam ja smišljao šta da mu kažem na to, on produži, posle kratkog ćutanja: „Ali mi, Crnogorci, bogami nijesmo! Svakom slobodnom čovjeku možemo slobodno u oči pogledati. Ni pred kim se ne moramo zastidjeti.”

Prilikom posjete Crkvi Svetog Petra u Rimu, odbio je da poljubi lance kojima je Sveti Petar bio vezan u Jerusalimu, izgovorivši one čuvene riječi: „Crnogorci ne ljube lance”. Ove riječi i dan-danas predstavljaju suštinu Crne Gore i Crnogoraca i šalju jasnu poruku o slobodarskom duhu crnogorskog naroda.

Dekan Lakić je zaključio svoje izlaganje stihom da *pokoljenja djela sude, što je čije daju sv'jema* što jasno pokazuje i *Njegošev dan*, „sudeći“ Njegošu na najljepši mogući način, slijedeći neiscrpnu inspiraciju njegovim djelom.

Rukovoditeljka Studijskog programa doc. dr Jovović je u svom pozdravu istakla da proslava 13. novembra, *Dana kulture, Njegoševog dana*, nastaje iz želje da se dostojno osvijetli sva snaga i veličina Njegoševog imena i djela, otuda težnja da „otkrijemo najadekvatniji, najsavršeniji, najmoćniji izraz, najsnažniju i najekspresivniju riječ. U toj težnji posegnućemo i potražićemo rješenje u nesagledivo bogatoj književnoj, umjetničkoj, teorijskoj, istoriografskoj i bibliografskoj građi u kojoj su čuveni njegošolozi približavali Njegoševu riječ čitalačkoj publici. A koju riječ upotrebiti za ono što je nedostižno, nesagledivo, šta izvući iz ‘kutije pune dijamanta’?”

„Ushićenost, egzaltiranost, zapitanost, začudnost, zemaljska i božanska dimenzija, filozofske egzistencijalne slutnje, savršenstvo forme i

višestrukost značenja a time i tumačenja – otvaraju put ka novim pogledima u suštinu ljudskog postojanja – otuda i potreba da priča o Njegošu traje koliko i priča o onome šta smo i ko smo. Koliko puta je neki Njegošev stih odjeknuo u vašem sluhu, zaparao vašim mislima, koliko puta je bio pretočen u sentencu mudrosti kao poznanje, priznanje, kao istina, neprikosnovena. On tako postaje simbol naše iskonske potrebe da zavrismo u suštinu svog bića i da otkrivamo snagu njegove filozofske zapitanosti.“

Književna tribina u čast velikana naše književnosti, kulture i istorije neizostavno je pozivala i na *Besjedu nad besjedama*, uvaženog akademika, profesora Nova Vukovića, „njegova pojava je paradoks, logički i civilizacijski presedan. U narodu koji brojem jedva da dostiže cifru vojske koju na njega vode bosanski ili skadarski veziri, u zemlji koja u svom kamenom moru nema gradova, ni puteva, ni škola, ni školovanih, gdje generacije jedva stižu da zapamte očeve i gdje se oslonac smislu trajanja nalazi u principu borbe i slobode, koji su uzdignuti do božanskih principa, rođenje genija statistički je malo vjerovatno – nikad niko, ni prije ni poslije njega, u našem narodu nije zapjevao tako moćno, niko nije tako moćno govorio jezikom velikih simbola.“ Osvjetljavanje svih umjetničkih, filozofskih i spisateljskih osobenosti Njegoševe nepresušne riznice simbola i dalje će biti u fokusu naših budućih naučnih manifestacija.

Doc. dr Nataša Jovović

RECITATORSKO TAKMIČENJE U ČAST JUBILEJA UNIVERZITETA CRNE GORE

Jedan od najznačajnijih, a nećemo pretjerati ako kažemo najznačajniji kulturni događaj u 2024. godini, jeste proslava pedesetogodišnjice postojanja Univerziteta Crne Gore. Tokom svih 12 mjeseci u godini jubileja, u znak njegovog obilježavanja, priređivane su brojne manifestacije na svim organizacionim jedinicama najuglednije crnogorske naučno-obrazovne institucije u vidu naučnih skupova, studentskih aktivnosti, kulturnih i umjetničkih programa. Upriličeni događaji odvijali su se pod semantički višeslojnim sloganom FUTURUM. Njegova simbolika upućuje na korelaciju razvoja države Crne Gore i Univerziteta (lat. *futur* = budućnost; engl. *University of Montenegro* = UM), ali istovremeno podsjeća na činjenicu da budućnost zajednice zavisi od toga kako će koristiti sopstveni *um* (inteligenciju, obrazovanje, naučna dostignuća), u cilju napretka ili autodestrukcije.

Da Filološki fakultet permanentno ide pravcem konstruktivne upotrebe znanja, svjedoči i niz manifestacija koje je organizovao u čast jubileja, među kojima je i *Studentsko takmičenje u recitovanju*, održano 8. novembra. Ovo kulturno dešavanje okupilo je tridesetak učesnika sa dvanaest programa osnovnih i master studija. Svoje predstavnike imali su Medicinski, Pravni, Fakultet političkih nauka, Filozofski, Filološki i Fakultet dramskih umjetnosti. Zastupljeni su bili gotovo svi smjerovi fakulteta domaćina, a najveće interesovanje pokazale su studentkinje srbičke i montenegrinice.

Organizatori takmičenja s osobitim zadovoljstvom i ponosom ističu da je ono značajno i zbog toga što u Crnoj Gori, a vjerovatno i šire, do sada nije postojala slična manifestacija koja je namijenjena isključivo studentskoj populaciji. Studenti su, istina, i ranije mogli da se ogledaju u vještini kazivanja stihova na festivalima koji okupljaju učenike osnovnih i srednjih škola, kada im je pružana prilika da se nadmeću u istoj kategoriji sa srednjoškolicima, ali su je oni vrlo rijetko koristili. Stoga učesnici nijesu krili oduševljenje i zahvalnost organizatoru što im je konačno

omogućeno nadmetanje u sopstvenoj kategoriji, ali i nezaboravno druženje.

Iako su izlazak na binu prepunog amfiteatra i višeminutna izloženost ljubopitljivosti publike za neke takmičare sigurno bili veliki izazov, opšti je utisak da su plijenili sigurnošću, mladalačkim šarmom, spretnim improvizacijama u trenucima kada pamćenje zna izdati i najiskusnije glumce. Zato svi zaslužuju da i ovdje budu pomenuti. Nastupili su: Ilija Bošković, Lana Jovanović, Jovana Brnović, Mina Mićović, Edina Malagić, Sofija Savić, Irena Ajković, Nevena Raković, Elma Gogalić, Tijana Draganić, Staša Stojković, Miljana Vlahović, Marija Bulajić, Biljana Nikčević, Ljiljana Radunović, Aleksandra Barović, Tamara Brajović, Magdalena Smolović, Milica Bojović, Tamara Simonović, Andrijana Čosović, Nikolina Šušić, Nataša Milić, Jana Bulatović, Tanja Laketić, Sofija Drakulović, Marija Rašović i Nikolina Jovović. Njihov izbor najčešće su bila djela dobro znanih književnih stvaralaca poput Vladimira Majakovskog, Desanke Maksimović, Alekse Šantića, Dušana Vasiljeva, Radovana Zogovića, Rista Ratkovića, Rastka Petrovića, Jovana Dučića, Vaska Pope, Matije Bečkovića, Dobrice Čosića i dr., ali recitali su i autorske stihove (Edina Malagić, Tijana Draganić, Sara Koljenović, Tanja Laketić, Marija Rašović).

Prema jednoglasnoj odluci žirija u sastavu doc. dr Milena Burić, prof. dr Sonja Nenezić i doc. dr Svetlana Kalezić-Radonjić, prvo mjesto pripalo je **Mini Mićović** (Fakultet dramskih umjetnosti) za maestralno recitovanje odlomka poeme „Oblak u pantalonama”. Drugo mjesto podijelile su **Jovana Brnović** (FDU) i **Nataša Milić** (Filološki fakultet), a treća nagrada otišla je u ruke **Aleksandre Barović** (Filološki fakultet) i **Miljane Vlahović** (Filozofski fakultet). Vrijedne nagrade uručene su na svečanosti koju je Filološki fakultet priredio povodom Njegoševog dana, kada su pobjednice ponovo nastupile.

Svjesni da lijepa i lijepo izgovorena riječ ima neprocjenjivu moć, organizatori planiraju da duhovna gozba – kakvu je predstavljalo prvo studentsko takmičenje u recitovanju – postane dio tradicije Filološkog fakulteta.

Doc. dr Milena BURIĆ

POSTMODERNIZAM U CRNOGORSKOJ KNJIŽEVNOSTI

U svečanoj sali Filološkog fakulteta i u organizaciji Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti, a u sklopu proslave jubileja Univerziteta Crne Gore – 50 godina trajanja ove najznačajnije visokoškolske ustanove u našoj zemlji, održana je tribina *Postmodernizam u crnogorskoj književnosti*, 25. decembra 2024. godine. Učesnici su bili: prof. dr Vesna Vukićević-Janković, doc. dr Svetlana Kalezić-Radonjić, doc. dr Tamara Labudović i doc. dr Olga Vojičić-Komatina.

Tema prof. dr Vesne Vukićević-Janković bila je *Malvina Mirka Kovača – priča o izopštavanjima*. Govoreći o Kovačevom romanu *Malvina*, Vukićević-Janković je istakla:

„Kovačeva poetička načela izrastala su iz angažovanog odnosa prema stvarnosti, prema čitaocu i književnom tekstu. Od samog objavljivanja (1971), *Malvina* je privukla pažnju šire čitalačke i stručne javnosti, prevashodno čitanjem u ključu pripovijesti o srpsko-hrvatskoj mržnji ili u svijetlu konstatacija da je riječ o prvom lezbijskom romanu na jugoslovenskom tlu. Izborom tema i ukazivanjem na oblike društvenog života koji su stavljeni na margine društva ili izloženi represiji, Kovač ironično sjenči kodekse sociokulturnih miljea i sve oblike društvene moći, dajući parodijsku sliku morala društva zasnovanog na subverzivnim mehanizmima i parcijalizovanim istinama. Zabrane i ograničenja, stereotipi i tabui i, nasuprot tome, kršenje (probijanje granice) svih zabrana upravo su predmet redeskripcije u djelu.”

U ključu postmodernističkog prosedea, ali kroz otvaranje književnosti za djecu i omladinu, u radu *Postmodernističko parodiranje kao umjetnički postupak u crnogorskoj književnosti za djecu i omladinu* doc. dr Svetlana Kalezić-Radonjić u okviru odlika tzv. „novog vala“ intenziviranih u drugom milenijumu, posebno se bavi izmijenjenom slikom djetinjstva, destruiranjem patrijarhalnog modela vaspitanja i subverzivnošću, u vidu autoironijskog odnosa naivne svijesti prema tradiciji. Parodi-

ranje epskog konteksta u naučno-fantastičnim romanima Čeda Vukovića, od starijih, i u poeziji Velimira Ralevića, od mlađih pisaca, otvara prostor za razračunavanje sa autoritetima na svim nivoima (u širokom luku od predaka do roditelja), i omogućava izricanje istina o čovjeku i društvu pod velom mašte, zabave i smijeha. Na taj način, parodijsko-humoristički pogled na svijet, pored svoje smjehotvorne funkcije, ima i onu koja služi kao sredstvo kritike i bunta protiv nesavršene realnosti koja nas okružuje.“

Nastavak tribine je bio u duhu poetičkih načela Mirka Kovača, a izlaganje doc. dr Tamare Labudović *Postmodernizam Mirka Kovača* dekonstruiše koordinate koje je Kovač valorizovao u svom obimnom djelu. Labudović napominje da postmoderna zapravo jeste nova tekstualnost koja se odražava kroz radikalno oponentski odnos prema poetici socrealističkog prosedea i njegovom nasljeđu. Književna scena, samim tim, dobija nove kritički usmjerene i često ironizirane tekstove, te katalogizaciju i dokumentarnost kao sredstva iluzije pripovijedanja i parodizacije. Naglasila je da je postmodernizam na južnoslovenskom prostoru kompleksan i kontradiktoran fenomen koji je producirao elitističku lekturu budući da takvi tekstovi nijesu bili adaptivni za široke narodne mase kao što je to bio slučaj sa tekstualnim tekovinama socrealizma. A kao godinu u kojoj nastupa upravo drugačija literatura navela je 1965. godinu, naglasivši da se tada publikuje Kovačev roman *Moja sestra Elida*, Pekićevo *Vrema čuda* i *Bašta, pepeo* Danila Kiša.

Brkovićeve drame Svečanost se odlaže (1972) i Rupa na nebu (1974) – metatekst, tekst, kontekst bila je tema izlaganja doc. dr Olge Vojičić-Komatina. Osvrnuvši se na Brkovićev obračun sa kanonskim interpretacijama prošlosti, ona je istakla: „Postmodernistički junak je tragičan jer ima sudbinu da saznaje istinu i razgrće mrak, on je na granici između nevidboga i naziruće, a još neizvjesne svjetlosti, ali ta svjetlost je namijenjena budućim, sljedećim generacijama, ne i njemu. On je istrgnut iz konteksta, ni tamo ni ovamo prispio, kao citatnost oštar i spreman za kaznu nad njim, iluminativan jer pruža drugačiji pogled na istoriju, uzdrnava je, razdire kolektivne predstave mitovima opterećene, on pokazuje da se može i drugačije promišljati i živjeti. On dekonstruiše, raspravlja i prepravlja. Igra se istorijom i sa istorijom. I niko kao on ne demaskira kulturu sjećanja okrećući je sa lica na naličje. Brković se opire velikom narativima, raskrinkava ih čak i onda kada i sam piše obimne, velike narative. Zapravo, opire se konstruisanim temama sa kojima nema

polemike. Jer on u svemu hoće polemiku. Zato, između ostalog, i piše drame.“

Tribini *Postmodernizam u crnogorskoj književnosti* prisustvovala su brojne kolege i studenti sa Filološkog fakulteta. To je bio posljednji događaj od pet koje je organizovao Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti u čast proslave pet decenija postojanja našeg univerziteta.

Doc. dr Olga VOJIČIĆ-KOMATINA

KNJIGA KOJA VRAĆA GLAS ZABORAVLJENIM PJESNICIMA

Kao još jedan dokaz tezi „da isto je pevati i umirati”, u izdanju JU Ratkovićeve večeri poezije, objavljena je studija Olge Vojičić-Komatine *Crnogorska poezija između dva svjetska rata*. Imajući u vidu da je riječ o izuzetno zanimljivoj, ali i nedovoljno istraženoj temi, ne čudi da je odmah po objavljivanju ova naučna publikacija naišla na odličan prijem kod naučne zajednice, ali i šire zainteresovane javnosti. Dugogodišnje istraživanje Vojičić-Komatine o statusu, ali i kontekstu u kom je crnogorska međuratna poezija nastajala, te s kojim se izazovima susretala *dok je puška morala biti preča od pera*, rezultiralo je rijetko životnom naučnom studijom.

Prva promocija knjige održana je u prepunoj multimedijalnoj sali Dodesta KIC-a Budo Tomović u Podgorici, 25. oktobra 2024. godine, a o knjizi su govorile prof. dr Dušanka Popović i prof. dr Vesna Vukićević-Janković.

U nadahnutom obraćanju profesorica Popović opsežno je predstavila pokret socijalne literature u svim njegovim oblicima ispoljavanja – dakle, u pripovjedačkom, romanesknom i poetskom korpusu – povezujući aktualizaciju tog pokreta sa tadašnjim vladajućim društvenim kontekstom. Govoreći i o istorijskim fundamentima pjesničke zbilje, osvjetlila je jedno prilično tegobno i traumatično doba, te je ukazala i na značaj ovih pjesnika u ondašnjem vremenu kada su oblikovali svoje književne biografije pod uticajem Proletkulta, ali i na njihov današnji značaj posmatran kroz prizmu dijahronog presjeka.

U razgovoru sa autorkom profesorica Vesna Vukićević-Janković naglasila je i evropske refleksije različitih dešavanja u poeziji, koje su se svakako odrazile i na dotadašnje prevashodno epsko ustrojstvo i u načinu promišljanja crnogorske društvene zajednice i u konstruisanju stihova crnogorskih stvaralaca. Sa autorkom je razgovarala o ukupnom južno-slovenskom kontekstu stihotvorenja na početku 20. vijeka, o evropskim i domaćim uzorima crnogorskih međuratnih pjesnika. Osim toga, Vukićević-Janković se u razgovoru osvrnula na pojedinačne idiome, pri čemu

je naglasila razlike između ekspresionističke, nadrealističke, neoromantičarske i, na kraju, socrealističke slike koje su se ukupno njegovale u crnogorskoj poeziji tog vremena. Na koncu su se autorica i promotorka usaglasile da lirski subjektivitet dobija svoje privilegovano mjesto kroz raskošna verbalna oblikovanja postojeće stvarnosti pjesnika koji su temat ove monografije, ali da se i epski kod revitalizuje kroz fabulativnost u predstavljenoj međuratnoj poeziji.

Medijator večeri je bila mr Ksenija Rakočević, koja je kroz svoje najave govorila o značaju avangardne književnosti i umjetnosti, kao jedne osobite poetike osporavanja što se obračunava sa datim vremenom. Duh poezije o kojoj se govorilo prenijele su profesorica crnogorskog jezika i književnosti Senka Đurović, te studentkinja crnogorskog jezika i južnoslovenske književnosti Zoja Čanović, koje su kazivale stihove crnogorskih međuratnih autora.

Svoj pečat ovoj promociji dali su i renomirani umjetnici – Dušica Kordić (violina) i Nikola Vučković (klavir), koji su, između ostalog, izveli izvornu crnogorsku pjesmu *Još ne sviće rujna zora*.

U traganju za smislom, koje bez dileme nosi moderno doba, nije se lako snaći. Međutim, bar te noći, smisao je bio negdje između poezije i nauke, među zidovima KIC-a, u čast onih koji su znali da se najveće pobjede dobijaju stihovima.

Mr Ksenija RAKOČEVIĆ

KNJIGA O MOĆI JEZIKA

Promocija knjige *Psiholingvističke studije o jezičkoj moći* autorke doc. dr Nataše Jovović održana je 16. decembra 2024. godine u svečanoj sali Filološkog fakulteta. Razgovor sa autorkom vodila je doc. dr Olga Vojičić-Komatina.

Knjiga predstavlja relevantnu studiju i istraživanje, te govori u prilog moći jezika, a takođe je i relevantna literatura za psiholingvistička istraživanja realizovana na našem govornom području. Aktualizujemo da može biti referentna i za druga govorna područja budući da lingvistika kao nauka počiva na permanentnoj interakciji i uporedivosti između različitih govornih zona.

U uvodu knjige (u dijelu *Riječ autorke*) napominje se da bi rezultati svih, u knjizi realizovanih i opisanih, istraživanja danas bili drugačiji. Autorka je govorila da upravo pomenuti podatak svjedoči o tome da jezik uzajamno zavisi od procesa u društvu. Na razvoj jezika – a u ovom slučaju na formiranje govora kod djece koja usvajaju jezik u predškolskom uzrastu i njegovim različitim etapama – ponajviše utiče ono što je istaknuto u sljedećim sekvencama razgovora između autorke i njene sagovornice. Jovović je napomenula da djeca zapanjujuće brzo usvajaju jezik, za razliku od starih ljudi čija je jezička percepcija sporija, pa ne usvajaju strani jezik ili to sporo čine. Ipak, kod svih starosnih grupa usvajanje novih jezika utiče na psihomotorni razvoj individue. U skladu sa psiholingvističkom progresijom, dijete je u stanju da usvoji bilo koji jezik koji čuje u svom okruženju, nezavisno od toga da li je taj jezik autohtono njegov (odnosno maternji) ili pak to nije. Razvijajući ovu interesantnu i uvijek aktuelnu temu, autorka je istakla da dijete prvobitno uči na temelju ritmičko-melodijskih spoznaja i posredstvom slika, što zaključujemo, dakle, na temelju ekstralingvističke i paralingvističke komunikacije. Ako majka kaže *Otvori usta* pri činu hranjenja djeteta, dijete ima slikovnu predstavu šta treba da radi, pamti te riječi i otvara usta. Elaborirajući dalje ovu tematiku, autorka je razmatrala da li bi dijete to isto radilo i da mu se kaže na stranom jeziku, pod uslovom da ono izvorno pripada našoj jezičkoj zajednici ili bilo kojoj koja nije maternja. Potom je istakla da ovo podupire jednu od osnovnih koordinata Noama Čomskog da je jezik čovjeku urođen.

U nastavku razgovora autorka je govorila i o razlici između biheviorističke i generativne teorije, kao i o klasifikacijama Korneja Čukovskog – da li je jezik klasni pojam ili je on to dekonstruisao. U svakom slučaju, čovjek i njegov idiolekt i sociolekt jesu u čvrstoj vezi sa sredinom u kojoj se odrasta, dakle, sa sredinom u kojoj se usvaja jezik. Samim tim, jezik zavisi od te sredine, a ne od one u kojoj dijete može biti rođeno pa kasnije iz nje odvojeno.

Kao jedan od najinteresantnijih segmenata knjige koji može biti aktuelan svuda i uvijek, izdvojio se dio o usvajanju rodbinske terminologije. Ona ne samo da je povezana sa emocionalnom stranom koja se pruža djetetu, već govori i o socijalnoj strukturi porodice u kojoj dijete raste kada se tumači kroz infantilnu perspektivu, te i o psihološkim procesima koji se odvijaju u porodičnom okruženju, često nefunkcionalnom (*Ja nemam tatu, ali imam ujaka. Meni je očuh tata.*) – istakla je Jovović. Naglasila je da je prilikom istraživanja primijetila da su kod djece i njihove kvalifikacije odraslih i rodbinskih veza s njima, veoma interesantni i deskriptori koji opisuju tatu i mamu, ali i druge članove porodice, što sve ukupno jeste slika jezičke zajednice u kojoj dijete odrasta i oblikuje se. Kao prilog ilustraciji svega navedenog, autorka je govorila i o dijelu knjige o dječijim neologizmima, novotvoračkim jezičkim rješenjima djece u okviru kojih oni, u skladu sa svojim pravilima koja nekada i imaju logičkog smisla (*hoćem i mozem – m* kao nastavak za prvo lice jednine prezenta, pa superlativi *najdobriji, najdebeliji*, ili konstrukcije *knjiga-džija, ljud, čovjeci ili čovjeki* i sl.), smišljaju spontana i vrlo inventivna jezička rješenja. Dijete govori u skladu sa svojim predstavama o svijetu; njegove predstave su istinite, govori kako misli i kako osjeća – bio je zaključak autorke knjige na ovu temu.

U daljem toku razgovora razmatrane su teorije Lava Vigotskog, kao i Pijaževa tumačenja evolucije jezika. Publici je posebno interesantno bilo slušati o razvitku jezika u eri digitalizacije, Tik-toka i drugih platformi popularnih među djecom i omladinom.

Završni dio promocije odnosio se na dio knjige koji interpretira Crnogorku kroz njene rodno senzitivne i druge jezičke artikulacije. Autorka je odgovorila na pitanje kada je Crnogorka istupila iz tradicionalnog miljea koji je podrazumijevao pokornost i progovorila, kritički prosuđujući i postavljajući neku novu feminofilnu jezičku poetiku i kulturu.

Doc. dr Olga VOJIČIĆ-KOMATINA

MEĐUNARODNA KONFERENCIJA POSVEĆENA PUTOPISNOJ KNJIŽEVNOSTI

Međunarodna konferencija *Proputovanje putopisnom književnošću III: Između činjenice i fikcije (Touring Travel Writing III: Between Fact and Fiction)* održana je 9–10. novembra 2023. godine u Lisabonu, Portugalija, u organizaciji Univerziteta NOVA (Lisabon) i CETAPS (Centra za izučavanje engleskog jezika i književnosti, prevodilaštva i angloportugalskih studija). Konferencija je okupila značajan broj istraživača iz oblasti putopisne književnosti koji su rezultate istraživanja izložili u okviru tematskih sesija („Putovanje, turizam, jezik“, „Putovanje i vizuelna kultura / putopisni blogovi“, „Putovanje, identitet, kultura“, „Geografska putovanja, duhovno traganje i sopstveni put“, „Identiteti koji putuju: migranti i izbjeglice“, „Putovanje u gotskoj / fantastičnoj / spekulativnoj književnosti“, „Putovanje i Drugost“ i „Ženski putopisni narativi“.

Katrin Morgan-Pru (Catherine Morgan-Proux) sa Univerziteta Klermon Overnj, kao jedna od plenarnih učesnica, održala je predavanje na temu „Od palete do planete: Kako se umjetnost putničkih dnevnika obraća globalnim problemima danas?“ („From palette to planet: How the Art of Travel Journals Is Addressing Global Issues Today?“). U njemu se bavi savremenim dnevnicima sa putovanja i knjigama skica, takozvanim *carnets de voyage*, odnosno načinom na koji se (puto)pisci uključuju u aktuelna zbivanja i bave izazovima sa kojima se suočava svijet. Suzan Pikford (Susan Pickford) sa Univerziteta u Ženevi održala je drugo plenarno predavanje naslovljeno „Kratka istorija ekcentričnog putovanja“ („A Brief History of Eccentric Travel“). U njemu je predstavila načine na koje su putopisci „prigrlili“ ekcentričnost, redefinisanjem ekcentričnog putovanja u modernom dobu, kao i njegovim počecima koji vode do *Sentimentalnog putovanja* Lorensa Sterna i *Putovanja po mojoj sobi* Ksavijea de Mestra.

U radovima izloženim na konferenciji, panelisti su se bavili, između ostalog, savremenom migrantskom književnošću, „putovanjem“ i

izvještavanjem sa ratom pogođenih područja poput Ukrajine, putovanjima i distopijama, spiritualnim memoarima „novog doba“, zbiljom i fikcijom u odabranim djelima E. M. Forstera, Ivline Voa, Čajne Mijevila, Suzan Kolins, Skota Vesterfelda, Marise Mejer, ženskim putopisnim narativima, ženskim srednjovjekovnim hodočašćima, putopisima koji se odnose na pojedine (ne)dovoljno poznate i istražene, istovremeno egzotične i mistične destinacije, poput Portugalije, Alžira, Balkana, nekadašnje Persije i Teherana, vizuelnom kulturom i putopisnom književnošću, fotografijom i putopisima, kvalitetom prevoda u oblasti turizma, specifičnostima japanske kulture u okvirima turizma.

Manuel Karvaljo Kutinjo (Manuel Carvalho Coutinho) u svom radu „Putovanje Ane Fransa u ukrajinskom ratu: Izbjeglice, vojnici i borba identiteta“ (“Ana França's Journey Across Ukraine's War: Refugees, Soldiers and the Fight of Identity“) priča priču o portugalskoj novinarki koja je izvještavala o stradanju ukrajinskog naroda od samog početka rata 2022, a svoja svjedočanstva pretočila u knjigu koju je objavila naredne godine. Tereza Boteljo (Teresa Botelho) u radu „Golema okrutnost talasa: Ponovno zamišljane putovanja morem u savremenoj izbjegličkoj književnosti“ (“The Vast Cruelty of the Waves: Re-Imagining Sea-Travelling in Contemporary Refugee Literature“) bavi se stvarnošću „prisilnog putovanja“ morima, koje se nerijetko pretvara u tragediju i košmar unesrećenih ljudi, izbjeglica, koji bježe od užasa rata, političke nesigurnosti, nacionalne i vjerske netolerancije u svojoj domovini. Karlota Pizano (Carlotta Pisano) izložila je referat „Zvučne slike u migrantskom pisanju Sema Selvona: Zvučno putovanje identita i pripadanja“ (“Soundscapes in Sam Selvon's Migrant Writing: A Sonic Journey of Identity and Belonging“) posvećen Semu Selvonu, piscu porijeklom iz Trinidada, i upečatljivim zvučnim slikama koje koristi u svojim djelima da bi dočarao iskustva karipskih migranata u poslijeratnoj Velikoj Britaniji. Rad Mustafe Onura Dumana (Mustafa Onur Duman) sa Univerziteta Baškent „Istražujući isprepletane obrasce Amerike šezdesetih godina 20. vijeka kroz putopisne narative“ (“Exploring the Tapestry of 1960s America Through Travel Narratives“) bavi se slikama Amerike šezdesetih godina prošlog stoljeća u putopisnim narativima, odnosno odabranim ostvarenjima Džeka Keruaka, Džona Stajnbeka, Toma Vulfa, Vilijama List Hit-Muna, Roberta Pirsiga i Fina Marfija.

„Na ulicama Lisabona pronalazim stalnu zabavu: Opažanje i invaliditet u 'Dnevniku putovanja u Portugaliju' Sare Mot“ (“In the Streets of Lisbon I find Perpetual Entertainment: Sightseeing and Disability in

Sarah Mott's 'Journal of a Trip to Portugal' – naslov je rada Šaron Halevi (Sharon Halevi) sa Univerziteta u Haifi koji je posvećen Sari Mot, djevojci sa hendikepom, prvoj Amerikanki koja je u dnevniku bilježila utiske sa putovanja po Portugaliji, prije Rata na poluostrvu.

Petra Sršić sa Univerziteta u Osijeku izložila je rad „Žensko hodočašće u srednjem vijeku: Primjer Mardžeri Kemp i Žene iz Bata“ (“Woman's Pilgrimage in the Middle Ages: the Example of Margery Kempe and the Wife of Bath”) u kojem posebnu pažnju posvećuje narativu hodočašća u *Knjizi Mardžeri Kemp i Kanterberijskim pričama* Džefrija Čosera, prvenstveno „Priči Žene iz Bata“. „Stopiranje do ostrva Pate sa vilinim konjicima koji traže vodu“ (“Hitching a Ride to Pate Island with the Water-Chasing Dragonflies”) naslov je referata koji je izložila Margarida Pereira Martins (Margarida Pereira Martins). U njemu se bavi knjigom *More vilinog konjica (The Dragonfly Sea)* kenjske spisateljice Ivon Adiambo Ovuor i širokim dijapazonom mogućnosti kojima putovanje može uticati na kulturu. Omar Rahmun (Omar Rahmoun) u radu „Prikaz Alžira u *Potrazi za sunčevom svjetlošću* lejdi Herbert“ (“Lady Herbert's Portrayal of Algeria in *A Search after Sunshine*”) analizira zapise u navedenom djelu lejdi Meri Elizabet Herbert o brojnim mjestima koje je posjetila u Alžiru, posebno gradu Tlemsenu, poznatom kao „afrička Granada“.

„Spiritualno buđenje, kod kuće i negdje daleko: Dokaz iz spiritualnih memoara Nju Ejdža“ (“Spiritual Awakening, Home and Away: Evidence from New Age Spiritual Memoirs”) Magdalene Ozarske (Magdalena Ožarska) sa Univerziteta Jan Kohanovski bavi se odabranim naslovima spiritualnog buđenja s kraja prošlog i početka ovog vijeka, poput *Sudar sa beskrajnim: Život iza ličnog ja (Collision with the Infinite: A Life Beyond the Personal Self)* Suzan Sigal (Suzan Seagal) i *Jedi, moli, voli (Eat Pray Love)* Elizabet Gilbert (Elizabeth Gilbert).

Referati izloženi na međunarodnoj konferenciji *Proputovanje putopisnom književnošću III: Između činjenice i fikcije*, održanoj u Lisabonu u novembru 2023. godine, predstavljaju veoma važan doprinos savremenom, serioznom i temeljnom tumačenju putopisne književnosti. Konferencija, kao relevantan forum razmjene ideja, mišljenja i rezultata istraživanja renomiranih stručnjaka iz ove oblasti, izazvala je i veliko interesovanje publike.

Prof. dr Saša SIMOVIĆ

TREĆI KARNEVAL ROMANA

Treće izdanje „Karnevala romana“, manifestacije koja je posvećena pojmu karnevalizacije u umjetnosti i invertovanoj slici svijeta karnevalizovane, groteskne i fantastične književnosti, u organizaciji JU Narodna biblioteka „Njegoš“ Nikšić i uz podršku Opštine Nikšić i Ministarstva kulture i medija Crne Gore, održano je od 23. do 26. maja 2024. godine u Gradskoj kući u Nikšiću.

Podsjećajući da u životu jednog prostora i jedne zajednice kultura jeste pitanje od suštinskog značaja, a da za svakoga ko upravlja procesima neprocjenjivu vrijednost predstavljaju oni kulturni radnici koji imaju inicijative od ogromnog značaja za poboljšanje kvaliteta kulturnog života zajednice, predsjednik opštine Nikšić Marko Kovačević je na otvaranju istakao da je „Karneval romana“ postao stvar od državnog značaja, uz konstataciju da će ova manifestacija biti jedna od onih na koje će Opština Nikšić računati u procesu kandidature grada za evropsku prijestonicu kulture 2030. godine. Osvrnuvši se u svojoj pozdravnoj riječi na to da je ovo treća godina održavanja manifestacije, prof. dr Tatjana Đurišić, predsjednica Savjeta JU Narodna biblioteka „Njegoš“, istakla je da je utemeljenje nagrade koja nosi ime Miodraga Bulatovića velika stvar ne samo za Nikšić već za cijelu Crno Goru: „On spada u one pisce koji nerviraju sve dok su živi, a upravo takvi pisci su najčešće prećutani i najveća opasnost je da tako i ostane“. Karneval u književnosti duguje svoje porijeklo menipskoj satiri, koja je jedan od antičkih žanrova gdje je najvažnija ideja, pojasnila je ona, dodavši da je ideja glavni junak književnog teksta. Ona je definisala karneval kao nešto što ukida sva ograničenja, odnosno kao antikulturu koja nastupa u trenutku kada su svi siti zabrana koje nameće kultura, i kad je potrebno dati oduška. Junaci Miodraga Bulatovića su oslobođeni svih ograničenja i upravo kroz njih, tako oslobođene stega, i kroz groteskne svjetove koje ova „slobodna“ bića nastanjuju, pisac razgrađuje sve vrste dogmi: „Miodrag Bulatović je prosto sva čudovišta, ljude-čudovišta, prizvao da vam pokaže najružnije moguće lice stvarnosti, da bi vas natjerao da se vratite čovječnosti“.

Bojana Obradović je u svojstvu direktorice JU Narodna biblioteka „Njegoš“ pozdravila sve prisutne, podsjetivši na to da je ova manifestacija nastala sa ciljem da se kroz promocije, prikaze i predavanja osvijetle književnost i umjetnost iz neobičnog ugla svojstvenog karnevalizaciji kao postupku. „Karnevalizovana književnost koristi mit da govori o aktualnim temama, ona ukida vrijeme velikih junaka, herojskog doba i uzvišenog govora o ozbiljnim temama, pri čemu kritički stav prema mitu donosi svježinu ove književnosti, a to se postiže nizom kritičkih postupaka: parodiranjem žanrova, unižavanjem visoke retorike – sekularizacijom jezika, profanacijom likova i destrukcijom aksioloških tema“, istakla je ona. Osvrnula se potom na književni postupak Miodraga Bulatovića i rekla da prozna građevina ovog pisca čini mozaik fantastične, parodijske, groteskne, magijske, ironičke, satirične i farsične narativne zbilje u kojoj je on osporio neprikosnovene vrijednosti na način koji do tada nije viđen u našoj književnosti, dodavši da su sve to razlozi zbog kojih je tokom prvog „Karnevala romana“ utemeljena nagrada koja nosi upravo ime Miodraga Bulatovića, a dodjeljuje se bijenalno. Bojana Obradović je istakla kako joj je posebno drago što će Karneval romana ove godine obilježiti korelacija između književnosti i drugih umjetnosti, zahvalivši slikaru Mišu Vemiću i vajar Marku Petroviću Njegošu, čije slike i skulpture će natjerati posjetioce da zastanu pred snagom umjetnosti. Takođe je najavila program manifestacije, započet scenskom igrom „Ljepota nakaznog“ koja kombinuje tekstove iz djela: „Kiklop“ Ranka Marinkovića, „San ljetnje noći“ Viljema Šekspira, „Heroj na magarcu“ Miodraga Bulatovića, „Veliki meštar sviju hulja“ Miroslava Krleže, „Gargantua i Pantagruel“ Fransoa Rablea, „Hodočašće u Sodomu“ Jovice Aćina, „Zapisi iz podzemlja“ Fjodora Mihajlovića Dostojevskog i „Opus dei“ Tatjane Dunjine, u izvedbi glumačkog para koji čine Milica Kekić Martinović i Nikola Vasiljević. Na kraju se u ime Ministarstva kulture i medija Crne Gore okupljenima obratila dr Jelena Jovanović Nikolić, v. d. generalne direktorice Direktorata za kulturno-umjetničko stvaralaštvo: „Naša misija je da, kao kreator javnih politika u oblasti kulture, kontinuirano ulažemo u kulturno-umjetničko stvaralaštvo i da tako otvaramo mogućnosti da književnost bude prisutnija i dostupnija svima“. Cilj umjetnosti je da izvuče najveće epistemološke potencijale čovjeka, dok, sa druge strane, karnevalizacija kao dio umjetnosti izgrađen na paradigmi besmisla, apsurdna, ljudske ispraznosti, jeste sila koja taj potencijal i prati, navela je ona. „Groteskno i fantastično u književnosti često služe kao sredstva za dekonstrukciju stvarnosti i otkrivanje dubljih istina“,

pojasnila je Jovanović Nikolić, dodavši da autori koji se vješto služe ovim elementima stvaraju svijet okrenut naopačke. „Kroz fantastično pi-sac dekonstruiše poznato i uvodi čitaoca u stanje vertiga, obrnute misli, gdje logika i racionalnost bivaju zamijenjeni anticipirajućim slikama i situacijama“, pojasnila je ona dodavši da ono što je na prvi pogled iracionalno ili smiješno otkriva dublje istine o ljudskoj prirodi, društvu i univerzalnim pitanjima postojanja.

Drugi dan manifestacije „Karneval romana“ započeo je promocijom romana „Pesma o tri sveta“ Vladimira Pištala. Dr Gordana Kustudić, koja se našla u ulozi moderatorke, istakla je kako djela Vladimira Pištala, kao i brojne književne nagrade, svjedoče o tome da ovaj književnik spada u red velikana velike tradicije sprskog romana, a ako pomislimo samo na imena koja su dio te tradicije, onda to govori samo za sebe. „Pesma o tri sveta“ je zbilja roman o tri svijeta, ili bar o tri kontinenta – navela je Kustudić – a zahvata širok vremenski opseg, sam kraj 17. i gotovo cijeli 18. vijek. Na samom početku, moderatorka se osvrnula na činjenicu da je, kako ona tvrdi, ovo roman o Boki, pa je iz toga uslijedilo pitanje otkud ideja za jedno takvo djelo. „Pitali ste me odakle Boka, a ja sad ne znam šta je tu ideja, a šta racionalizacija“, započeo je Pištalo, nastavljajući o tome kako se sjeća prvog puta kada je ugledao Gospu od škrpjela, na časovima likovnog, u osnovnoj školi i tada je uslijedilo prepoznavanje: „Ja sam tada znao da je to nešto moje, iako je takve stvari teško objasniti“. Odgovarajući na pitanje o tome kako je dio kritike ovaj roman okarakterisao kao feministički, i koliko u tome ima istine ili namjere od strane njega kao autora, Vladimir Pištalo je rekao: „Karneval, to svi znaju, obrnuti je svet, svet u kome sluge postaju gospodari, a gospodari sluge, u kome vladaju žene – vrlo često, još od rimskih vremena“, tako je u ovom djelu glavna junakinja umjesto Penelope postala Odisej, što se u tekstu i kaže. „Moja junakinja Ozana Bolica je jedno impresivno ljudsko biće“, istakao je Pištalo, dok je najveća moć koju ovaj glavni lik ima empatija. Problem kolonijalizma jedan je od glavnih kojima se ovaj roman bavi. Budući da se radnja većinski odvija u 18. vijeku, kao dominantni pokret javlja se prosvjetiteljstvo, i tu je ideja borbe za jednakost i slobodu. „Jednakost i sloboda su suprotni, u principu ne možeš da se boriš i za jedno i za drugo, jer što si više slobodan, to si manje jednak i obrnuto“, rekao je autor. Institucijalno ropstvo je ukinuto, u istorijskim okvirima, juče, naveo je on, što znači da je postojalo uporedo sa progresivnim idejama prosvjetiteljstva, pa je u svom odnosu prema tim kategorijama ovaj roman globalistički, a istovremeno i antikolonijalni. Ozana,

koja je rođena u hrišćanskoj porodici u Boki, upoznaje druge kulture, islam, Puritance, svijet Indijanaca, i taman kad se na jedan od tih svjetova navikne, počinje nekadašnje strance doživljavati kao bliske sebi i surova realnost je tjera da krene dalje. Ona živi u realnosti u kojoj nemaju svi jednaku moć odlučivanja, okružena gospodarima i učiteljima, a njena pobjeda, na kraju, jeste to što je uspjela nadživjeti sve, pa čak i Veneciju, rekao je Vladimir Pištalo dodavši: „Ona pobeđuje tim nadživljavanjem i imperije i onih ljudi koji su je izdali, i, na neki način, čitavog tog sveta“.

O romanu „Opus dei“, u okviru drugog dana „Karnevala romana“ govorili su autorka Tatjana Đurišić i moderator Darko Nikolić. Počevši od toga da se u ovom romanu za svjedoke pozivaju, kako je moderator primijetio, isti oni koje nalazimo i u romanu „Derviš i smrt“ Meše Selimovića, mastionica i pero i ono što se perom piše, Sudnji dan, i duša što sama sebe kori, Vrijeme – Početak i Svršetak, uslijedilo je pitanje o tome čemu su svjedočili u tekstu Meše Selimovića, a čemu u njenom djelu. „Istoj stvari, jer on je veoma dobro poznao taj mehanizam mrcvarenja čovjeka, pa je zato jedan od tih citatnih izvora“, odgovorila je Tatjana Đurišić dopunjujući svoj odgovor konstatacijom o tome da se kultura bazira na stalnom komuniciranju koje se odvija između tekstova i da nijedan tekst ne nastaje sam od sebe, a isto tako, kako je dodala, nijedan čovjek nema nova iskustva. „Svi živimo već proživljene živote o kojima je pisano. Međutim, na svijetu postoji jedno arhetipsko jezgro koje je zajedničko drevnim Egipćanima, starim Greima, Balkancima, a mene je zanimalo da pronađem tu nit koja me spaja sa onim Egipćaninom koji treba da umre, to je suština... taj strah od smrti“, otkrila je ona, uz dodatak da se „ruganjem“ onome čega se plašite polako pobeđuje taj strah, pa je to slučaj i sa smrću. Govoreći o odabiru egipatskog božanstva Tota za junaka, Đurišić je istakla da je to morao biti upravo Tot, jer je on bog mudrosti koji je ljudima podario pismo. „On kao takav može da promišlja sve i svašta i za njega nema ograničenja u intelektualnom smislu, a to je bilo najvažnije pri izboru nosioca cijele radnje“. Čovjek je na neko vrijeme istjerao bogove iz literature, zauzevši njihovo mjesto kako bi govorio, tj. pisao o sebi, vjeruje autorka, pa je upravo zbog toga poželjela da vrati bogove u igru, na taj način skrećući pažnju i na prolaznost ovih bića, jer svaka kultura stvara svoja božanstva, u skladu sa sobom. Ovo je istovremeno roman o muškom zlu koje se manifestuje kroz otimanje i kontrolu, pa je bilo bitno raskrinkati centre moći, bez obzira na to jesu li oni balkanski, božanski ili čovječanski, rekla je Đurišić. „Na kraju, čovjek stvara sve, ljudi kreiraju znakove, manipulišu njima i kontrolišu ih“.

pa je odatle i podnaslov „Eshatološki praTekst o svireposti znakova“. Pojasnila je da čovjek robujući znaku najčešće počinu zločin ili žrtvuje svoj život za znak koji može biti domovina, bog, ili religija, a primjeri za to su ratovi savremenog trenutka, jer se u njima gine upravo zbog znakova koji se plasiraju na određeni način. U razgovoru je istaknuto i to da je, budući da u tekstu važnu ulogu igraju bogovi, trebalo pronaći adekvatan način da se ova priča ispriča. Zato je veoma važan bio odabir jezika u romanu, a to je morao biti uzvišeni govor, koji je pratio gnjev, ali i psovke, pa je upravo ta kombinacija bila ključna u stvaranju jednog karnevalskog svijeta kakav nalazimo u ovom djelu, istakla je autorka. U romanu, osim Tota, kao jedna od važnijih figura javlja se Lucifer, pali anđeo čija je uloga važna jer se on poziva na pobunu protiv moći, protiv zla, protiv manipulacije, kaže autorka i dodaje da je jednako važan postupak i uvođenje priređivača u narativni tekst: „Oni terorišu junake, dok im je osnovna žrtva sam narator, koji je odigrao važnu ulogu u književnosti od njenog nastanka. Nisam imala tu ideju od početka, nekako su se priređivači sami odvojili kao centri moći“ jer su, kako je otkrila, bili potrebni da bi se priča na pravi način uobličila. Na kraju, u znaku pisca čije ime nosi književna nagrada „Karnevala romana“, Tatjana Đurišić je otkrila da bez uticaja Miodraga Bulatovića „Opus dei“ ne bi izgledao ovakav kakav jeste, dodavši i to da ju je upravo Bulatović „naučio“ kako da se služi groteskom i kako da izokrene svijet, jer je to ovaj pisac fantastično radio.

Treći dan „Karnevala romana“ počeo je razgovorom na temu „Teatarsko oživljavanje književnih likova“, o kojoj su govorili glumac i reditelj Nebojša Dugalić i moderator Darko Nikolić. Odgovarajući na pitanje o tome koliko su uspjeh o kome svjedoče brojne nagrade, kao i bogata glumačka i rediteljska karijera uticali na njegov život, potencijalno stvarajući pritisak da se trudi da novim projektima opradva ili nadvisi očekivanja, Nebojša Dugalić je rekao: „U suštini, šta god čovek uradio, i u umetnosti i u životu, na svakom sledećem koraku je opet na početku“. Prema njegovom mišljenju, bez obzira na očekivanja drugih, treba uspostaviti određeni odnos zadavanja „nove mete“ sebi, dodajući i to da u najboljim slučajevima ostvareni domet može i prevazići postavljeni cilj. Na taj način se može ostvariti nešto bolje od očekivanog, što je, prema njegovim riječima dokaz da je „proces pametniji od vas“, i upravo se u tim situacijama dešavaju pravi pomaci naprijed. Posvetivši pažnju pojmu karnevalizacije, Nebojša Dugalić je govorio o odnosu tragičkog i karnevalizovanog. „Danas, kada govorimo o karnevalizaciji, zatočenici smo

nekim neprirodnih binarnih pozicija koje zauzimamo u odnosu na taj pojam“, rekao je on pojašnjavajući: „Uvek nekako suprotstavljamo karnevalsko tradicionalnom, unosimo nekakav vrednosni fon samom pojmu karnevalizacije u odnosu na nešto što je preživelo i više nema svoj potencijal, a karnevalsko ima. Mislim da nigde u literaturi nisu stvari tako lako omeđive, pa uvek postoji neko saodnošenje, heterodidaktika između tradicije i onog novog“. U tom smislu bi, vjeruje Dugalić, trebalo ispratiti kako se jedan stari Grk, sa svojom tragičkom sviješću, suočava sa karnevalom. „Tragička svest, podsetimo se, podrazumeva u dramskom smislu, a i u filozofskom, sudar i sukob, pre svega, dvaju podjednako pravdajućih pravdi“, dodajući da samo ukoliko postoji srazmjera u antagonističkim silama, koje se sudaraju unutar tragedije, jedino je u tom slučaju tragedija zaista tragedija. To su oni slučajevi kada podjednako možemo opravdati obje sile koje se sukobe i koje su međusobno nepomirljive. Kao primjer upješno izvedene tragedije naveo je Euripidove „Bahantkinje“, gdje je pisac bez potreba da omeđava jedno od drugog, organski spojio tragičko sa karnevalskim. Govoreći o drami „Magbet“, posljednjoj od četiri velike Šekspirove drame, čija je poruka toliko snažna da se njen tvorac prvi put odrekao sebi svojstvenih sporednih i paralelnih radnji, Nebojša Dugalić je pojasnio kako je Šekspir u ovom djelu posebno značajan sudar Magbeta sa stvarnošću, sa onom koju je sam proizveo potaknut vješticama. Iako ovaj lik nije kraljevskog porijekla, njegova je priroda kraljevska, pa mu prirodno pripada ono čemu teži, međutim, za ostvarenje toga što želi cijena je krv, a upravo je to ono čime je Šekspir, prema riječima Dugalića, sačuvao oštrinu pitanja koje ova drama postavlja i suštinu dramskog problema. Osvrnuvši se na ulogu Čezarea iz „Maske“ Miloša Crnjanskog, Dugalić je pojasnio kako je tragički čvor karaktera koji je igrao „da razveže tu ambivalentnost koju oseća prema generalici, i to da mu se ona udvaja kroz lik devojke sa kojom počinje nekakva bliskost“, kao i nemogućnost da savlada tu dvostrukost. Zanimljiv je motiv koji ima veze sa prerušavanjem, poput onog u „Bahantkinjama“, gdje prurušeni Pentej prvo što vidi jeste „dvostruka stvarnost“, koja ujedno znači oslobađanje želja. Na isti način dvostrukost neprekidno prati Čezarea iz „Maske“, tu dvostrukost neprestano generiše njegova želja, dok se ta ista želja iz dvostrukosti stvara. Na kraju je, govoreći o predstavi „Ispovest Dimitrija Karamazova“, svom autorskom djelu, rekao kako sebe vidi kao „prevodioca“, a ne kao autora, jer je autor Dostojevski. Scena razgovora Dimitrija i Aljoše, tri čuvene ispovijesti, jesu jezgro svega onoga što će se kasnije dogoditi, „tu je ta klica počela da klija,

i tu vidimo nacrt sve drame“, pojasnio je on. „Ono što je bila moja dramaturška intervencija jeste to da monodrama počne s kraja, scenom suđenja kad već znamo da je otac ubijen, a onda se vraćamo na taj razgovor, da bi se ponovo vratili u sudnicu gdje Dmitrij kaže da ga on nije ubio, već sluga, ali na kraju ipak ponese krst oceubice, iako nije kriv“, rekao je Dugalić. U romanu „Braća Karamazovi“ svaki lik je jedno zasebno višeglasje, pa se oni takvi, „kao užarene lopte“, sudaraju među sobom, rekao je Dugalić, dodavši kako je Dmitrij na neki način spoj svih njih, pa je stoga i morao upravo on biti žrtva krvi svoje porodice, a zato je bio zanimljiv i Dugaliću, i to u dramskom smislu, jer je on „sabirница koja sve njih sažima“. Zaključujući razgovor vraćanjem na sukob karnevalskog sa ustaljenim, Dugalić je rekao: „Ostaje nam da gajimo nadu da ima načina da, ipak, čuvajući i ovu neku karnevalsku tradiciju, možemo čuvati i dobru meru, da ne skliznemo ni u jednu krajnost i da nekako damo pravo glasa i svakom polu u tom sukobu“.

Promocijom romana „Prazni grobovi“ Marinka Vorgića završen je treći dan „Karnevala romana“. O djelu je s autorom govorila dr Gordana Kustudić, koja je istakla da same korice knjige nagovještavaju da je ovaj roman veoma interesantno štivo za manifestaciju kakva je „Karneval romana“, što dokazuju paradoksalnost u samom naslovu, folklorni elementi u prvom poglavlju, ime mjesta u kome se radnja odvija, ali i brojni drugi elementi koji se razvijaju u postupku karnevalizacije. Osvrnuvši se na naziv lokaliteta u djelu, Tamnik, autor je otkrio da je u pitanju hidronim na Morači, ali i kako je zaista bilo važno da se u tom imenu mjesta koje će se u tekstu naći sadrži značenje tamnice i utamničenosti. Ova utamničenost potiče iz, kako je naveo, rata između lika Ruže i sveštenika, folklornog i teološkog principa. „U pitanju je sukob doživljaja tih nekih vječnih stvari na neka dva načina, jedan je teološki, pa da kažemo i ozbiljan, a drugi, onako, intuitivan, folklorni, nagonski“, pojasnio je Vorgić. Osvrnuo se i na to kako neki kritičari smještaju ovaj roman u okvire magijskog realizma, međutim, kako on smatra, ovaj tekst je samo na granici magijskog realizma. Složivši se s pretpostavkom moderatorke da je jedna od centralnih tema djela uspostavljanje i razgradnja mitova, autor je istakao kako je tekst nastajao crpivši inspiraciju iz realnosti. Tako je bilo i sa samim naslovom koji je inspirisan, kako je naveo, moguće istinitom, pričom o albanskom selu u vrijeme tranzicije, gdje su roditelji iskopali prazne grobove za kćeri koje su pobjegle u inostranstvo. Nije bilo dovoljno da ih se odreknu, već su i simbolički morali stvoriti materijalni dokaz da su one za njih mrtve. U romanu upravo tako i nastaje ranije

pomenuti sukob sa popom. Ruža, koja u sebi nosi koncept folklornog i paganskog, želi da iskopa grob za svoju sestričnu koja je otišla, ili pak pobjegla u inostranstvo. Međutim, pop joj to ne dozvoljava. Kako se broj odbjeglih djevojaka povećava, tako Ruža dobija sve veću podršku i odatle kreće ozbiljan sukob koji zauzima centralno mjesto u ovom romanu. Što se tiče organizacije naracije, Vorgić je otkrio kako voli raskošno pripovijedanje, ukrštanje vremenskih tokova i narativnih linija, dodajući kako vjeruje da mu je taj način pisanja potreban kako bi izrazio ono što je zamislio. Prema riječima moderatorke, iznad svih sakralnih, za različite strane u romanu, svetih stvari, upravo je iluzija ono što se izdvaja kao jedino što ima moć. Na kraju se, uprkos sukobu teološkog principa sa nagonim, folklornim i paganskim, te sudaru uzvišenog i grotesknog, kao glavna tema uzdiže problem posmatranja i uređivanja svijeta iz suženih perspektiva. Iluzije se tako u tekstu javljaju kao ono što pokreće čovjeka i osmišljava njegovo postojanje. „Svako očekivanje da život mora biti usklađen s nekim idealnim principom, uvijek dovodi do ispada iz samog života“, pojasnio je Vorgić.

Književno-teorijskom tribinom pod nazivom „Invertovana slika svijeta“, u kojoj su učestvovali prof. dr Kornelija Kuvač-Levačić, prof. dr Nataša Tučev i prof. dr Nedžad Ibrahimović, počeo je program četvrtog dana „Karnevala romana“. Prof. dr Kornelija Kuvač-Levačić sa Odjela za kroatistiku na Sveučilištu u Zadru je svoje izlaganje posvetila principu karnevalizacije u književnosti hrvatskih fantastičara i postmodernističkom narativnom kodu. Prema njenim riječima, cjelokupnu postmodernističku produkciju u umjetnosti ne možemo u potpunosti razumjeti bez uvida u to šta predstavlja karnevalizacija. Bahtin, kako je istakla, primjećuje razliku između narodne groteske „koja pripada smjehovnoj kulturi naroda“ i one kasnije, koja se razvijala u romantičarskoj književnosti i svemu onome što je uslijedilo nakon nje. Ovaj teoretičar je smatrao da je groteska nakon romantizma redukovana i svedena na tek dio svojih elemenata, jer je izgubila onaj svoj fragment narodnog veselja i smijeha. Bahtin je vrijeme karnevala nazvao vremenom u kome ne postoji rampa, tj. ukinuta je granica između gledaoca i onoga što se na pozornici zbiva. To je vremenski okvir u kome se ukidaju granice između bogatih i siromašnih, svetog i profanog, kad se ukidaju sve zabrane i daje se oduška. Osvrnuvši se na današnje viđenje karnevala, Kuvač-Levačić je ocijenila kako danas ljudi ne znaju šta stvarno predstavlja ovo dešavanje, savremeni ljudi na to gledaju kao na predstavu, a pravog karnevalskog osjećaja nema. Pravi karneval je ostao prisutan jedino u

umjetnosti, smatra ona. Budući da se bavila proučavanjem mitskog jezika u svojoj disertaciji, otkrila je, proučavajući korijene fantastike u usmenoj i srednjovjekovnoj književnosti, kako je ta karnevalizacija nastavila živjeti u jeziku fantastike. „U hrvatskoj fantastici još od 19. stoljeća, imate pojave takozvanog dijaboličnog jezika“, pa se tako, prema njenim riječima, protagonista koji ima određene dijabolične stilske oznake počinje obraćati jezikom jevanđelja, i takav postupak se očuvao čak do „Pukotina“ Iva Brešana iz 2000. godine. U „Pukotinama“ se zapravo demon koristi svetim tekstom kako bi ljude naveo na zlo, pa jasna namjera autora da se demontiraju ideološki diskursi koji su nametnuti i u okviru kojih ljudi žive i djeluju. Takve stvari se dešavaju i u prozi Gorana Tribusona, gdje vidimo kako „se sakralne formule pretvaraju u formule proklinjanja“, što je tipično karnevalsko obilježje. Kuvač-Levačić je spomenula i roman „Velika šutnja“ Side Košutić, djelo u kome nailazimo na kritiku svih totalitarnih sistema i socijalne nepravde. U ovom tekstu personifikovani lik Karnevala, pred orgijastičnim scenama ljudi koji nose životinjske maske, počinje izgovarati riječi Isusovog „Govora na gori“. Dotaknuvši se primjera iz 21. vijeka, Kuvač-Levačić se osvrnula na roman Franja Janeša „Formula za kaos“, u kome se javljaju elementi magijskog realizma, pa se u tekstu pojavljuje duh Vatroslava Lisinskog, hrvatskog muzičara iz 19. vijeka. Ova se utvara javlja jednoj vidovnjakinji koja ne vjeruje u onostrano – dakle, tipičnoj junakinji posttranzicijskog perioda koja na laži i obmani zasniva vlastiti život. Jezik ove protagonistkinje je potpuno karnevalizovan, sa primjesama govora iz 19. vijeka, pomiješanog sa psovka i jezikom današnjice. Pomenula je i roman Dubravke Ugrešić „Baba Jaga je snijela jaje“, nazvavši ga djelom koje ima najviše elemenata izvorne bahtinovske koncepcije karnevalizacije koja uključuje i bliski odnos života i smrti. I ovdje se javljaju posttranzicijski problemi, poput nošenja sa starošću u kulturi opsjednutoj tijelom i vječnom mladošću. Zatim se razmatraju posljedice rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, dok se takođe uvode elementi mitološkog i etnografskog, praslovenskog i predhrišćanskog sloja. Tri glavne junakinje su ostarjele žene čija su tijela „izrazito groteskno oslikana“, a upravo se kroz sve tri provlači mitološki konstrukt Baba Jage. Karnevalski elementi se javljaju i u romanu „Črna mati zemla“ Kristijana Novaka kad se događaji oneobičeno opisuju iz dječje perspektive. Jasno, istakla je na kraju svoga izlaganja, da su groteska i karnevalizacija nepresušni izvor motivacije od najranijih dana pa sve do danas.

Prof. dr Nataša Tučev, koja se bavila epskom fantastikom u engleskoj književnosti, govorila je o fenomenu sjenke, prisustvu drugog, odnosno drugosti. „Fenomen senke se najviše vezuje za Jungovu filozofiju i njenu primenu na književnost“, pojasnila je Tučev. Jungova ideja o tome da postoji mračni aspekt našeg jastva donekle je sličan Frojdovom nesvjesnom. „Radi se o tome da mi određene delove našeg bića tokom života potiskujemo iz različitih razloga“, rekla je ona dodavši da razlozi tog potiskivanja mogu biti kulturno uslovljeni, ali i lični, međutim, ti aspekti ne nestaju, već formiraju jedan kompleks. „Taj kompleks nastavlja da deluje iz nesvesnog i on može da deluje vrlo subverzivno“, pojasnila je, dodatno uprostivši primjerom sjenke koja spotiče svjesnu ličnost. Jung je koristio termin *persone* i u njegovoj teoriji persona je ono što mi pokazujemo drugima i što želimo da drugi vide, dok je sjenka suprotno od toga, ono što krijemo i što postepeno prestajemo da prepoznajemo kao nešto svoje. Kao primjer toga navela je Šekspirov lik Prospera, koji je oličenje svih pozitivnih ljudskih osobina. Međutim, on u jednom trenutku Kalibana, mračno biće sa ostrva, priznaje kao svoje. Prirodno se priči o sjenci nametnuo i roman „Čudesni slučaj doktora Džekila i gospodina Hajda“ Roberta Luisa Stivensona, u kome je Džekil plemeniti ljekar, potpuno nesebičan i uopšte oličenje dobrote, dok se s druge strane javlja strašni i groteskni gospodin Hajd, kao sjenka dobrog doktora. Još jedan književnik koji je jako dobro razumio sjenku bio je Džozef Konrad, koji je u svojoj pripovijeci „Tajni saputnik“ prikazao mladog kapetana, nesigurnog u sebe pred prvu plovidbu, kome se u noći na brodu pojavljuje nagi čovjek u mraku, doplivao sa drugog broda, a da pritom nevjerovatno liči na kapetana. Na kraju se Tučev pozabavila Tolkinovim „Gospodarom prstenova“, preciznije, odnosom Froda i Goluma, jer, kako je navela, postoje brojni pokazatelji da je Golum Frodova sjenka. Na kraju „Gospodara prstenova“ u invertovanoj metafori jedenja svoje sjenke, Golum zapravo odgrize Frodov prst nakon čega će nestati u lavi. „Kako kažu jungovci, kada neko pojede svoju senku, on posle toga postane mudriji, skloniji da oprost i razume druge“, pojasnila je Tučev dodavši da je nakon tog čina jedenja sjenke čovjek bliži osjećaju tuge nego bijesa.

Prof. dr Nedžad Ibrahimović je govorio o bajci, o filmu i o elementima karnevalizacije u njima. „Groteska je, po definiciji koja se meni najviše sviđa, spoj nespojivosti“, otkrio je on dodavši kako će govoriti o feminističkim groteskama na primjerima poezije, filma i romana. Svoje izlaganje započeo je pomenuvši bajku „Šuma Striborova“ Ivane Brlić

Mažuranić, koja se, kako on smatra, pogrešno i vrlo konzervativno interpretira u školama. Mladić koji je išao u šumu da nasiječe drva tamo zatiče zmiju koja se pretvori u lijepu djevojku, nakon čega je on odvede kući. Groteska, kako Ibrahimović ističe, nastupa u trenutku kada se majka žali gospodaru šume Striboru i kada on nudi starici izbor između sina i mladosti, na taj način konkretizujući, kao centralni problem, suočavanje žena sa starošću. Kao drugi primjer naveo je pjesmu „Vrt naslada“ ili „Šta uraditi sa svojim starim tijelom“ bosanske pjesnikinje Bisere Alikadić. Ime pjesme potiče od imena slike Hijeronimusa Boša „Vrt uživanja“, koja je jedan od ključnih primjera groteske u slikarstvu. Pjesnikinja putem feminističkih ironija pokušava uspostaviti određeni prostor slobode za sebe, pojasnio je Ibrahimović, dodavši da Alikadić to čini na bošovski način ismijavajući proces sopstvenog starenja. To ismijavanje, koje je opisao kao autoironično, autocinično i autogroteskno, zapravo donosi spas i odušak, i određeni vid rješenja za problem starenja. Zatim se osvrnuo na roman „Razgovori sa sobom“ Andersa Neumana u kome se glavna junakinja Elena, suočena sa najtežim trenutkom u životu, ponaša toliko groteskno i užasno prema mužu i djetetu, a da pritom čitaoci i dalje podržavaju njene izbore, jer se jedino ulaskom u svoje mračne porive može izboriti sa svim onim što joj se dešava. Ona trpi bol jer joj muž umire, i u borbi sa tim bolom vara supruga sa njegovim doktorom. Ispunjenjem svojih erotskih želja suprotstavlja se činjenici da će izgubiti muža, a izlaz iz tog začaranog kruga groteske doći će tek nakon muževljeve smrti, kad će potreba za borbom nestati, pa samim tim i želja za ljubavnikom. Na kraju se osvrnuo na film švedskog režisera Rubena Ostlunda, u čijim filmovima se muškarci sastaju u kafićima ili idu u prirodu i tamo vrište. U filmu „Turist“, glavni junak, kad lavina naleti na restoran u kome je sa porodicom ručao, prvi ustaje i bježi. On kao otac i muž, kaže Ibrahimović, iako je svjestan onoga što je učinio, ne može da prizna svoj kukavičluk sebi. Međutim, na kraju, ipak, supruzi kroz suze kaže kako ne može da oprostí toj „osobi koja se pojavila“, toj do tada potisnutoj ili nepoznatoj verziji sebe, ističući kako je i on sam žrtva te skrivene, kukavičke strane. Na kraju filma, ističe Ibrahimović, u povratku sa zimovanja, čovjek koji upravlja autobusom se pokazuje kao vrlo loš vozač, pa su svi uplašeni da se ne dogodi nesreća. Prva koja napušta autobus i porodicu je supruga glavnog junaka, „ali tu više nemamo problem, jer je u patrijarhalnom uređenju otac, a ne majka, zaštitnik cijele porodice“, pa je upravo tu srž problema kojim se Ostlund u filmu bavi, zaključuje Ibrahimović.

U segmentu za djecu i mlade u okviru trećeg „Karnevala romana“ organizovana je radionica za djecu „Književnost na licu“ u kojoj su učestvovali učenici I razreda JU OŠ „Luka Simonović“ u pratnji profesorica razredne nastave Ljilje Đurović, Ane Radojičić i Milene Gardašević. Kroz kreativan pristup i druženje, postignut je cilj likovno-literarne radionice koju je vodila profesorica književnosti Sanja Vlaović, a riječ je o podsticanju čitanja i o uvođenju djece u svijet knjige kroz likovno oslikavanje i popularizaciju književnih junaka. Takođe u okviru segmenta za djecu, i istovremeno kao događaj kojim je „Karneval romana“ završen, upriličen je performans „Književnost pod maskama“ u kojem su učestvovali učenici osnovnih škola JU OŠ „Ratko Žarić“, JU OŠ „Luka Simonović“, kao i učenici JU Gimnazija „Stojan Cerović“. Učenici su oživjeli karnevalski duh pojavivši se u kostimima svojih omiljenih književnih junaka i govoreći citate i poruke iz svojih omiljenih djela. Tako su se pred Gradskom kućom pojavili: Paris i Helena zajedno sa boginjama antičke Grčke, Ana Karenjina, Alisa i Ludi Šeširdžija, Mali Princ, Meri Popins, Hari Poter i Hermiona Grendžer, Zvončica, Pipi Duga Čarapa, Eli Šeridan iz „Noćne škole“ K. Dž. Doerti i Džud Duarte iz „Oholog princa“ Holi Blek. Nijesu izostali ni Njegoševi vladika Danilo, Vuk Mićunović, snaha Milonjića bana i sestra Batrićeva, Anabel Li iz pjesme Edgara Alana Poa, kao ni Romeo i Julija.

Na samom kraju, uz riječi zahvalnosti svima onima koji podržavaju ovu manifestaciju i koji na taj način omogućavaju da se sjećanje na Miodruga Bulatovića prenese na nove generacije, direktorica JU Narodna biblioteka „Njegoš“ mr Bojana Obradović je izrazila nadu da će „Karneval romana“ i u budućnosti okupljati ljubitelje umjetnosti, proučavaoce karnevalizacije, pisce i druge umjetnike koji ovaj postupak njeguju.

Mr Bojana OBRADOVIĆ

KONFERENCIJA ANGLISTA – POVODOM
OBILJEŽAVANJA JUBILEJA 70 GODINA
POSTOJANJA FILOZOFSKOG FAKULTETA I
ODSJEKA ZA ENGLISKI JEZIK I KNJIŽEVNOST
UNIVERZITETA U NOVOM SADU

Sedma međunarodna konferencija posvećena engleskom jeziku i anglofonim književnostima danas (The 7th International Conference on English Language and Anglophone Literatures Today – ELALT 7) organizovana je u periodu 26–27. oktobra 2024. godine u onlajn-formatu povodom obilježavanja 70 godina postojanja Filozofskog fakulteta i Odsjeka za engleski jezik i književnost u Novom Sadu. Konferencija je okupila oko 80 učesnika iz raznih djelova svijeta (Sjedinjenih Američkih Država, Ujedinjenog Kraljevstva, Kanade, Holandije, Australije, Kine, Irana, Izraela, Španije, Austrije, Maroka, Tunisa, Indije, Ukrajine, Gruzije, Italije, Rusije, Srbije, Hrvatske, Turske, Mađarske, Poljske i Crne Gore), koji su izlagali referate posvećene *narativima bolesti u književnosti i kulturi (Narratives of Disease in Literature and Culture)* sa raznovrsnih aspekata (odnos humanistike i medicine, pitanja bolesti, oboljenja, invaliditeta, smrti, starosti, gubitka, boli, pandemije, zaraze, kako u prozi i poeziji, tako i u pozorištu, filmu i televiziji).

Karin Selberg (Karin Sellberg) sa Univerziteta Kvinslend u plennom predavanju „Tranziciono bivstvovanje: Refleksije o pasivnosti i plastičnosti u *Preobražaju* Franca Kafke i *Ronilačkom zvonu i leptiru* Žan-Dominika Bobija“ (“Transitional Being: Reflections on Passivity and Plasticity in Franz Kafka's *Metamorphosis* and Jean-Dominique Bauby's *The Diving Bell and the Butterfly*“) istražuje moduse u okviru kojih protagonisti pomenutih djela prolaze kroz iznenadne i traumatične fizičke i psihičke transformacije sa posebnim osvrtom na sopstveno iskustvo liječenja traumatske povrede mozga. Tamar Alpaidže (Tamar Alpaidze) sa Državnog univerziteta Akani (Gruzija) ispituje kompleksan odnos metafore i kulture u kontekstu bolesti na primjerima *Kuge* Albera Kamija i *Spakuj mjesec* Kristen Higinis u radu „Metafore bolesti u

književnosti“ (“Metaphors of Disease in Literature“). U referatu naslovljenom „Izopačena tijela: Tekst o zaraznom tijelu kao 'Drugom' u *Prijatelju koji mi nije spasio život* Ervea Gibera“ (“Corrupted Bodies: A Reading of Contagious Body as the 'Other' in Hervé Guibert's *To the Friend Who Did Not Save My Life*“) Anita Aleksander (Aneeta Alexander) bavi se pitanjem stigme, otuđenosti, izolacije, „rizičnih“ tijela i iskustvom oboljelih od AIDS-a u djelu *Prijatelj koji mi nije spasio život* francuskog književnika i fotografa Ervea Gibera.

Jildiraj Çevik (Yıldray Çevik) sa Univerziteta Istanbul Ajdin u radu „Demistifikovanje kancera: Iščitavajući *Cara svih bolesti* kroz prizmu žanra“ (“Demystifying Cancer: Reading the *Emperor of All Maladies* Through the Lens of Genre“) bavi se narativima od značaja u proćavanju hroničnih bolesti koji imaju funkciju shvatanja nastojanja pacijenata da se suoće sa realnošću i dijagnozom, odnosno da prihvate bolest na fizičkom i mentalnom planu. Posebna pažnja poklanja se knjizi *Car svih bolesti* (2010) indijsko-američkog književnika i onkologa Sirdarte Mukardžija koja predstavlja svojevrsnu „biografiju“ kancera, od davnina do savremenog doba. Za knjigu *Car svih bolesti* Mukardži je, između ostalih priznanja, osvojio i prestižnu Pulicerovu nagradu.

Hićam Diuan (Hicham Diouane) sa Univerziteta Fes u Maroku („Izvan medicine: Socijalne i kulturološke dimenzije kuge u raspravi Ibn al-Katib-a“, “Beyond Medicine: The Social and Cultural Dimensions of Plague in Ibn al-Khatīb's Treatise“) bavi se raspravom o kugi andaluzijskog ućenjaka iz 14. stoljeća Lisana al Din ibn al-Katib-a u kojoj se prepljeću znanja iz domena medicine sa filozofskim promišljanjima i etičkim stavovima. Diuan istražuje poimanje kuge i odnos tadašnjeg društva prema pošasti kroz manifestacije bolesti, stigmatizaciju i marginalizovanje oboljelih, ali i šire, kroz svojevrsan kulturološki okvir. Abdelaif Ben Halima (Abdellatif Ben Halima) sa Univerziteta Sus u Tunisu predstavio se radom „Desemiotizacija Bol-Esti: Smrt, nesposobnost, estetika samoubistva u *Kraju igre* Samjuela Beketa“ (“The Desemiotics of Disease: Death, Disability and Suicidal Aesthetics in Samuel Beckett's *Endgame*“) u kojem analizira dramske i teatrološke efekte situacije između života i smrti prikazane na sceni koja podsjeća na ljudsku lobanju. Rad se bavi tipičnim beketovskim apsurdom i povezuje prikaz bolesti u drami sa poimanjem „desemiotizacije“ u okvirima koje je postavio Žan-Fransoa Liotar.

Alis Viktorija Harling (Alice Victoria Harling) bavila se odabranim djelima Šarlot Bronte i Šarlot Perkins Gilman u radu „Bolest kao

metafora potiskivanja: Književne kritike nadržimedicine, bolesničkih soba i nervnih oboljenja u 'Crvenoj sobi' *Džejn Ejr* (1847) Šarlot Bronte i 'Žute tapete' (1892) Šarlot Perkins Gilman“ (“Illness as a Metaphor for Suppression: Literary Critique of Pseudomedicine, Sick Rooms and Nervous Disease in Charlotte Brontë's 'Red Room' in *Jane Eyre* (1847) and Charlotte Perkins Gilman's 'The Yellow Wallpaper' (1892)“). Harling u radu analizira protagonistkinje/pacijentkinje u romanu *Džejn Ejr* i „Žutoj tapeti“, koje se, kako kaže, teško uklapaju u socijalne norme i kojima su nametnute medicinske/muške dijagnoze „ženskih“ bolesti – pretjerano emotivne osobe, osobe koje pate od bolesti živaca i histerije. Tamari Iremadže (Tamari Iremadze) predstavila je rad „Pjesničke slike Ezre Paunda: Metafora bolesti i oboljenja“ („Ezra Pound's Poetic Imagery: Metaphors of Disease and Illness“) u kojem posebnu pažnju usredređuje na često eksploatisani motiv bolesti, kao i temu propadanja i raspadanja u Paundovom pjesničkom opusu, kako na fizičkoj tako i spiritualnoj razini, sa ciljem oštre kritike modernog vremena, posebno u „Pjevanju IV“, „Pjevanju XLV“ i „Hju Selvin Moberliju“. Deniz Kirpikli (Deniz Kirpikli) sa Baškent Univerziteta u Ankari bavila se romanom *Vruće mlijeko* (2016) Deборе Levi u radu naslovljenom „Manifestacija bolesti i potraga za izlječenjem u *Vrućem mlijeku* Deборе Levi“ (“The Manifestation of Disease and Quest for Healing in Deborah Levy's *Hot Milk*“). U ovom radu autorka preispituje problem disfunkcionalne porodice, analizira različite percepcije bolesti i liječenja, kao i višestruka iskustva kroz koja prolazi oboljela osoba.

Natija Kvačakidže (Natia Kvachakidze) sa Državnog univerziteta Akaki Tsereli (Gruzija) u referatu „Smrt, gubitak, tuga i žalost u kratkoj prozi Ernesta Hemingveja i Gurama Rčeulišvija“ („Death, Loss, Grief and Bereavement in Short Fiction of Ernest Hemingway and Guram Rcheulishvili“) komparativno proučava eksploatisanje univerzalnog dvojstva života (rođenja) i smrti, tema koje se tiču žali i patnje uzrokovanih emocionalnim gubitkom, stradanja, nasilja i rata, kao i specifičnog „novinarskog“ stila pisanja klasika američke književnosti Ernesta Hemingveja i savremenog gruzijskog pisca Gurama Rčeulišvija. Roberta Majerhofer (Roberta Maierhofer) sa Univerziteta u Gracu predstavila je naučni rad „Interpretacija zdravlja i bolesti: Rodno značenje iznad toka života – Anokritička perspektiva“ (“Re-Intepreting Health and Illness: Gendered Meaning Over the Life Course – An Anocritical Perspective“). U ovom radu autorka ističe stav da zdravlje i bolest suštinski ne pred-

stavljaju binarnu jukstapoziciju već procese koje određuje kretanje čovjeka, kako vremensko tako i spacijalno. Gordan Matas sa Univerziteta u Splitu predstavio je rad „Bolest kao sredstvo oslobođenja u romanu Zore Nil Herston *Oči su im gledale u Boga*“ (“Illness as a Means of Liberation in Zora Neal Hurston's Novel *Their Eyes Were Watching God*“), u kojem se bavio predstavom bolesti i slobode žene, seksizmom u afričko-američkom kontekstu u djelu Zore Nil Herston *Oči su im gledale u Boga*. Semanti Nandi (Semanti Nandi) sa Džadavur Univerziteta u Kalkuti bavila se problemom patrijarhalnog društva, promiskuiteta i stigme, opakih bolesti poput sifilisa i dvostrukih standarda u djelu *Nebeski blizanci Sare Grand* („Majčinstvo i prijetnja od sifilisa u *Nebeskim Blizancima Sare Grand*“, “Motherhood and the Menace of Syphillis in Sarah Grand's *The Heavenly Twins*“).

„Biti voljen jeste biti promijenjen! Parazitske isprepletanosti i i infektivne bliskosti u *Crvima u mozgu* Alison Ramfit i *Trulom raj*u Dženi Hval“ (“To Be Loved Is to Be Changed! Parasitic Entanglements and Infective Intimacies in Alison Rumfitt's *Brainwyrms* and Jenny Hval's *Paradise Rot*“) naslov je referata Iren Pagano (Irene Pagano) sa Univerziteta u Amsterdamu u kojem komparativno ispituje problem parazita i infekcije u pomenutim djelima, „bolesnih“ tijela, značenjem termina zaražen/zarazni sa aspekta traumatoloških teorija. Susmita Roj (Susmita Roye) sa Univerziteta Delaver bavila se opisom bolesti i deformacijom u pričama o superheroju Kriš (Krrish), glavnom junaku bolivudskih blokbaštera (2003, 2006 i 2013). U radu naslovljenom „Bolest, nesposobnost i smrt u filmovima o superheroju Kriš“ (“Disease, Disability and Death in Krrish Superhero Films“) autorka posebnu pažnju poklanja binarnim opozicijama predstavljenim u pomenutoj trilogiji, poput opozicija život/smrt, bolest/zdravlje, fizička onesposobljenost/hiperaktivnost, kao i temama alijenacije, društvene (ne)vidljivosti i marginalizacije. Bojana Vujin sa Filozofskog fakulteta u Novom Sadu izložila je rad „Šou se mora nastaviti: Suočavanje sa bolešću i smrću u stihovima grupe Kvin“ (“The Show Must Go On: Facing Illness and Death in Queen's Lyrics“) u kojem je fokus autorkine pažnje usredsređen na teme bolesti, smrti i nasljeđa u pjesmama sa tri albuma (*Čudo*, *Nagovještaj* i *Napravljen u raj*u), odnosno pjesmama koje su nastale nakon što je frontmen legendarne grupe Fredi Merkjuri javno obznanio da je obolio od AIDS-a.

Konferencija ELALT 7 u organizaciji Filozofskog fakulteta i Odsjeka za engleski jezik i književnost u Novom Sadu okupila je veliki broj izlagača iz regiona i svijeta. Učesnici konferencije diskutovali su o

narativima bolesti u književnosti i kulturi iz različitih perspektiva, kroz razne istorijske epohe i književne pravce, istražujući i analizirajući djela kako klasika tako i savremenih stvaralaca. U predstavljenim referatima učesnici su se bavili, između ostalog, i stvaralaštvom Tenesi Vilijamsa, Nataniijela Hotorna, Dona DeLila, Majka Flanagan, Oskara Vajlda, Majka MekKormaka, Vilijama Olafa Stejpldona, kao i upotrebom izraza za označavanje bolesti u staroengleskoj poeziji kao specifičnom dijelu pjesničke formule, konfesionalnom i socijalnom poezijom, načinima na koje je predstavljeno mentalno zdravlje u tekstovima pisaca afričkog porijekla, od Kariba do američke dijaspore, „digitalnom subkulturom“ anoreksije, gastro-autopatografijom i višečulnošću, upotrebom demencije kao dramskog sredstva u savremenoj britanskoj drami, stilističkim prikazom bolesti i oboljenja u viktorijanskim romanima, poremećajem u ishrani u savremenom bildungsromanu kineskih spisateljica.

Konferencija je podstakla razmjenu relevantnih ideja i promišljanja naučnika o narativima bolesti u književnosti i kulturi, a pomenuta glavna tema pokazala se izuzetno interesantnom za multidisciplinarna istraživanja i diskusiju u dobu nakon kovida.

Prof. dr Saša SIMOVIĆ

ČETVRTI SAJAM KNJIGA *ANDERVA BOOK*

Javna ustanova Narodna biblioteka „Njegos“ Nikšić četvrti put i uz podršku Opštine Nikšić i Ministarstva kulture i medija Crne Gore organizuje Jesenje sajam knjiga „Anderva book“. Pod sloganom *Verba volant, scripta manent (Riječi lete, zapisano ostaje)* i ovo izdanje jesenje književne manifestacije bilo je u znaku promocija, razgovora sa piscima, tribina i diskusija iz domena književnosti, umjetnosti, obrazovanja i nauke.

Nemanja Vuković, predsjednik Skupštine opštine Nikšić, obratio se prisutnima na otvaranju ovogodišnjeg Jesenjeg sajma knjiga „Anderva Book“, izražavajući zahvalnost organizatorima i učesnicima manifestacije. „Uvijek se osjećam privilegovano kada sam u prilici da budem dio ovako zanimljivih, sadržajnih i raznovrsnih priča za koje čvrsto vjerujem da će se pričati još dugo“, rekao je Vuković, osvrnuvši se na bogatstvo ovogodišnjeg programa koji spaja pisanu riječ, muziku i slikarstvo. Dodao je i to da se unaprijed raduje svakom sljedećem sajmu, te da je „Anderva book“ jedan od najvažnijih kulturnih događaja u bogatoj ponudi grada pod Trebjesom. Opštini Nikšić je, kako kaže, izrazito zadovoljstvo da bude podrška i potpora ovakvim događajima zbog čega će se saradnja nastaviti i u budućnosti. Miljan Mijušković, savjetnik za kulturu u Opštini Nikšić, rekao je da izdavaštvo koje se prezentuje na sajmovima knjiga predstavlja jednu uvijek svježju vertikalu i jasan putokaz u kojem se smjeru kreće savremena kulturna civilizacija. Istakao je da mu je, imajući to na umu, veliko zadovoljstvo što se jedna takva književna smotra organizuje u Nikšiću i što nudi pritom građanima priliku da se upoznaju sa novim naslovima.

Osobnost ovogodišnjeg izdanja „Anderva book“ je u tome što je organizovano u ambijentu veoma značajne obrazovne institucije – Filozofskog fakulteta u Nikšiću, rekao je Mijušković poručivši da „ova potpuno prirodna saradnja između jedne kulturne i jedne obrazovne institucije predstavlja primjer dobre prakse“, te da je to za svaku pohvalu. „Zaista mi je zadovoljstvo vidjeti kako ovaj prostor, koji mi je dobro poznat još od studentskih dana, izgleda večeras“, rekla je na početku

svog obraćanja prodekanica za nastavu na Filozofskom fakultetu Univerziteta Crne Gore prof. dr Dijana Vučković, slikovito opisavši kako je „jesen tek došla i donijela darove u vidu zrelih i veoma mirisnih knjiga”. Ona je istakla da su manifestacije poput ove uvijek imale posebnu vrijednost, a da je to slučaj naročito u savremenom trenutku kad je potrebno kontinuirano ukazivati na važnost knjige i sebi i drugima. Istraživanja javnog mnjenja ukazuju na sveprisutni fenomen krize čitanja, nešto što može trajno negativno uticati na nove generacija – rekla je Vučković. Međutim, dok god ima institucija i ljudi koji su voljni uložiti svoje vrijeme u organizaciju ovakvih događaja, možemo biti sigurni da zanimanje za književnost neće nestati. Bojana Obradović, direktorica JU Narodna biblioteka „Njegoš”, poželjela je dobrodošlicu okupljenima i ukazala kako je od samog pokretanja ove manifestacije postojala želja da se ukaže na značaj knjige, te skrene pažnja na čitanje kao jednu od ključnih aktivnosti u procesu razvijanja kritičkog mišljenja. Posebnu zahvalnost je uputila dekanici Filozofskog fakulteta Univerziteta Crne Gore Tatjani Novović i njenim saradnicima, uz čiju je logističku podršku Jesenji sajam knjiga „Anderva book” dobio prostor za izlaganje knjiga i održavanje aktivnosti brižljivo omišljenog pratećeg programa. Osvrnuvši se upravo na taj program, rekla je kako joj je velika čast što će umjetničkoj vrijednosti manifestacije doprinijeti izložba slika Mirka Brkuljana, koju su posjetioci imali prilike da posjete tokom trajanja sajma. Na kraju svog obraćanja, Bojana Obradović se zahvalila Opštini Nikšić, Ministarstvu kulture i medija Crne Gore, Filozofskom i Filološkom fakultetu Univerziteta Crne Gore, kao i okupljenima što svojim prisustvom potvrđuju da je razvijanje i njegovanje čitalačke pismenosti ideja vodilja velikog broja ljudi u Nikšiću i Crnoj Gori. Dragana Kažanegra Stanišić, državna sekretarka u Ministarstvu kulture i medija Crne Gore, istakla je da joj predstavlja veliku čast što ima priliku da otvori četvrto izdanje Jesenjeg sajma knjiga „Anderva book”, koje se, prema njenim riječima, još od 2021. godine ističe kao značajan kulturni događaj u našoj zemlji i regionu. „S ponosom mogu reći da je Nikšić kroz ovu manifestaciju postao sinonim za bogatstvo književnosti i mjesto susreta ideja, kreativnosti i znanja”, rekla je ona. Podsjetila je da su sajmovi knjiga mnogo više od mjesta gdje se okupljaju izdavači i čitaoci, opisujući ih kao žarište dijaloga između različitih kultura. „U tom smislu, „Anderva book” ne predstavlja samo sajam knjiga već sajam vrijednosti znanja, razmjene ideja i zajedničkog stvaranja”, dodala je, te otkrila da s posebnim zadovoljstvom ističe važnost uloge mladih tokom ovakvih dešavanja. Zatim se osvrnula

na slogan ovogodišnjeg „Anderva book” sajma knjiga, *Verba volant, scripta manent*. Kazala je kako u vremenu „kada se svijet kreće nevjerovatnom brzinom, a informacije dolaze i odlaze u tren oka, snaga pisane riječi ostaje postojana i vječna”. Na samom kraju se zahvalila organizatorima i svima koji su zaslužni za to što je, kako je navela, „Anderva book” postao neizostavan kulturni događaj u Crnoj Gori, proglasivši četvrti Jesenji sajam knjiga u Nikšiću otvorenim. Zatim je predstavljena izložba slika crnogorskog slikara Mirka Brkuljana, a Nina Marković, voditeljka programa, tom prilikom je pročitala „Poruku umjetnika” našeg renomiranog slikara, čija su djela posjetioci bili u prilici da vide tokom trajanja manifestacije. Na samom kraju, Nikolina Tomašević, sorpan, i Aleksandar Bujanja, gitarista, mini-koncertom su uveličali veče otvaranja sajma.

Posjetioci su drugog dana bili u prilici da prisustvuju razgovoru na temu „Značaj i mjesto feminizma u patrijarhalnoj kulturi”, koji je moderatorica mr Ksenija Rakočević vodila sa gošćom dr Majom Solar. „Ja bih rekla da bismo trebali biti skeptični prema tom konceptu feminizma, u smislu da budemo svjesni da ne postoji i nikad nije postojao samo jedan feminizam”, rekla je na početku Solar, ističući da su kroz istoriju postojali vrlo različiti oblici feminizama. Te razlike nijesu takve da bi mogle biti sagledane samo u kulturološkom smislu, već su, prema njenim riječima, mnogi od tih feminizama u različitim sukobima. „U tom smislu ja insistiram na tome da nije feminizam jedan i da možda ne bismo to trebali čuvati kao neki sveti pojam”, rekla je ona. Otkrila je kako je posebno zanimaju oni oblici feminizma koji su vrlo kritični prema određenim drugim feminizmima. Kada je riječ o našim prostorima, ona se osvrnula na nasljeđe onoga što je nastalo u antifašističkoj borbi, Antifašistički front žena, navodeći da je to primjer nečega što je u tom trenutku bilo progresivnije od bilo čega što se moglo pronaći u većini država svijeta. „To je bilo tako da muškarac i žena, ako rade isti posao, imaju istu plaću”, rekla je Solar i dodala da toga nije bilo u kapitalističkim društvima, a da često i danas izostaje. Solar je navela da žene i dalje teško dolaze do posla iako je statistički sve veći broj žena na fakultetima, te da njihov broj u mnogim oblastima dominira u odnosu na muškarce. U vezi sa tim je i problem obrazovnih programa koji su, pod uticajem dominantnih konzervativnih ideologija, doveli do novih interpretacija istorije i 'brisanja' ili pak guranja pod tepih brojnih dostignuća u borbi za ravnopravnost. Na pitanje moderatorice koliko je teško boriti se za jednakost u izraženo patrijarhalnim kulturama, Solar je istakla da u zavisnosti od prirode kulture to može

biti teže ili lakše. Međutim, prema njenom mišljenju „glavni problem je kapitalizam”. Rodna opresija je utkana u srž kapitalizma, u njegovom srcu je logika profita koja funkcionira najbolje na podjelama svih vrsta, zaključila je ona, dodajući da upravo te podjele i dijeljenja, koja proizvodi kapitalizam, dovode do sukoba između ovih potlačenih grupa i skreće im pažnju sa sebe kao pravog problema. Na kraju je izjavila da je veoma važno konstantno osmišljavati nove forme i oblike organizovanja u borbi za jednakost i ljudska prava.

Razgovor sa piscem, prof. dr Igorom Štiksom, vodila je dr Gordana Kustudić. Tema razgovora ovog puta bilo je Štiksovo prozno stvaralaštvo, sa posebnim osvrtom na njegov roman „W”. Govoreći o romanu „Elijahova stolica”, koji je ostvario zavidan uspjeh kod čitalačke publike i osvojio pritom i brojne značajne nagrade, Igor Štik je rekao da se danas pita da li je toliki uspjeh tog teksta bio vezan uz činjenicu da su teme obrađene u njemu u tom trenutku bile „toliko tražene”. Brojne vrijedne knjige su „promašile svoj kontekst” ili su „zakasnile”, dok se dešavalo da slabije knjige prođu mnogo bolje upravo zbog toga što su pogodile pravi trenutak ili u tom trenutku zanimljivu temu. „Knjiga živi neki svoj život, pa je i ‘Elijahova stolica’ imala svoj put”, a sve to ne zavisi od pisca, dodao je on, već, nakon što bude objavljena, ide svojim putem. Na pitanje moderatorke o tome da li se neka vrsta odisejske niti putovanja može prepoznati u „Elijahovoj stolici” jednako kao i u „W”, Štik je potvrdio da se u obje priče radi o putovanjima koja mogu biti ili potraga za korijenima ili potraga za domom, koja naravno nikad nije završena. Na svom putovanju po Evropi, junaci romana „W” postaju učesnici realnih situacija koje su se u stvarnosti zapravo dogodile. Međutim, ljudi koji poznaju ta vremena i događaje, će, prema riječima Štiksa, primijetiti određene izmjene u odnosu na ono što se istorijski zaista dogodilo. Ovi junaci, kao savremenici određenih važnih revolucionarnih događaja, pokušavaju da utiču na istoriju, a ne budu njene žrtve. Poenta ovog romana nije bilo samo da se govori o sedamdesetim godina kad je politička ljevica imala veću snagu da pokrene promjene, već je pokušaj promišljanja toga šta su korijeni današnjeg svijeta i situacije u kojoj se nalazimo, istakao je autor. Veoma značajno u ovom romanu je pitanje varljivih identiteta koji se utrkuju sa junacima, Vladimirom i Valterom, kao i Evropa, kapitalistička i (post)socijalistička, ulivaju se u neočekivano i pamtljivo čitanje napetosti, intrigantnosti, igara moći, ali i moći same, kako je o ovom djelu rekao Boris Liješević. Kao veoma važan motiv nameće se demoniziranje ideje revolucije, pa se insistira isključivo na negativnim,

zločinačkim aspektima Francuske revolucije, a samim tim se dolazi do projektovanih slika o tome da je „kapitalizam jedina opcija koja postoji”. Upravo to „ubijanje ideje” i to na koji način svijet funkcioniše nakon ovih procesa, jeste ono što je intrigiralo autora, a samim tim i postalo predmet pripovijedanja u ovoj knjizi. Transformacija pobunjenika u komformiste je tako jedna od ključnih tema. Na kraju je, odgovarajući na pitanje o odnosu čovjeka i grada u svojim djelima, autor podijelio i svoj lični doživljaj rodnog Sarajeva koje se u različim oblicima pojavljuje u gotovo svim njegovim djelima. „To je prostor koji je za mene i moju literaturu izrazito inspirativan”, rekao je on dodavši da je Sarajevo mjesto u kome opstaju razne teme od kojih su neke čista emocija, neke druge trauma, a ima i onih koje su čista radost, i upravo je taj grad izvoriste svih tih tema.

Na promociji knjige „Bob Dilan – Poetika odmetništva” govorili su prof. dr Zoran Paunović, autor, i Zoran Hamović, urednik izdanja, dok se u ulozi moderatora našao Darko Nikolić. Govoreći o odrastanju Boba Dilana u rudarskom gradu i o uticaju takvog odrastanja na njegovo stvaralaštvo, Zoran Paunović je rekao da je ono bilo u velikoj mjeri, „isto onoliko koliko je uticalo na autora ove knjige da započne baš jednim, pomalo ličnim, zapisom o rudarskom gradu u kome je sam odrastao”. Takvi gradovi, prema njegovim riječima, ubačeni u automatizovani ritam proizvodnje, na jedan dramatičniji način podsjećaju one koji u njima odrastaju na to kako su osuđeni na to beskrajno automatizovano ponavljanje. Za one koji su nemirnog duha, kakav je Dilan bio od samog početka, takvo nešto je nezamislivo kao kontekst u kome bi mogao da provede život, rekao je Paunović. Tu se i rodila želja za bijegom, a upravo je muzika postala i utočište i način na koji se i figurativno i stvarno moglo pobjeći odatle. Paunović je Dilana opisao kao čovjeka koji je ostao dosljedan svom plemenitom otpadništvu, tj. otpadništvu od mase, odnosno svih oblika kolektivne svijesti. „Njegovo srljanje nije ništa drugo do traganje za vlastitom umetničkom zvezdom, koračanje za vlastitim umetničkim impulsima, beskompromisno, ne razmišljajući kako će drugi reagovati na to”, na taj način je Bob Dilan, kako je pojasnio Paunović, istovremeno i anđeo i budala. Na pitanje o ulozi urednika prilikom stvaranja ove knjige, Zoran Hamović je rekao da su se u njegovoj izdavačkoj kući vodili onim što je nazvao javnim interesom, za razliku od onoga što je opisao kao 'Grand paradu' u izdavaštvu. Što se tiče saradnje sa Paunovićem, on je istakao kako među njima postoji razumijevanje, preplitanje sličnih ideja i stavova, pa tako dijele i ljubav prema djelu Boba Dilana.

Prema riječima Hamovića, Dilan je neko ko je istinski mijenjao društvo, „pa i nas je promenio”, rekao je on ističući da je riječ o nevjerovatnoj snazi, koja je ujedno i razlog zbog koga je došlo do ove knjige i tolikog interesovanja za Dilanov život i djelo. Opisujući pristup slavnog kantautora u pisanju tekstova, Paunović je istakao da se Bob Dilan „ponašao kao neka vrsta katalizatora”, tj. stiče se utisak kao da mu te tekstove „diktira neka viša sila”. Ta vrsta spontanosti u stvaranju je, kako je rekao Paunović, odlika onih koje nazivamo genijima. Neke od njegovih najboljih, a ujedno i najpoznatijih pjesama, prema riječima autora knjige, ne djeluju kao 'dugo klesane' ili pak dugo stvarane, već „kao spontani izraz autentične inspiracije”. Taj privid spontanosti prisutan je i u onim pjesmama za koje se zna da ih je stvarao dugo, a energija kojom ih je stvarao nekad, iako izmijenjena, prisutna je i danas – zaključio je Paunović. „Kada je reč o odmetništvu, nesumnjivo je da se to može pridenuti svakom od velikih stvaralaca, jer to su oni koji uvek daju sebi tu vrstu privilegije da izlaze izvan granica”, rekao je Paunović dodajući da ta vrsta privilegije uvijek ide uz određeni rizik. Kod Dilana se odmetništvo ogleda u izbjegavanju toga da bude zarobljen, on nikad nije dozvolio da ga „slava obujmi i potroši”, a praveći velike promjene u svom izrazu i načinu stvaranja, on je stvarao djelo koje nikad nije moglo biti zarobljeno i potrošeno.

U okviru programskog dijela trećeg dana Sajma, na promociji „Sabranih djela Ljubomira Đurkovića”, u izdanju „Žute kornjače”, sa moderatorom Goranom Radojičićem govorio je Ilija Đurović, književnik i urednik ovih izdanja. Prema riječima Ilije Đurovića, u knjizi koja obuhvata prozu i poeziju, „koliko god opus Ljubomira Đurkovića obimom djelovao skromno, u njemu je zapravo sabijen čitav jedan prostor i borbe ljudi koji su taj prostor naseljavali, dok im se pred očima ubrzano mijenjao“, dok je u predgovoru izdanja „Sabranih drama“ istakao da je Đurković „u skućeni svijet naše dramske književnosti uveo savremene postupke reinterpretacije antičkih mitova, pa čitaoci ove knjige mogu da vide kako bi izgledalo kad bi Edipov grijeh bio zapravo laž izmišljena da bi se došlo do vlasti, kad bi priča o Medeji kao čedomorki i divljakušici bila njena sopstvena izmišljotina, i kako motivi iz antičkih mitova izgledaju kad se postave u kontekst 'rijaliti' programa“. Govoreći o tome kako je došlo do izdavanja sabranih djela ovog autora, Đurović je otkrio kako je to bilo motivisano činjenicom da je veliki broj tekstova Ljubomira Đurkovića nedostupan publici danas. Njegove dvije zbirke poezije se, kako je kazao, vjerovatno teško nalaze i u bibliotekama, isti je slučaj i sa mnogim

od njegovih drama. U ovom dvotomnom izdanju mogu se naći i nikad ranije objavljeni tekstovi, poput neobjavljenih pjesama pisanih dvijehiljaditih godina. Đurović je ukazao da posebnu važnost za njega ima prozni dio, budući da Ljubomir Đurković nije bio poznat kao prozni pisac, iako je stvarao izuzetno interesantna i vrijedna djela na tom polju. Ove pripovijetke je trebalo da budu dio nikad završenog romana. Međutim, način na koji su napisane, zaokružene i bez manjkavosti koje bi zahtijevale dodatne intervencije – kako je naveo urednik izdanja – mogu nam sugerisati kakav je taj roman mogao biti. U posebnom osvrtu na dramu „Otpad“, Đurović je istakao da je to djelo donijelo neki novi vid svijesti o pozorištu i njegovoj snazi. U ovom tekstu je obrađena jedna vrlo osjetljiva tema NATO bombardovanja, porodičnih odnosa u jednoj takvoj situaciji, i, kako je Ilija Đurović rekao, premijera predstave postavljene po tom dramskom tekstu „izazvala je jedno posebno naelektrisanje, i glumaca i publike“, pa je samim tim i ostala Đurkovićeva najpoznatije djelo. Međutim, uprkos svemu navedenom, Đurović je rekao da se trenutno u Crnoj Gori ne igra nijedna predstava po tekstu Ljubomira Đurkovića, a to u crnogorskoj kulturi nije usamljeni slučaj.

Na promociji trilogije „Atstal tiš, riba friš“, sa moderatorom Darkom Nikolićem su razgovarali autor Slobodan Tišma i Relja Dražić, urednik izdanja. Slobodan Tišma je srpski književnik i muzičar, jedan od osnivača kulturnih novotalskih bendova „La Strada“ i „Luna“. Dobitnik je NIN-ove nagrade 2011. godine za roman „Bernardijeva soba“. Njegovo najnovije djelo, trilogiju „Astal tiš, riba friš“, koja obuhvata knjige „Život pesnika – political nigredo“, „Ima li koga kod kuće – zapis jednog šizofreničara“ i „Genije bas gitare“, Teofil Pančić je okarakterisao kao autobiografsko, odnosno autofiksijsko, dok ga sam pisac naziva autografijom. Na početku knjige nalazi se zapis „nomen est omen“, a sam pisac je u brojnim intervjuima rekao da ne vjeruje u tu frazu, nakon toga slijedi rečenica Ante Tomića da tek relativizacijom na planu naracije i identiteta mogućom postaje i demokratizacija u realnom političkom smislu, i to je rečenica koja se ponavlja kroz sve tri knjige. „Mislim da bi danas pisci trebalo svaku knjigu da potpisuju drugim imenom“, iako to nije ništa novo, kako je rekao, i znamo brojne slučajeve heteronomije u književnosti. I sam se dvoumio oko toga prilikom pisanja ove trilogije, međutim, odustao je od toga, ali ne i od ideje da bi pisci zaista trebalo da potpisuju svaku knjigu drugim imenom. To bi, kako tvrdi, „razbilo tu sliku o personi, o ličnosti, koja je uvek izvor autoritarnosti, autoriteta koji se nameće čitaocu, a to je ono što uvek šteti demokratskom principu neke

ravnopravnosti”. On vjeruje da lik autora treba 'zamagliti', jer su i neki od najpoznatijih i najboljih pisaca, iako su stvarali veliku književnost, istovremeno svojim imenom ostvarivali dominaciju nad drugima. U skladu sa tim, on je svoju trilogiju nazvao haotičnom, vodeći se Hajdegerovim „da je vreme sistema prošlo”, pa je i sam, kako je naveo, prevazišao 'sređenost', odnosno organizovanost, koju su imali njegovi raniji romani poput „Bernardijeve sobe”. Osvrnuvši se na činjenicu da je dobitnik NIN-ove nagrade, Tišma je rekao da nikad nije bio opsjednut time, niti je očekivao da će je dobiti, i da od toga ne treba praviti famu. To što na omotu knjige iz ove trilogije nema podatka da je pisac osvojio ovu prestižnu nagradu, urednik Dražić je prokomentarisao uz šalu da je Slobodana Tišmu teško bilo ubijediti čak i u to da ove knjige potpiše svojim imenom, a kamoli da još dodaju i tu informaciju o nagradi. „Slobodan Tišma ima jedan svoj, prilično veliki, krug fanova i oni svi znaju da je on ninovac, pa nema potrebe da se to ljudima gura dodatno pod nos”, rekao je Relja Dražić. Ove knjige karakterišu interesantna jezička eksperimentisanja poput upotrebe futura na mjestima gdje bi se očekivao prezent ili čak perfekat, ženskih oblika imena umjesto dobro znanih muških, prenebregavanje glasovnih promjena i njihovog uvođenja. Ovakav postupak je u skladu sa ranije pomenutim haosom i borbom protiv forme, ali i sa temama ove trilogije. Dvije osnovne stvari koje se, prema riječima autora, provlače kroz sve tri knjige jesu nasilje, i to političko – posebno u trećoj knjizi, i bolest. „Zapis jednog šizofreničara”, podnaslov knjige „Ima li koga kod kuće” govori upravo o borbi sa bolešću, koju je autor okarakterisao kao neprocjenjivo važnu za njegov sveukupni razvoj, a posebno umjetnički. Objašnjavajući zašto je ovo djelo u cjelosti više autografija nego autobiografija, te osvrćući se na kontradiktorne stavove u tekstu o autobiografijama uopšte, Tišma je objasnio da to potiče iz njegove kontradiktornosti od koje, kako tvrdi, ne bježi. „Obično ljudi čitaju knjige i traže tu nit ideja, i očekuju da se ona dosljedno sprovede do kraja”, a toga kod njega nema, rekao je. Relja Dražić je ove romane nazvao, „na neki način”, istorijom Novog Sada, odnosno „autobiografijom Novog Sada”, smatrajući da je to možda njihovo najpreciznije određenje.

Kraj programa trećeg dana Sajma obilježio je razgovor koji su vodili moderatorka dr Gordana Kustudić i Mario Liguori, profesor i književnik. Mario Liguori je italijanski književnik i profesor, porijeklom iz Sarna, koji živi i radi u Srbiji. Piše na srpskom i italijanskom jeziku i autor je više romana i zbirki priča. Diplomirao je komparativne jezike na

Univerzitetu L'Orientale u Napulju, a doktorirao na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, gdje predaje italijanski jezik. Na pitanje o tome koji su pisci na srpskohrvatskom jeziku najviše uticali na njegovo stvaralaštvo i umjetnički izraz, Mario Liguori izdvojio klasike poput Andrića, koga je prvi put čitao na italijanskom, kao i Kiša i Crnjanškog, od koga je pomenuo djelo „Kod Hiperborejaca”, dok je takođe uživao u poeziji Mike Antića. Moderatorica je istakla da je upravo u Liguorijevoj novoj knjizi „Via Aquarossa” prepoznala Andrićev stil, odnosno stil koji nalikuje onom iz romana „Na Drini ćuprija” i „Travnička hronika”. Komentarišući svoj odnos prema ovom jeziku, Liguori je otkrio da je srpski jezik za njega izazov, ali i ljubav. Naveo je napolitanski, italijanski, kao i švedski jezik kao jezike koje govori i koji se u njemu bore bivajući „lepi koliko i naporni”. „Via Aquarossa”, prema riječima Kustudić, teško se može nazvati romanom u pravom smislu riječi, već je u pitanju „narativni hibrid” u kome se prepliću različiti narativni kodovi. Od stereotipnog pripovijedanja, preko intervjua do pisma, a svako od 25 poglavlja govori o različitim ljudima koji su na razne načine povezani sa Ulicom Aquarossa. Autor je upravo ovu ulicu nazvao glavnim junakom, dodajući da je ulica granica između intimnog, koje se nalazi kad se pređe iza kućnog praga, i onoga što se nalazi izvan kuće ili doma. „Ulica je jedan mikrokosmos gde je izuzetno pametan čovek i gdje je budala”, rekao je on. Govoreći o svojim ranim godinama, Liguori je pojasnio: „Ja sam odrastao na ulici, kao i svako italijansko dete iz Južne Italije, u pozitivnom i u negativnom smislu, jer sam video i najstrašnije stvari, a video sam i najlepše koje nikad neću zaboraviti”. Tako je ono što je po planu trebalo da bude zbirka priča preraslo u knjigu o jednoj ulici. U ovoj knjizi prikazana je netipična, odnosno nestereotipna slika Italije, i to naročito Juga ove zemlje. Međutim, Liguori je rekao kako njegova namjera nije bila da se bavi razgradnjom mita, koji najčeće gaje stranci o Italiji kao isključivo lijepoj i bogatoj, već je prosto zauzeo kritički stav prema zemlji u kojoj se rodio i koju poznaje dobro. Stereotipna slika Italije je ono što zapravo ne postoji, to je, prema njegovim riječima, prikazivanje jedne lažne Italije u kome učestvuju političari, dok se zanemaruje stvarna, mistična ljepota, ali i problemi koji se kriju iza lažne fasade koja je predstavljena spoljašnjem svijetu. Zemlja je talac države i to je problem na koji je on kao pisac imao obavezu da ukaže, otkrio je Mario Liguori. Politički obojen diskurs posljednjeg poglavlja uključuje prvi i jedini put u tekstu anonimne junake, a sudbina ulice iz naslova otkriva se u Americi, i to u tržnom centru po imenu „La dolce vita”. Izbor Amerike nije

slučajan, kao i izbor imena tržnog centra koji opet predstavlja tu lažnu sliku Italije koja ne postoji. Međutim, u pitanju je i neka vrsta bijega ili konačnog raskidanja sa prošlošću.

Posjetioi Sajma četvrtog dana su bili u prilici da prisustvuju razgovoru na temu „Odnos stvarnosti i umjetnosti”, koji je moderatorica dr Gordana Kustudić vodila sa gošćom prof. dr Adrijanom Marčetić. U fokusu razgovora bila je njena knjiga „Istorija i priča” u kojoj se autorka prevashodno fokusira na uticajne romane iz srpske književnosti. Ona se u ovoj knjizi bavi odnosom istorije i romana sagledavši taj odnos istraživanjem toga kako savremena naratološka teorija gleda na ovo pitanje, što obrađuje u uvodnom dijelu knjige, dok se u ostalim poglavljima bavi analizom „Peščanika” Danila Kiša, „Hazarskog rečnika” Milorada Pavića i romana „Sudbina i komentari” Radoslava Petkovića. „Do izjednačavanja fikcije i pripovedanja dolazi najviše u angloameričkoj teoriji proze i kritici zbog toga što se u engleskom jeziku, kao što znate, termin 'fiction' odnosi, pre svega, na prozu, odnosno na roman i onda je po nekakvoj inerciji došlo do toga da se fikcija poistoveti sa pripovedanjem”, pojasnila je Adrijana Marčetić ističući da je to pogrešan stav jer pripovijedanje nije prisutno samo u romanima i pričama, već je prisutno i u filmu, stripu, video-igrama, stoga nije dobro postavljati znak jednakosti između pripovijedanja i fikcije. Pojašnjavajući odnos pripovijedanja u romanu i istorije, ona je pomenula kako je to posebno zanimljiva tema u srpskoj književnosti, jer je istorija uvijek zanimala pisce sa ovih prostora. To je slučaj, između ostalih, i sa velikanima poput Andrića i Crnjanskog, a „i savremeni roman u srpskoj književnosti je veoma zainteresovan za preispitivanje nekih istorijskih tema”. Međutim, postoji velika razlika u načinu na koji su klasici pristupali istoriji i istorijskoj građi, kako su tretirali istorijsku istinu i kako inkorporirali istorijska dokumenta u svoju priču, u odnosu na to kako se istorijom bave savremeni pisci, postmodernisti. „Andrić i Crnjanski su verovali u to da roman može da donese nekakvu istinu o svetu, prošlom ili ovom sadašnjem, da nudi nekakav objektivan pogled na svet koji nas okružuje”, rekla je ona, dok savremeni pisci postmodernisti najčešće smatraju da istine o svijetu, nema ni u romanu ni u istoriji. Komentarišući knjigu „Logika književnosti” Kejt Hamburger, Marčetić je izjavila kako je ova autorka napravila dobru razliku između fikcije i historiografskog pripovijedanja, ali problem vidi u tome što je Hamburger potpuno „amputirala pripovedanje u prvom licu iz fikcije”. „Za nju, prosto, autobiografski roman u prvom licu nije fikcija i tu imate problem”, zaključila je Adrijana Marčetić. Govoreći o teoriji

Dorit Kon, Marčetić je istakla kako je Kon prva uvela neke sadržinske i formalne kriterijume pomoću kojih razlikuje istoriju od fikcije. Dok su sadržinski jasni sami po sebi: ukoliko je riječ o izmišljenim mjestima ili junacima, onda je to, naravno, fikcija, dok ako se govori o stvarnim mjestima i ljudima, to može biti istoriografija, ali i fikcija. Zbog toga nijesu dovoljni samo sadržinski kriterijumi, već moraju postojati i formalni, pa je tako jedan od njih taj što u romanu postoji razlika između fabule i sižea, dok u istoriji postoje stvarni događaji na osnovu kojih se gradi neka fabula, pa tek onda slijedi pripovijedanje. Drugi kriterijum je taj da ne postoji znak jednakosti između pripovjedača i autora djela, tj. pripovjedač nije pisac čije ime stoji na koricama knjige. Međutim, inovacija koju je uvela Kon je ta što se razlika između fikcije i istorijskog teksta može uočiti vrlo lako onog trenutka kad kroz tekst dobijemo uvid u psihološku svijest lika, čime se djelo automatski raspoznaje kao fikcija. Toga ne može biti u istoriografiji, zaključila je ona.

Termin od 18 časova na četvrtom Jesenjem sajmu knjiga „Anderva book” bio je namijenjen za promociju romana „Godina bez proljeća” Adnana Repeše, pa je ovom prilikom sa autorom o djelu razgovarao moderator Darko Nikolić. Roman „Godina bez proljeća” je prikaz odrastanja u ratnim zbivanjima u Bosni. Ivan Milenković je ovo djelo opisao kao „roman u fragmentima koji u sebi sadrže još manje fragmente – priče u pričama kao kutije koje u sebi imaju manje kutije – do kojih je potrebno doći kako bismo ih raspakovali (možda i dešifrovali) i u njima pronašli ključeve za stvarnost”, dok ga je Elvedin Nezirović okarakterisao kao veličanstvenu posvetu životu i odrastanju ispisanu jezikom pravog majstora književnosti. To što danas postoji ova knjiga, dokaz je toga, rekao je Repeša, da pisci ne biraju teme, već one „zgrabe” pisce. Nakon dugog premišljanja o tome da li želi i da li je dostojan pisati na ovu temu, na savjet prijatelja, pisca Semezdina Mehmedinovića, odlučio je da se baci na posao stvaranja priče o onome što svi mi imamo, o „jednoj godini u životu iz koje nikad ne uspijemo izaći”. Na korici knjige se, primijetio je moderator, nalazi nedovršena rečenica: „U brdu sam vidio psa kako pohlepno pase travu...”. Ova rečenica će čitaocima sačekati nekih stotinu i nešto strana kasnije, i time ih vratiti na početak, najavivši zatvaranje jednog kruga. Na početku teksta je i Kafkin citat (iz pisama Mileni) o tome kako je i kratkotrajni prestanak kiše događaj koji zaslužuje da se zabilježi pisanjem pisma, a nakon toga počinje priča ovog romana. Knjiga je prepuna reminiscencija na svakodnevne događaje: postavljanje stativa za fudbal na ulici, improvizovani tenis preko zamišljene mrežice, trenutke

mladalačke zaljubljenosti, i sve to je ono što ovu priču čini antiratnom, odnosno pričom o pokušaju života za vrijeme rata, kako je i sam autor opisao. Govoreći o tome kako je pisati o životu tokom rata, a da je sam iskusio to, Repeša je rekao: „Ja sam pisao iz svog vlastitog iskustva, ali sam želio da postignem neku vrstu slike – da ne pišem ono što znam, nego o onome što vidim”. Iako to može zvučati čudno, kako je rekao, čovjek se na rat navikne, otkrivši da se bolje zabavljao 1993. godine, nego 1998. kad je rat bio gotov. Bio je to način održavanja života ili slike o životu u ratu, život koji prkosi granatama koje su padale. „Kad u 15. godini vidiš mrtvaca, to je veliki šok, ali kad poslije tri dana vidiš drugog, a poslije pet treće, tijelo se brani i počinje da se navikava”, rekao je on.

Kraj programskog dijela četvrtog dana Sajma obilježila je promocija romana „Pakrac”, o kome su govorili Vladan Matijević, autor i mr Ksenija Rakočević, moderatorka. Ovjenčan nagradom „Beogradski pobjednik” za najbolji roman na sprskom jeziku objavljen 2023. godine, ovo djelo je od strane Tanje Milenković opisano kao „odlična studija nastanka i uspona mentalne bolesti” jer, kako je navela, veoma vjerno prikazuje način na koji razmišlja osoba koja je doživjela traumu rata. Vladislava Gordić Petković smatra da je Matijević u „Pakracu” hroničar patnje i paranoje, dok Marija Nenezić kaže kako je ovaj roman „koloritna freska patnje, ispričana postupkom koji tu patnju predočava, izbliza i nemilosrdno”. Na pitanje šta sve „Pakrac” iz naslova može da bude i šta ono zapravo jeste, Vladan Matijević je odgovorio time što je ovo djelo okarakterisao kao antiratni i psihološki, ali i beogradski roman, a ujedno i noar roman – jer ima mračnu atmosferu, dok je Pakrac toponim u koji je on odabrao da smjesti sjećanja glavnog junaka. Jedan od razloga za ovaj odabir toponima je i u samom zvuku te riječi, kao sličnosti sa riječju pakao, „ali Pakrac nije taj iz Slavonije, iz 91. godine, nego je Pakrac Beograd 2019. godine, kada se događa radnja”, otkrio je autor. Mjesto dešavanja radnje je pred ulazom u Đeram pijacu, a glavnom junaku koji se zove Pepi Pakrac je u glavi, jer je on tamo bio na ratištu 1991. godine. „Ako bi u jednoj rečenici rekli o čemu je – ovo je roman o nasilju”, i to onom nasilju koje potresa sadašnje društvo, kao i priča o traženju uzroka koji je doveo do toga „da u današnje vreme mira, u gradovima važe zakoni kao sa ratišta”, rekao je Matijević. Govoreći o rečenicama koje prekidaju tekst, autor je ukazao na parole koje glavni junak uzvikuje sa plave hoklice. To nijesu nikakve pobunjeničke parole, on govori ono što čuje, kao na primjer: 'Vlast ima kapacitet' ili 'Beograd ima veliko srce'.

Dakle, ono što je postalo floskula, „ono što čujemo non-stop, u predizbornim kampanjama”. Međutim, iz usta mentalno oboljelog čovjeka, ove parole postaju nešto samom sebi protivrječno, nešto što samo sebe poništava, preuzimajući potpuno suprotno značenje od onoga koje su zamislili oni koji osmišljavali te parole, objasnio je Matijević. Roman konstantno prekidaju rečenicama iz crne hronike, koje junak stalno sluša od prolaznika ili ih pročita u novinama. Ove rečenice doprinose, gotovo u obliku hora, zaokruživanju slike društva opisanog u knjizi. Kroz čitav roman, glavni junak se pita zašto je otišao u rat. Da li je to bilo u inat roditeljima, zbog Žane, ili možda da bi se konačno uklopio u masu? Na kraju se, kao neka vrsta rješenja, otkriva da je on u rat otišao da upozna Pepija, nasilnika i ubicu, potpunu suprotnost plašljivcu kakav je on – glavni junak bio. Međutim, Pepi jeste glavni junak, pa ispada da je on u rat pošao kako bi konačno upoznao svoju tamnu stranu, rekao je autor. U tom smislu, sam kraj predstavlja suočavanje sa Pepijem, odnosno sa sobom, i konačno ubijanje te tamne strane, istovremenim uništavanjem sebe, pojasnio je Matijević na kraju.

Programski dio petog dana Sajma počeo je promocijom „Ex Yu rock enciklopedije 1960–2023”. Petar Janjatović, muzički novinar i rok kritičar, predstavio je publici peto dopunjeno izdanje enciklopedije koja se bavi rok scenom SFRJ, kao i država koje su je nekad činile, obuhvatajući period od 1960. do decembra 2023. godine. U odnosu na prethodno, iz 2016. godine, ovo izdanje sadrži oko 30 novih enciklopedijskih jedinica. Novina je i u tome što se među ovim stranicama takođe nalazi spisak muzičkih dokumentaraca, kao i značajnih sajtova koji se bave praćenjem rokenrol scene, dok je tu i izbor novih fotografija, u boji i crno-bijelih, u većem formatu nego što je to bilo u ranijim izdanjima. Uspjeh ove knjige danas se prepoznaje u tome što stranice Vikipedije prepisuju tekstove iz nje, citiraju je radijski voditelji, postaje literatura onima koji se akademski bave pop i rok kulturom, a svim muzičarima je čast da se nađu među njenim stranicama. Na pitanje o tome kako je tekao proces skupljanja građe za prvo izdanje „Ex Yu rock enciklopedije”, koje je izašlo 1998. godine, Janjatović je otkrio da je to bio mukotrpan, ali i vrijedan posao. Značajan izvor informacija su bile novine, intervjui koje su on i njegove kolege tokom godina uradili, ali su ne manje važne informacije došle i iz razgovora sa ljudima. Razlog kontinuiranog izdavanja novih i dopunjenih izdanja može se naći u autorovoj neprolaznoj želji za novom muzikom, ali i u interesovanju za knjigom čiji se tiraži redovno

rasprodaju. O tome šta je uloga „Ex Yu rock enciklopedije” danas, Janjatović je rekao da je ova knjiga vodič; dakle, priručnik za nekog ko je radoznao. Dodao je da ljudi koji vole određeni žanr mogu u ovom izdanju da saznaju o novim bendovima iz toga žanra, pa da ih onda potraže na internetu. „Ogromna je produkcija svega, vrlo je teško snaći se i sigurno puno toga, od muzike koju bi neko voleo, prođe ispod radara”. U skladu sa tim, on značaj jedne ovakve knjige vidi i u čuvanju podataka u vezi sa jugoslovenskim periodom iz značajne grupe i u vezi sa pokretima koji su ga krasili, kao i onim što je došlo nešto kasnije, ali i u bilježenju savremenog trenutka i onog što je u današnjem muzičkom stvaralaštvu kvalitetno i važno.

Kraj programskog dijela IV Jesenjeg sajma knjiga „Anderva book” obilježio je razgovor koji je moderator mr Goran Radojčić vodio sa piscem Petrom Andonovskim. Ovaj makedonski pisac studirao je opštu književnost na Filološkom fakultetu Univerziteta Sv. Ćirila i Metodija u Skoplju. Sa romanom „Telo u kojem treba da se živi”, iz 2015. godine, osvojio je nagradu Roman godine, dok je Nagradu evropske unije za književnost osvojio 2020. godine sa romanom „Strah od varvara”. Osim pomenutih knjiga objavio je i zbirku poezije „Mentalni prostor”, kao i romane „Oči boje cipela” i „Leto bez tebe”. Govoreći o knjizi „Strah od varvara”, Andonovski je rekao da ga početak tog romana vezuje baš za Crnu Goru, tj. za Cetinje gdje je bio u rezidenciji za pisce. Na pitanje o tome ko su zapravo varvari iz naslova ovog romana, autor je istakao da tema varvarstva nije nova u književnosti, oni su prisutni već kod Homera, odakle i dolazi sama ta riječ, pa od njih potiče nejasno 'brbljanje' i ključ je u nerazumijevanju između varvara i onih koji to nijesu. To se dalje oslikava u vječitom zazoru od 'drugoga' i 'nepoznatog'. Ideja za ovu knjigu došla je od istinitog događaja od koga je Adonovski htio da napravi svoju fiktionalnu priču. „Zapravo, i moja porodica, i mi smo bili stranci, varvari na Kritu”, otkrio je on, budući da je u mladosti zbog očevog posla često odlazio na Krit. „Mi smo bili oni koji su se 'nametnuli', koji 'prirodno ne pripadaju' tamo”, rekao je on uz konstataciju da mu uopšte nije stran osjećaj da bude taj drugi – stranac. Koliko mu je važan odnos koji njegova djela ostvaruju sa čitaocima i to da li se plaši nerazumijevanja poruke koju je svojim tekstom htio prenijeti, Petar Andonovski je rekao da je takve strahove imao na početku, ali da ih je ubrzo prevazišao. Na pitanje moderatora o tome da li književnost danas ima snagu da utiče na čitaoce i izazove kod njih neke promjene, Andonovski je rekao da ne vjeruje da će književnost promijeniti svijet kao svijet, ali može izmijeniti

pojedince i uticati na njega. „Zato smatram da u 21. veku književnost mora da bude angažovana”, rekao je on tvrdeći da ukoliko nije angažovana, utoliko je značaj književnosti danas manji.

U okviru dječijeg segmenta, programski sadržaj IV Jesenjeg sajma knjiga „Andreva book” obilježili su: nastup dječijeg hora JU OŠ „Milija Nikčević” pod dirigentskom palicom Marice Pejović; promocija nove knjige „Beskrajnim stazama umjetnosti”, koja je rezultat stvaralačkog procesa Kluba malih-velikih pisaca Dječijeg odjeljenja JU Narodna biblioteka „Njegoš” Nikšić; promocija „Bajke o belom jelenu”, dvojezične dječije knjige autora Žarka Vučinića objavljena od strane Udruženja crnogorskih pisaca za djecu i mlade (UCPDM) u okviru Biblioteke Sokolić; te i promocija knjige za djecu „Grudva prijateljstva” autorke Nade Šćepanović, koja je izašla u okviru novopokrenute edicije „Maštaonica” u JU Narodna biblioteka „Njegoš”.

Mr Bojana OBRADOVIĆ

PROJEKTI

SAVREMENA CRNOGORSKA METASTILISTIKA (XX–XXI)

Međunarodni naučnoistraživački projekat „Stilistika slovenskih zemalja na razmeđu dvaju vijekova (XX–XXI)”, nastao u okviru Komisije za stilistiku Međunarodnog slavističkog komiteta u januaru 2020. godine, bavi se sistemski i kompleksno izučavanjem savremenog stanja u slovenskoj stilistici, proučavanjem stilističkih ideja, koncepcija u posljednjih pet decenija.

U Međunarodnom komitetu slavista, jednom od najvećih svjetskih slavističkih okupljanja, trenutno ima preko 40 aktivnih komisija (i 10 neaktivnih), u čijem radu učestvuju predstavnici slovenskih i neslovenskih zemalja, postižući na taj način i međunarodno prihvaćene rezultate. Ova istraživanja, koja izvode timovi slavista iz raznih zemalja svijeta, značajan su doprinos kompleksnom i sistematskom upoznavanju razvoja slovenskih jezika i kultura u širem evropskom i globalnom kontekstu. Prvi međunarodni slavistički kongres je održan 1929. godine u Pragu, čime je započeta tradicija redovnog okupljanja lingvista iz cijelog svijeta, a od 1958. održava se svakih pet godina.¹ Ovaj okvir slavističke naučne misli razvija se zahvaljujući međunarodnim naučnoistraživačkim timovima (komisijama), uspostavljenim u okviru Međunarodnog komiteta slavista. Crna Gora je članica nekoliko komisija, između ostalih i Stilističke (koja broji 15 zemalja), u okviru koje se realizuje navedeni projekat. „Međunarodna slavistička istraživanja determinišu istraživački prioriteti, čija istraživanja se realizuje upravo unutar pojedinih nacionalnih istraživačkih sredina. Međunarodni komitet slavista i zbog toga nastoji da se rezultati komparativnih istraživanja realizovanih u institucijama slovenskih i neslovenskih zemalja predstavljaju na što širem međunarodnom nivou”.²

¹ Da bi se bolje predočila veličina Kongresa, na posljednjem Kongresu slavista 2018. godine učestvovalo je 1331 učesnik. Naredni će se održati u Parizu 2025. godine.

² Tepavčević, Miodarka, koordinatorica za lingvističku stilistiku u međunarodnom projektu „Stilistika slovenskih zemalja na razmeđu vjekova”, Okrugli sto „Crnogorski jezik, književnost i kultura na Univerzitetu Crne Gore”, 15. V 2024.

PROJEKTI

Istraživanje razvoja metastilistike i metapoetike 1970–2024. u svim slovenskim zemljama, izvršeno u periodu 2021–2024. u okviru naučno-istraživačkog projekta „Stilistika slovenskih zemalja na razmeđu dvaju vijekova (XX–XXI)”, dosad je rezultiralo publikovanjem dvije monografije – opšte sa rezultatima istraživanja južnoslovenskih, zapadnoslovenskih i istočnoslovenskih zemalja (38 istraživača iz 14 zemalja) pod nazivom „Стилистика славянских стран на рубеже XX–XXI веков” / Slavic Stylistics at the Turn of the Century (XX–XXI) / Stilistika slavenskih zemalja na razmeđu dvaju vijekova (XX–XXI), ur. Stanislav Gajda, Natalija Klušina, Branko Tošović, Komisija za stilistiku Međunarodnog slavističkog komiteta, Moskva, Flinta, 2023. i južnoslovenske (25 autora iz 7 zemalja) pod imenom „Savremena južnoslovenska metastilistika i metapoetika”, kolektivna monografija, ur. Branko Tošović, Beograd–Grac: Stilistička komisija Međunarodnog slavističkog komiteta – Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Aletea, 2024.

Opšta monografija „Stilistika slavenskih zemalja na razmeđu dvaju vijekova (XX–XXI)” bavi se proučavanjem stilistike slovenskih zemalja tokom proteklih pola vijeka. Radovi o nacionalnim stilistikama tri slovenska bloka – zapadnom, južnom i istočnom – omogućavaju prikaz opšteg i specifičnog stanja pojedinačnih nacionalnih stilistika. Svi radovi su pisani na nacionalnim jezicima, što dodatno pruža sliku raznolikosti slovenskih kultura, terminologije i pristupa problemima. Monografija je zamišljena tako da čitaocima pruži kroz fundamentalne probleme razumijevanje stilistike u svim slovenskim zemljama od 70-ih godina XX vijeka do savremenog doba. Sagledavanje razvoja stilistike u slovenskom svijetu i njenog aktuelnog stanja važno je ne samo za realno sagledavanje ove lingvističke discipline već i za planiranje novih istraživanja u bližoj i daljoj perspektivi koji će odrediti pravac njenog budućeg razvoja. Iz Crne Gore istraživanjima književne stilistike i poetike bavila se doc. dr Nataša Jovović, ističući intenzitet istraživanja u ovoj oblasti, a lingvističke stilistike prof. dr Miodarka Tepavčević, kritički procjenjujući njeno stanje, apostrofirajući značaj metodoloških aspekata i perspektive razvoja. Monografija je obuhvatila posljednjih pet decenija (1970–2020) i dvije oblasti lingvostilistiku i književnu stilistiku sa poetikom sa dva osnovna problema:

1. stilističke ideje i koncepcije u stilistici slovenskih zemalja,
2. savremeno stanje stilistike u slovenskim zemljama.

Druga međunarodna monografija „Savremena južnoslovenska metastilistika i metapoetika”, Beograd – Grac/Graz: Stilistička komisija Međunarodnog slavističkog komiteta – Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Aletea, 2024. – 580 s. [Slovenska stilistika, tom 2] bavi se južnoslovenskim blokom zemalja i urađena je pod koordinacijom emeritusa prof. dr Branka Tošovića iz Graca, koji je za rješavanje ovako složenog problema formirao istraživački tim, koji je u početku imao 16 autora (kasnije proširen na 25 istraživača: Branko Tošović, Darin Angelovski, Marina Biti, Evdokija Borisova, Aleksandra Đurkova, Radoje Femić, Marija Ilijeva, Desislava Ivanova, Nataša Jovović, Slavčo Koviloski, Nenad Krcić, Tamara Labudović, Daniela Marot Kiš, Goran Milašin, Milana Poučki, Teodora Rabovjanova, Saša Simović, Svetlana Slijepčević Bjelivuk, Saša Stanić, Strahinja Stepanov, Diana Stolac, Amela Šehović, Lidija Tanturovska, Miodarka Tepavčević, Olga Vojičić-Komatina) iz 7 zemalja (Crna Gora, Hrvatska, Slovenija, Srbija, Makedonija, Bosna i Hercegovina, Bugarska). „Konzistentnost autorskih pozicija i specifičnost stilistike u južnoslovenskom bloku zemalja dovede do toga da je za svaku zemlju riječ o dvije stilistike – jezičkoj i književnoj, ili u predloženoj terminologiji – metastilistici i metapoetici, što omogućava sagledavanje stilskog istraživanja u prostoru i lingvistike i književne kritike. U Crnoj Gori u realizaciji monografije za lingvostilistiku bila je koordinatorka prof. dr Miodarka Tepavčević, a za književnu stilistiku doc. dr Nataša Jovović. Tim za književnu stilistiku je u međuvremenu proširen sa većim brojem istraživača, pa su osim doc. dr Nataše Jovović uključeni i doc. dr Olga Vojičić-Komatina, doc. dr Tamara Labudović, prof. dr Saša Simović i dr Radoje Femić. Ogroman doprinos dat je kroz gotovo 1000 bibliografskih jedinica, a u novom zajedničkom radu ovog autorskog tima je predstavljen razvoj književne stilistike koji je obuhvatio i najznačajnije istraživače zaključno sa 2023. godinom. Sa druge strane, i broj bibliografskih jedinica iz lingvostilistike, koji je sakupila i kritički analizirala prof. dr Miodarka Tepavčević, iznosi 1000. Dakle, ukupna brojka od 2000 bibliografskih jedinica za oba područja istraživanja svjedoči o veoma bogatom razvoju lingvostilistike i književne stilistike, odnosno metastilistike i metapoetike u Crnoj Gori za proteklih 50 godina”.

Istraživanja crnogorske metalingvistike ukazuju na početke lingvostilističkih istraživanja, teorijsko-metodološke aspekte proučavanja, temeljne problemske izazove sa kojima se susretala, dostignuća u razvoju i buduće tokove istraživanja. Lingvistička stilistika je imala svoj temelj

PROJEKTI

u starim i nastavak u novim područjima interdisciplinarnih istraživanja. Književna metastilistika i metapoetika najviše su razmatrane u dvijema vodećim ustanovama Crne Gore – Univerzitetu Crne Gore i Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti. Istraživanja su pokazala da je u pedesetogodišnjem periodu nastala bogata naučnoistraživačka djelatnost. Snažan zamajac razvoju književne stilistike dala su istraživanja i naučni radovi Nova Vukovića, dok na polju lingvističke stilistike nezaobilazno mjesto pripada Zorici Radulović.

Publikacije nastale u okviru projekta „Stilistika slovenskih zemalja na razmeđu dvaju vijekova (XX i XXI vijeka)” donose veoma značajne informacije o aktivnostima u proučavanju metastilistike i metapoetike, kao i o njihovim rezultatima u vidu: monografija, zbornika, naučnih radova, prikaza, doktorskih disertacija, magistarskih radova, naučnih skupova. Analitički dio istraživanja nudi obilje podataka o razvoju, novim metodama, idejama, koncepcijama, kritičkoj valorizaciji pristupa, metoda, disciplina i dr., tumačenjima stila i stilskih postupaka, modernizaciji istraživanja primjenom novih tehnologija, multidisciplinarnim sinergijama, uticaju drugih slovenskih i neslovenskih zemalja, te doprinosu svjetskoj/evropskoj/južnoslovenskoj/nacionalnoj stilistici i poetici. Monografije daju sveobuhvatna tumačenja modernih strujanja u lingvostilistici, književnoj stilistici i poetici, kao i novih stilističkih i poetičkih ideja na području Crne Gore u periodu od pet i više decenija.

Stilistika je u Crnoj Gori postepeno gradila svoj status i ulogu među drugim lingvističkim disciplinama, utvrđujući predmet izučavanja, definišući ciljeve, zadatke, razvijajući pojmovni i terminološki aparat. Dvojni odnos jezika i književnosti, a time i lingvističke i književne stilistike predstavlja dvije rijeke koje naporedo teku iz istog izvora ka središtu, pokazujući da ta dva načina izučavanja stila nijesu dva različita i nepremostiva cilja. Potvrda navedenom jesu i data istraživanja lingvističke i književne stilistike i poetike u Crnoj Gori. Nova istraživanja stila i stilistike u XXI vijeku nastavljaju svoj put stazama započetim u ranijim perodima, minuciozno otvarajući nove i drugačije fokuse zanimanja.

Prof. dr Miodarka TEPAVČEVIĆ

CRNOGORSKI JEZIK NA PLATFORMI ULYSSEUSA

Univerzitet Crne Gore je punopravni član ULYSSEUS mreže evropskih univerziteta koju čini osam univerziteta: Univerzitet u Sevilji (Španija), Univerzitet u Đenovi (Italija), Univerzitet Azurna obala (Francuska), Tehnički univerzitet u Košicama (Slovačka), MCI preduzetnička škola (Austrija), Univerzitet primjenjenih nauka Haaga-Helia (Finska) i Univerzitet u Minsteru (Njemačka). Ovim članstvom naš univerzitet postaje dio evropskog visokoobrazovnog prostora i prije nego što je Crna Gora postala članica Evropske unije.

Učešćem u ovoj mreži koja broji skoro 164.000 studenata i 20.000 akademskog i administrativnog osoblja, 87 fakulteta, 1035 istraživačkih grupa i 54 istraživačka centra, Univerzitet Crne Gore nudi svom osoblju i studentima veće mogućnosti umrežavanja unutar evropskog prostora i učešća u interdisciplinarnim istraživačkim projektima. Jedna od aktivnosti koje praktikuju članovi Ullyisseusa jeste izgradnja platformne na koju se postavljaju kursevi jezika države iz koje je univerzitet, i ne samo njih već i drugih jezika. Univerzitet Crne Gore (Filološki fakultet) preuzeo je obavezu da na Ullysseus platformu postavi kurs crnogorskog jezika za A1, A2 i B1 nivo. Ullysseus koordinatori projekta su kolege sa Univerziteta primjenjenih nauka Haaga-Helia: Ohinen-Salvén Maarit i Gamrasni Mirjam.

Prvi sastanak sa koordinatorkama sa univerziteta Hagga-Helia iz Finske Maarit Ohinen-Salven i Mirjam Gamrasni održan je onlajn 10. aprila 2024. Sa Univerziteta Crne Gore sastanku su prisustvovali: projekt-menadžer Branka Žižić i profesori Rajka Glušica, Nataša Jovović, Petar Božović i Bojan Minić. Nakon dobijenih osnovnih smjernica o tehničkoj podršci i modelu radu na kursu, krajem maja na Filološkom fakultetu organizovali smo prvi sastanak zainteresovanih profesora koji bi učestvovali u izradi kursa crnogorskog jezika. Sastanku su prisustvovali: Rajka Glušica, Nataša Jovović, Olga Vojičić-Komatina, Nevena Tomić-Brkuljan, Gordana Kustudić, Jelena Mrkaić, Milena Mrdak-Miçović, Petar Božović, Bojan Minić. Na sastanku smo upoznali članove

PROJEKTI

tima sa smjernicama koje smo dobili od koordinatorki iz Finske, dogovorili se da radimo nivoe A1, A2 i B1, pri čemu je napravljen plan da se nivo A1 postavi na platformu do kraja 2024. godine, a druga dva nivoa da se završe u 2025. godini. Svi nivoi će raditi prema ljestvici referentnih nivoa postavljenih u Zjedničkom evropskom referentnom okviru za jezike (Zeroj – Common European of Referece for Languages). Zatim smo razgovarali o metodologiji rada i opredijelili se za asinhroni metod, za latinično pismo jer su svi univerziteti članovi Ulysseusa sa latiničnog područja, a mi izrađujemo kurseve nižih jezičkih nivoa, tako da će ćirilica biti učena na višim nivoima. Dogovorili se da sakupimo što više metodološke literature za rad sa stranim studentima, kao i deskriptore koji pokazuju jasne granice između jezičkih nivoa (Opisni okvir referentnog nivoa), kao i što više udžbenika crnogorskog/srpskog/hrvatskog/bosanskog jezika za strance.

Na sastanku u septembru odabrali smo teme za sedam lekcija, koje su uskađene sa leksikom koju treba usvojiti na početnom A1 nivou, sa komunikacijskom i pragmatičnom kompetencijom koju polaznici kursa treba da ostvare, te odredili strukturu lekcija koje će biti podijeljene na A, B, C i D djelove sa tipskim sadržajem (tekst, vježbe, dijalog, gramatika). Odredili gramatiku koja ide u A1 nivo prema deskriptorima referentnog okvira pojedinih nivoa i Zeroj-a (rod, broj imenica, padeži: nominative, akuzativ, lokativ, brojevi, prezent i infinitiv, lične upitne, prisojne zamjenice, pridjevi i slagane sa imenicama). Da bismo sklopili prvu radnu verziju, podijelili smo poslove, tj. ko treba da uradi koji dio kursa. U septembru je Bojan Minić bio na sastanku u Briselu kada je dobio dodatne sugestije i preporuke za izradu kursa crnogorskog jezika.

Tokom septembra i oktobra slijedio je intenzivan rad i brojni sastanci uživo i onlajn na kojima smo raspravljali o svakom dijelu kursa, tekstovima, vježbama, ilustracijama, fotografijama, audio-snimcima i sl. Sredinom oktobra (17) imali smo onlajn-sasatanak sa koordinatorkama iz Finske (Rajka Glušica, Bojan Minić i Lidija Milosavljević), na kojem smo razgovarali o problemima oko postavljanja materijala na platformu, o rokovima, završnim testovima, materijalu i ostalim organizacionim problemima i pitanjima.

Do kraja oktobra smo ujednačili materijal i došli do verzije koja je bila prihvatljiva, rasporedili gramatiku po težini, lektorisali tekst na crnogorskom i na engleskom jeziku. Krajem oktobra u Rektoratu je snimljen audio i video materijal koji prati lekcije, vježbe izgovora, dijalozi, zadaci

(snimatelj: Blažo Tatar, tekst čitali: Saša Simović, Milena Mrdak-Mićović i Bojan Minić, organizacija: Rajka Glušica). Veliki problem je predstavljalo samo postavljenje materijala na platformu za koje je bilo potrebno strpljenje, obuka i pomoć stručnjaka. Najveći dio posla oko postavljanja materijala na platformu odradio je mr Bojan Minić.

Iako smo na konačnu reviziju tekstova i vježbi uticali svi, radeći zajedno, evo pregleda autora pojedinih djelova Kurasa crnogorskog jezika na platformi Ulyseusa: **Uvodni dio** napisala je prof. dr Rajka Glušica; prvu lekciju: **Upoznavanje i pozdravi** – doc. dr Olga Vojičić-Komatina; drugu: **Upoznajte moju porodicu** – prof. dr Saša Simović; treću: **Kupovina i brojevi** – mr Nevena Tomić-Brkuljan i dr Gordana Kustudić; četvrtu: **Dani u nedjelji, mjeseci vrijeme** – mr Bojan Minić; petu: **Važna mjesta** – doc. dr Milena Mrdak-Mićović; šestu: **Hrana i piće** – dr Jelena Mrkaić i sedmu lekcija: **Kuća i dom** – doc. dr Petar Božović.

Kurs crnogorskog jezika, nivo A1 na platformi Ulyseusa, treba da prođe reviziju i odobrenje stručnjaka sa partnerskih univerziteta, pa nakon toga da se otvori za korišćenje u 2025. godini svim profesorima, studentima i drugom zainteresovanom osoblju članova Ulyseus mreže univerziteta. Nadamo se da će ovaj pionirski posao biti uspješan i da će Kurs privući brojne korisnike da se upoznaju sa Crnom Gorom, njenim jezikom, kulturom i prirodnim ljepotama.

Prof. dr Rajka GLUŠICA

ČITANJE U OBRAZOVNOJ VERTIKALI – PUT KA KOMPETENTNOM ČITAOCU

Da bi se sačuvalo, čitanje treba vratiti ka „aritmici čitanja”. Samo vještina iskusnog čitanja omogućava da se riješi svaki zadatak i da se zaljubi u odgovarajuću, a ne programom nametnutu knjigu...

Aleksandar Genis,
Časovi čitanja, 2015, 17.

Čitanje, kao jedna od četiri komunikacijske komponente jezika, zahtjevna je i složena aktivnost koja se usvaja u procesu obrazovanja od njegovih početaka, a razvija i unapređuje čitav život. Kompleksnost fenomena čitanja zahtijeva kontinuiran razvoj ove sposobnosti, od početaka insitucionalnog obrazovanja do njegovog završetka, ali i njeno stalno njegovanje i unapređivanje.

Usvajanje prvih znanja neophodnih za ulazak u svijet čitanja i pisanja počinje u predškolskom periodu kada se djeca, putem posrednog upoznavanja sadržaja slikovnica i drugih djeci primjerenih materijala, uvode u čaroliju pisane riječi, da bi se, zatim, u prvom ciklusu osnovne škole sistematski opismenili savlađujući ključne vještine neophodne za početno čitanje i pisanje. Razvoj sposobnosti čitanja nastavlja se u naredna dva ciklusa osnovne škole tokom kojih se ova vještina automatizuje, u cjelini osvaja fluentnost čitanja kao uslov za posvećenost razumijevanju pročitano i produktivne susrete sa složenijim književnoumjetničkim tvorevinama i neumjetničkim tekstovima primjerenim uzrastu.

U srednjoj školi ova sposobnost razvija se na višem nivou s obzirom na to da se čitaju obimnija, sadržajno, tematski i stilski kompleksnija književna djela različitih žanrova i vrsta koja zahtijevaju specifična književnoteorijska znanja, ali i posebne strategije njihovog čitanja i recepcije. Stoga je spoznaja da se učenje čitanja ne završava u prvom i dijelu

drugog ciklusa osnovne škole kada se djeca smatraju bazično opismenjenom, posebno važna za sistematično unapređivanje ove vještine shodno zahtjevima koji se pred male i mlade čitaoce postavljaju u odnosu na čitanje programskih djela kada je u pitanju književnost, kao i na čitanje drugih vrsta tekstova, posebno udžbeničkih (prirodna i društvena grupa predmeta...), te medijskih, publicističkih, stručnih, naučno-popularnih, pritom linearanih i nelinearnih, koje tokom obrazovanja učenici čitaju, a čija se složenost sa uzrastom povećava. Čitalačka kompetencija ključni je uslov i za *učenje iz teksta* i jedan od najvažnijih činilaca kognitivnog napretka pojedinca tokom obrazovanja¹, kao i transformativni katalizator njegovog intelektualnog razvoja i pismenih kultura u cjelini².

Posebnu pozornost na čitanje i čitalačku pismenost skrenule su savremene međunarodne provjere znanje (PISA³, PIRLS⁴...), na kojima su učenici na području Balkana, što znači i kod nas, postigli, pa i dalje postižu, prilično skromne rezultate. Činjenica da naši pentaestogodišnjaci tokom niza ciklusa PISA testiranja realizovanih u Crnoj Gori od 2005. godine do danas, uprkos značajnim promjenama teorijske zasnovanosti bazičnih dokumenata i njihovim usklađivanjem sa savremenom obrazovnom paradigmatom usmjerenom na usvajanje primjenljivih i trajnih vještina i znanja, i dalje pokazuju zabrinjavajući nizak nivo čitalačke pismenosti, nametnula je promišljanje o mogućim akcijama za njeno unapređenje. Djelimično otvoreni predmetni programi namijenjeni nastavi CSBH jezika i književnosti i njihova teorijska polazišta – konstruktivistička teorija učenja i komunikacijski pristup u nastavi, otvorili su mnoge mogućnosti za unapređenje nastave i učenja u tim oblastima. Međutim, sama promjena predmetnih programa ne može doprinijeti suštinskim

¹ Čudina Obradović, M. (2014). *Psihologija čitanja. Od motivacije do razumijevanja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga. Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

² Wolf, M. (2019). *Čitatelju vrati se kući. Čitateljski mozak u digitalnom svijetu*. Zagreb: Ljevak.

³ PISA (Programme for International Student Assessment) najveće je međunarodno testiranje u oblasti obrazovanja pokrenuto od strane OECD-a i realizuje se od 2000. godine. U okviru PISA projekta istražuje se da li i koliko učenici znaju da u stvarnom životu primijene ono što su naučili u školi, kroz ispitivanje čitalačke, matematičke i prirodnačke pismenosti, a realizuje se u trogodišnjim ciklusima.

⁴ PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) čiji su ciljevi opis profila čitalačke pismenosti učenika četvrtog razreda osnovne škole svih obrazovnih sistema koji učestvuju u istraživanju na istoj međunarodnoj skali i opis čitalačkih navika učenika četvrtog razreda. U Crnoj Gori prvi put je realizovano 2021. godine i sprovodi se u petogodišnjim ciklusima.

izmjenama u procesu učenja i podučavanja – pomenutu obrazovnu paradigmu treba suštinski da prihvate, prije svega, oni koji podučavaju, pa su ključni činilac promjena u obrazovanju upravo budući nastavnici. U tom smislu oni treba da, tokom inicijalnog obrazovanja za nastavničku profesiju, usvoje savremene pristupe u nastavi i suštinski mijenjaju kontekst tradicionalne učionice koja savremenim generacijama djece i mladih već nije, niti im u vremenu koje dolazi može biti izazov.

Nizak nivo čitalačke pismenosti naših petnaestogodišnjaka – što je direktna posljedica površnog vladanja čitanjem kao složenom i kognitivno zahtjevnom komponentom jezika koja obuhvata, prije svega, savladanost tehnike čitanja, tj. automatizovanog dekodiranja zapisa od nivoa grafičke strukture riječi do nivoa teksta, zatim fluentno čitanje kao uslov za razumijevanje pročitano i sposobnost kritičkog čitanja, kao i za pronalaženje i povezivanje informacija iz teksta, iza čega slijedi zaključivanja o pročitano i dr. – bio je podsticaj da se posvetimo razmatranju fenomena čitanja u obrazovnoj vertikali, u kojoj je ovu sposobnost potrebno njegovati i kontinuirano razvijati i unapređivati.

S obzirom na činjenicu da je čitanje temeljna generička intelektualna vještina, neophodna kako za bazične susrete s pisanom riječju, tj. prijem svakodnevnih informacija, tako i za recepciju složenijih tekstova iz korpusa neumjetničke produkcije (naučno-popularni, stručni i naučni tekstovi), te književnoumjetničkih djela shodno uzrastu – što znači za aktivno učešće u savremenom društvenom kontekstu i za život u cjelini – smatrali smo važnim da na fakultetu čiji je predmet istraživanja jezik u njegovoj sveukupnosti pokrenemo projekat koji će se baviti njegovom važnom komponentom, tj. *čitanjem*, i tako damo naučni doprinos razvoju ove sposobnosti tokom obrazovanja na nivou jezičke teorije i prakse.

Stoga smo Projekat *Čitanje u obrazovnoj vertikali* osmislili kao kompleksnu i sveobuhvatnu aktivnost koja prati razvoj fenomena čitanja od početaka obrazovanja do kraja srednje škole, pa i na akademskom nivou (obrazovna vertikala), u čiju su realizaciju uključeni univerzitetski profesori, nastavnici iz osnovnih i srednjih škola, predstavnici obrazovnih institucija, studenti i, naravno, učenici – kao krajnji korisnici planiranih projektnih aktivnosti.

Cilj projekta jeste podstaći promišljanje o ovoj vještini i unaprijediti njeno podučavanje, učenje i usvajanje na odgovarajućem nivou u skladu s definicijom čitalačke pismenosti i kompetencijom *Pismenost*⁵ u

⁵ European Commission, 2018, 2018a.

PROJEKTI

cjelini, a realizuje se na državnom nivou. Posebno želimo da ukažemo na značaj savladavanja i očuvanja strategija čitanja tekstova različitih vrsta (bazično umjetničkih i neumjetničkih) i njihovog usvajanja u procesu obrazovanja, s obzirom na to da kompetentnost u toj oblasti utiče na odnos prema čitanju u cjelini – dobri čitači nastaviće da čitaju i uživaju u toj aktivnosti, dok će kod onih koji nijesu dosegli određeni nivo čitalačke kompetencije, povećani napor da dešifruju bazični slovni niz i dosegnu njegovo značenje, prije usloviti odustajanje od čitanja, nego što će biti motivacija da se ova zahtjevna sposobnost suštinski savlada – posebno ako u tom nastojanju nemaju adekvatnu podršku.

Projektne aktivnosti usmjerene su na nastojanje da se kroz niz planiranih aktivnosti čitanje razmotri u odnosu na različite korisnike – studente, profesore, djecu i mlade, kao i roditelje, s obzirom na značaj okruženja, od porodičnog do akademskog, na uspješan razvoj ove vještine. Čitalačka pismenost i razvoj strategija čitanja kroz recepciju tekstova različitih vrsta, što podrazumijeva čitanje književnoumjetničkih djela, kao i informativnih i publicističkih tekstova, u fokusu je projektnih aktivnosti. Rad se odvija kroz niz predavanja, panel diskusija, radionica i tribina, u čijem središtu je značaj školskog čitanja, lektire u osnovnoj i srednjoj školi i čitanje lektirnih djela, čitanje u slobodnom vremenu ili čitanje kao stil života, šta i kako čitaju mladi, čitanje i tumačenje književnih djela na akademskom nivou, čitanje u digitalnom dobu i niz drugih, trenutno aktuelnih tema i onih koje će se, u međuvremenu, nametnuti, a doprinose unapređenju ove vještine, razvoju ljubavi prema čitanju i kontinuiranom obrazovanju ljubitelja lijepe riječi i književnosti.

Tokom 2023. godine održane su tri panel diskusije na temu čitanja. Prva i druga panel diskusija realizovane su tokom aprila i maja 2023. godine na Filozofskom/Filološkom fakultetu. Tokom prvog sastanka javnosti je predstavljen cilj projekta, zatim projektne aktivnosti i njihova dinamika, kao i učesnici i potencijalni korisnici. Uvodna izlaganja odnosila su se na značaj čitanja u cjelini, s posebnim osvrtom na čitalačku pismenost kao ključnu kompetenciju za cjeloživotno učenje, razvoj leksičke kompetencije putem čitanja – bogaćenje rječnika, kao i čitanje u nastavi stranog jezika. Druga panel diskusija bila je usmjerena na predškolski period i period početnog opismenjavanja, pa su teme obuhvatile slikovnicu i njen pedagoški značaj u radu s djecom predškolskog uzrasta, načine pripremanja za sistematsko opismenjavanje i mogućnosti literarnog obrazovanja u prvom ciklusu osnovne škole. Treća panel diskusija počela je uvodnom napomenama o značaju čitanja u II i III ciklusu

osnovne škole, pojašnjena je projektna nastava u starijim razredima osnovne škole, njen doprinos čitanju i predstavljen primjer iz prakse, a zatim analiziran motiv mosta kao poetičkog izvorišta Andrićeve proze i pristup čitanju realističkih pripovjedaka Laze Lazarevića.

Tokom 2024. godine realizovane su četiri panel diskusije. U ukupnom broju, četvrta po redu realizovana je u OŠ „Jugoslavija“ u Baru, januara 2024. godine, a učesnici su bili učitelji i nastavnici jezika i književnosti iz osnovnih škola barske i ulcinjske opštine. Teme panelista odnosile su se na savremeni kontekst i njegov uticaj na čitanje i način izvođenja nastave čitanja, zatim na kulturalno modelovanje likova u djelu Petra II Petrovića Njegoša i Stefana Mitrova Ljubiše (vojvoda Draško i Kanjoš Macedonović), kao i povezivanje tematike djela i njihovih junaka s interesovanjima savremenih mladih čitalaca. Panelisti iz škola predstavili su svoja iskustva iz prakse u odnosu na motivaciju učenika za čitanje, čitanju u eri interneta i mogućnostima integracije književno-umjetničkih djela s onlajn-resursima, kao i načine na koje se prednosti savremene tehnologije mogu iskoristiti za čitanje izvornih lektirnih djela.

Peta panel diskusija održana je u martu 2024, u NB „Njegoš“ u Nikšiću, pod nazivom *Književnost za djecu i mlade – kako formirati i očuvati čitaoca*. Tokom prvog izlaganja razmatrane su karakteristike književnosti za djecu i mlade i posebno istaknut novi doživljaj djetinjstva prisutan u savremenim djelima namijenjenim pomenutoj populaciji, a čije su važne odlike subverzivnost i detabuizacija. Istaknuta je i forma grafičkog romana koja kao verbalno-vizuelni medij ostvaruje poseban efekat na mlade čitaoce nesklone čitalačkim aktivnostima. Takođe, predložena je izrada alternativne liste čitanja u skladu s interesovanjima savremenih generacija, kako bi se motivisali i podstakli na čitanje.

U drugom izlaganju izložena su iskustva iz prakse koja se odnose na načine motivacije učenika za čitanje i o kreativnom pisanju kao odgovoru na književni tekst, pri čemu je istaknuto da djeca danas ne čitaju manje nego ranije, ali da to čine na drugačiji način – potrebno im je više vremena i više čitanja da bi razumjela tekst, što je u odnosu na kontekst u kojem živimo sasvim razumljivo. Pisanje kao odgovor na književni tekst jedan je od načina da se probudi učeničko promišljanje o čitanom, da se otkrije suština djela, da ga učenici istinski prigrlje i zavole, pa su predstavljene aktivnosti iz prakse koje doprinose navedenom.

Tokom trećeg izlaganja saopšteni su rezultati istraživanja aktuelnih čitalačkih interesovanja učenika VIII razreda, tj. njihovi izbori kada su u

pitanju djela školske lektire, ali i ona van tog popisa. Sudeći po učeničkim narativima, u obje kategorije pažnju plijene djela fantastične proze i epske fantastike, slijedi epistolarna forma, tj. vršnjački dnevnik, a i dalje je veoma prisutan motiv družine i druženja svojstven ispitivanom uzrastu. Sa spiska lektirnih djela osmaci biraju i klasike avanturističkog i detektivskog žanra, dok se u slobodnim izborima ističu horor misterije. Istaknuto je da se tematski, interesovanja učenika shodno uzrastu, nijesu mnogo promijenila – i dalje su to djela karakteristična za period rane adolescencije, pa uprkos intenzivnom prisustvu najnovijih žanrova mitske fantastike i horora s neobičnim vršnjačkim, često vampirskim družinama, ostaju aktuelne i realističke hajdučke družine davno prošlih vremena.

Šesta panel diskusija realizovana je u aprilu 2024. godine, pod nazivom *Književno djelo – karnevalizacija, mitologija i ekranizacija*, pa su istaknute specifičnosti karnevala i karnevalizovane literature (familiarnost, kontakti bez ograničenja, maske koje izjednačavaju ljude, ekscentričnost i karnevalski savezi i dr.), kao i stvaraoci u čijem djelu je ovaj postupak veoma prisutan i prepoznatljiv – od Mihaila Bahtina koji je ovaj pojam uveo u književnu teoriju kroz prikaz Rableovog djela u kojem otkriva vrhunac karnevalskog osjećanja svijeta, do karnevalizacije u djelu crnogorskog pisca Miodraga Bulatovića. U nastavku se razgovaralo o čitanju bajki koje predstavljaju riznice običajne prakse i vjerovanja kolektiva koji ih čuva i njihovim izjednačavanjem s mitovima „u minijaturi“ (Levi Stros), tj. o njihovoj mitološko-ritualnoj semantici.

Sedma panel diskusija realizovana u junu 2024. godine u OŠ „Boško Strugar“ u Ulcinju pod nazivom *Čitanje i predmetni programi*. U skladu s nazivom, razmatrani su rezultati istraživanja koji pokazuju kojim programskim djelima i zašto osnovci daju prednost, Lopičićeve pripovijetke i njihovi kulturološki aspekti, otvoreni dio programa i nastava čitanja, kao i kako razviti sposobnost argumentacije mišljenja na osnovu informacija izdvojenih iz pročitanoog teksta.

Panel diskusije bile su dinamični događaji tokom kojih se, nakon uvodnih izlaganja, među učesnicima razvijala stručna diskusija, u kojoj je centralno mjesto najčešće zauzimala motivacija za čitanje obimnijih djela u digitalnom okruženju usmjerenom na kraće forme i brz prenos informacija, imajući pritom u vidu karakteristike čitanja sa zaslona, koji sve više postaje glavni izvor informacija, pa je kod dijela mladih čitalaca evidentan neostatak strpljenja i želje da se dubinski posvete čitanju obimnijih kanonskih djela predviđenih programima. Osim navedenog, razmatrala su se i mnoga druga pitanja inicirana uvodnim izlaganjima.

Svrha Projekta zapravo i jeste da pokrenemo takve rasprave i, prateći savremena dešavanja u zemlji, regionu i šire, pronalazimo adekvatne odgovore, kako bi nastava čitanja, kao dio nastave jezika i dio nastave književnosti, bila svrsishodna i funkcionalna. Rješenja za mnoga pitanja postavljena u okviru ovog Projekta, a koja se tiču centralne teme tj. *čitanja*, mogu se naći samo sinhronizovanim djelovanjem nauke o jeziku i nauke o književnosti, na kojima se metodika nastave jezika i književnosti kao naučna disciplina i zasniva, pri čemu se ne mogu izostaviti naučni dometi psihologije i sociologije čitanja, komunikologije i drugih nauka relevantnih za pismenost, čiji je čitanje dio.

Realizatori navedenih panel diskusija profesori su Filološkog fakulteta, stručnjaci iz oblasti jezika i književnosti koji svojom kompetentnošću na polju čitanja daju zapažene priloge unapređenju navedene aktivnosti, profesori Filozofskog fakulteta čije polje interesovanja se odnosi na nastavu, studenti studijskih programa Filološkog fakulteta i profesori iz osnovnih škola koji su tokom svoje prakse posebno posvećeni unapređenju sposobnosti čitanja. Tokom prethodnih sedam panel diskusija panelisti su bili: prof. dr Dušanka Popović, prof. dr Sonja Nenezić, doc. dr Marija Mijušković, prof. dr Tatjana Novović, prof. dr Dijana Vučković, doc. dr Olga Vojičić-Komatina, doc. dr Svetlana Kalezić Radonjić, doc. dr Tamara Labudović, zatim profesori iz škola: mr Vera Mićunović, OŠ „Olga Golović“, mr Dragan Marković, OŠ „Kekec“, MPNI, Snežana Voroćović, OŠ „Ratko Žarić“, Lisjenka Marsenić, OŠ „Boško Strugar“, Jelena Boričić, OŠ „Kekec“, kao i studentkinje master studija Sara Šćepanović i Lejla Bećirović.

Tokom 2024. godine, aktivnosti Projekta bile su uključene u *Program obilježavanja 50 godina od osnivanja Univerziteta Crne Gore*.

Vjerujući da su aktivnosti Projekta realizovane tokom prethodne dvije godine već uticale na intenzivnije promišljanje o formiranju kompetentnog čitaoca kroz proces obrazovanja, svih poslenika kojih se tiče, a što pokazuje posjećenost panel diskusija i uključivanje učesnika u rasprave o ključnim pitanjima, kao i činjenici da škole i nastavnici iniciraju organizaciju ovih događaja u njihovom okruženju, nastavljamo s radom ističući da je trajanje Projekta planirano sve dok za teme koje se odnose na *podučavanje čitanju* postoji interesovanje.

Prof. dr Dušanka POPOVIĆ

IN MEMORIAM

RANKO BUGARSKI
1. 1. 1933 – 13. 8. 2024.

LICA JEZIKA¹

Sjedim sa gomilom knjiga Ranka Bugarskog pred sobom, prepravljem mnogim lijepim sjećanjima na ovog velikog čovjeka i pokušavam da razlučim u glavi na koji način da napišem tekst o njemu. I to traje danima. Shvatam da svaka moja priča o Ranku Bugarskom mora da sadrži snažnu ličnu notu. Jer, Ranko Bugarski je bio moj profesor (i to je ostao do kraja), a zatim i kolega i prijatelj.

Ranko Bugarski preminuo je u 92. godini života 13. avgusta 2024. godine. Iako slomljen bolešću, koja je znatno ograničila njegovo kretanje, te i smrću supruge samo nekoliko mjeseci prije njegovog odlaska, njegov briljantni um ostao je netaknut, uvijek živ i sposoban da secira jezik i da minuciozno analizira i interpretira svaku riječ i njena značenja.

Prof. dr Ranko Bugarski je bio redovni profesor Filološkog fakulteta u Beogradu. Predavao je Opštu lingvistiku, Sociolingvistiku, Sintaksu engleskog jezika i Teoriju prevođenja. Pod njegovim mentorstvom odbranjeno je 12 doktorskih disertacija i 46 magistarskih radova. Predavao je na brojnim međunarodnim univerzitetima i imao izlaganja na konferencijama širom svijeta.

Bio je suosnivač Društva za primijenjenu lingvistiku Jugoslavije i prvi predsjednik Saveza društava za primijenjenu lingvistiku Jugoslavije, potpredsjednik Međunarodnog društva za primijenjenu lingvistiku, predsjednik Evropskog lingvističkog društva, pridruženi član Istraživačkog centra za multilingvizam u Briselu, član Evropske akademije nauka i umjetnosti, član Komiteta esperata za regionalne i manjinske jezike Savjeta Evrope u Strazburu, član stručnih odbora više međunarodnih časopisa i stručnih zavoda.

¹ Ovaj naslov preuzet je iz naslova knjige *Lica jezika* profesora Ranka Bugarskog, objavljene 2002. godine u izdanju Biblioteke XX vek iz Beograda, s obzirom na to da na najbolji mogući način sumira bogati istraživački korpus Ranka Bugarskog o jeziku.

Tokom karijere bavio se istraživanjima u oblasti sociolingvistike, terminologije, opšte lingvistike, kontrastivne i primijenjene lingvistike, anglistike...

Objavio je veliki broj knjiga i radova iz sociolingvistike, opšte i primijenjene lingvistike i anglistike. Njegov opus objavljenih knjiga je ogroman – preko 20 knjiga, od kojih je posljednja *Jezici u potkrovlju*. Zajednička nit u svim ovim knjigama je sociolingvistika, posebno jezička situacija na prostoru bivše Jugoslavije.

U njegovu čast štampana su dva internacionalna i jedan studentski zbornik radova: *History and Perspectives of Language Study – Papers in Honor of Ranko Bugarski* u izdanju poznate izdavačke kuće John Benjamins, *Jezik, društvo, saznanje – Profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata* u izdanju Filološkog fakulteta u Beogradu i *Jezik u upotrebi/Language in Use*, u izdanju Društva za primenjenu lingvistiku Srbije.

Na njegovim knjigama obrazovani su mnogi lingvisti na području bivše Jugoslavije, ali i šire. Stavovi izraženi u njegovim knjigama bili su uvijek naučno zasnovani, jasni i precizni. Preciznost je bila i karakteristika ličnosti profesora Bugarskog, i kod naučnog istraživanja i kod izvođenja nastave.

Posebno su značajni njegovi sociolingvistički stavovi. Smatrao je da je srpskohrvatski jedan jezik u smislu istorijske, uporedne i tipološke lingvistike, ali da je riječ o policentričnom jeziku sa različitim standardnim varijantama u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Ovaj svoj stav prikazivao je jednim velikim krugom koji je predstavljao zajednički jezik, a u okviru njega su bila nacrtana četiri manja kruga koji predstavljaju četiri varijante tog zajedničkog jezika. Krug koji je predstavljao crnogorski jezik bio je nacrtan isprekidanom linijom (bilo je to 2002. godine). Tada je, na jednom predavanju na Institutu za strane jezike, rekao da će ga crtati punom linijom onda kad on bude proglašen službenim u Crnoj Gori, što se desilo 2007. godine.

Ipak, profesor Bugarskom nije bilo lako da prihvati raspad srpskohrvatskog jezika. Govorio je da je on vjerovatno, zajedno sa pokojnim profesorom Škiljanom iz Zagreba, posljednji govornik ovog jezika. Bio je veliki zagovornik i potpisnik Deklaracije o zajedničkom jeziku koja je objavljena 2017. godine, a koju je potpisao veliki broj lingvista, književnika, publicista, prevodilaca i drugih javnih ličnosti sa prostora bivše Jugoslavije. Međutim, kao lingvista, postavio je naučne – lingvističke i

IN MEMORIAM

sociolingvističke – stavove o jezičkoj situaciji u bivšoj Jugoslaviji. Bugarski kaže: „ (...) u meri u kojoj jezik ide sa državom oni su posebni jezici administrativno i politički“. Pri tome je dao i naučno, sociolingvističko obrazloženje zašto i Crna Gora svoj jezik može da nazove crnogorskim, iako je u suštini bio protivnik rastakanja jezika. Tako je njegov naučni stav nadvladao onaj lični, što samo govori u prilog Ranku Bugarskom kao naučniku.

Gostovao je na brojnim konferencijama koje je organizovao nekadašnji Institut za strane jezike Univerziteta Crne Gore, a često je gostovao kao predavač i na Institutu i na Filološkom fakultetu. Bio je i gost Njegoševih dana u organizaciji Filološkog fakulteta. Uvijek je bio spreman da napiše recenziju za izbor u zvanje nekog od koleginica i kolega iz oblasti lingvistike ili recenzije za objavljivanje knjiga, ali samo onima za koje je smatrao da zaslužuju promociju u veće zvanje ili imaju dovoljno dobru knjigu koja zaslužuje objavljivanje.

Devedestih godina 20. vijeka bio je u nemilosti kod vlasti, jer se, kao nezavisni intelektualac, građanski nastrojen, nije slagao sa politikom vlasti u Srbiji u tom periodu. Stoički je izdržao i taj period, braneći se istinom i naukom.

Profesor Bugarski bio je i uvaženi član Komiteta eksperata za regionalne i manjinske jezike Savjeta Evrope, u okviru koga smo saradivali i družili se. Upravo je ona njegova sklonost ka preciznom tumačenju jezika dolazila do izražaja u pisanju izvještaja Komiteta, koji su, zahvaljujući njegovim intervencijama, postajali kvalitetniji i sadržajniji. Kako je tada već bio u poznim godinama, uvijek bih ga nakon sastanaka otrpazio do hotela gdje je odsijedao, kako bih se uvjerio da je sigurno stigao do svoje sobe. On bi se kasnije uvijek spustio do kineskog restorana, gdje je na miru uživao u svojoj omiljenoj hrani.

Profesor Bugarski je često djelovao ozbiljno i nedostupno, što je bio samo prvi utisak. Uživao sam, još kao student postdiplomskih studija, da rušim taj neprobojni zid kojim je, naizgled, bio okružen, a uspio sam sa jednom flašom dobre loze iz Crne Gore. Tada smo postali prijatelji.

Pričao je o svom djetinjstvu u Sarajevu i kako su njegovu porodicu od hapšenja spasila djeca iz njihove ulice. Naime, njemački vojnici bili su došli da uhapsu njegovog oca i, na pitanje gdje živi profesor Bugarski, djeca su odgovorila da u toj ulici ne živi niko pod tim imenom, i tako spasila život cijele porodice. Uvijek je bio jako emotivan kada je govorio o tome.

U drugim situacijama djelovao je potpuno opušteno, spreman uvijek da sasluša i da savjet. Poslije jedne konferencije u Splitu otišli smo na večeru, planirajući da jedemo neku dobru ribu, a završili smo na splitskoj rivi na ćevapima i stalno se smijali kad bi se sjetili toga.

Uživao je u vicevima koje sam mu pričao, posebno onim koje su sadržali igru riječi, i uvijek se gromoglasno smijao svemu tome. Bio je to onaj Ranko Bugarski koga smo znali mi koji smo s njim bili bliski.

I danas pamtim njegove riječi i dobronamjerne savjete oko moga doktorata, a kasnije i knjige „Diskurs, mediji, rat“, čiji je bio recenzent. Posebno pamtim njegovo izlaganje na promociji knjige u Podgorici, kada smo promovisali i njegovu knjigu „Jezik i identitet“. I poslije toga, još jedna lijepa šetnja po barskoj rivi i ugodna priča uz ručak s pogledom na more.

Iz naših posljednjih telefonskih razgovora bilo je jasno da je spreman za odlazak, ali nikad nije propustio da pita o nekim svakodnevnim stvarima iz života, o kolegama, o fakultetu...

Mnogo je razloga da se sjetim Ranka Bugarskog kao profesora, kolege i prijatelja. Vjerovatno bi trebalo napisati čitavu knjigu da bi moglo da se opiše sve ono što je on bio. Ipak, za ovu priliku, na kraju možemo pomenuti riječi Ivana Čolovića, urednika edicije 20. vek, za koju je profesor Bugarski objavio 15 knjiga: „On je naš lucidni vodič kroz verbalne magle, odnosno neumorni tumač i kritičar predrasuda o jeziku i kulturi manipulacija jezikom i kulturom, sledbenik najbolje tradicije prosvetiteljskog intelektualnog angažmana”.

Siguran sam da će nas knjige i radovi Ranka Bugarskog koje ostaju iza njega i dalje voditi kroz jezičke magle i nedoumice, kao jasan putkoz u kom pravcu treba da se krećemo.

Prof. dr Igor LAKIĆ

RANKO BUGARSKI – NAUČNIK SA KOJIM GOVORIMO ZAJEDNIČKI

U Beogradu je 13. avgusta 2024. godine preminuo dr Ranko Bugarski, jedan od najznačajnijih lingvista na južnoslovenskom prostoru i šire, redovni profesor u penziji Filološkog fakulteta u Beogradu, akademik Evropske akademije nauka i umjetnosti u Salzburgu, bivši predsjednik Evropskog lingvističkog društva, potpredsjednik Međunarodnog udruženja za primijenjenu lingvistiku i ekspert Savjeta Evrope za regionalne i manjinske jezike. Autor značajnih naučnih radova, više od dvadeset knjiga¹ i udžbenika iz kojih su učile i obrazovale se brojne generacije učenika i studenata. Njegove knjige su širile vidike i pristupe jeziku i akademskoj i laičkoj javnosti, naročito one koje su se bavile sociolingvističkim fenomenima, rasvjetljavale su odnose između jezika i kulture, društva, politike, ideologije, nacionalizma i bile svjetionici u mraku jezičkih manipulacija i nacionalizama, te jasno pokazivale put kojim se treba ići u nauci.

Niko nije više od profesora Bugarskog pisao o raznim licima jezika, o diskursu rata i mira, o jezičkoj toleranciji, o jezičkom nacionalizmu i manipulacijama jezikom u političke svrhe. Svoj naučni i kritički pristup hrabro je i dosljedno iskazivao uprkos visokoj cijeni koju je za svoju angažovanost plaćao. Kao izuzetan lingvista i intelektualac reagovao je na društvene pojave u vezi sa jezikom za koje je smatrao da imaju negativan uticaj u jezičkoj zajednici ili da nijesu naučno zasnovane. Posebno je ukazivao na uticaje retrogradnih politika i ideologija na jezik, kao i na stavove koji se predstavljaju kao objektivni, neutralni i naučni pogledi

¹ Samo u izdanju renomirane Biblioteke XX vek, čiji je urednik Ivan Čolović, štampano je 15 knjiga Ranka Bugarskog: *Lingvistika o čoveku* (1975, 1983), *Jezik u duštvu* (1986), *Jezik od mira do rata* (1995), *Lica jezika – sociolingvističke teme* (2001, 2002), *Nova lica jezika – sociolingvističke teme* (2002, 2009), *Žargon – lingvistička studija* (2003, 2006), *Jezik i kultura* (2005), *Evropa u jeziku* (2009), *Jezik i identitet* (2010), *Portret jednog jezika* (2012), *Sarmagedon u Mesopotamaniji – leksičke skrivalice* (2013), *Putopis po sećanju* (2014), *Jezici u potkrovlju* (2016), *Govorite li zajednički?* (2018) i *Saga o ćirilici* (2021).

na jezička pitanja, a u stvari predstavljaju sa pozicija moći plasirane manipulacije i obmane prosječnih govornika o jezičkim, a naročito o jezičkopolitičkim pitanjima. Profesor Bugarski je znao da u tim situacijama nije prihvatljiva neutralnost i stajanje po strani, pa je pišući, objašnjavajući i prosvjeđujući postao jedan od najistaknutijih predstavnika *aktivističke lingvistike*.

Sa profesorom Bugarskim saradivala sam na projektu i dokumentu proizašlom iz toga projekta, kojem je bio posebno posvećen, smatrajući ga veoma važnim za „omekšavanje uveliko vještački podignutih nacionalnih i jezičkih granica” među građanima bivšeg srpskohrvatskog jezičkog prostora. To je projekat Kulturnog udruženja Krokodil iz Beograda *Jezici i nacionalizmi* realizovan tokom 2016. godine kroz četiri konferencije u Podgorici, Splitu, Beogradu i Sarajevu, a čiji je proizvod bila *Deklaracija o zajedničkom jeziku* prezentovana u martu 2017. u Sarajevu. Već sljedeće godine o ovom projektu i *Deklaraciji* akademik Bugarski je napisao knjigu *Govorite li zajednički? Kako je nastala i kako je primljena Deklaracija o zajedničkom jeziku*². Knjiga o *Deklaraciji o zajedničkom jeziku* nastala je, prema riječima autora, iz njegove želje da se jedna velika i vrijedna inicijativa i akcija posvećenih ljudi, kakva god bila njena sudbina, predstavi i u koricama jedne knjige ostane trajno zabilježena. Tako je *Deklaracija* dobila svoji prvu knjigu: objektivnu, preciznu i naučno utemeljenu, knjigu o dokumentu koji predstavlja glas razuma u balkanskom mraku malih, nacionalizmom opterećenih zajednica i jezičkih politika. Svi koji smo učestvovali ili na bilo koji način doprinijeli nastanku tog dragocjenog dokumenta zahvalni smo profesoru Bugarskom na ovoj knjizi, koja će biti nezaobilazna literatura za sve one koji će se baviti *Deklaracijom* i jezičkom politikom u državama na srpskohrvatskom jezičkom prostoru.

Nakon ove saradnje, 2017. godine uslijedilo je učešće cijenjenog akademika Bugarskog na Međunarodnom slavističkom skupu *Njegoševi dani 7* u Kotoru, na kojem je imao plenarno izlaganje na temu *Šta je to*

² Moj prikaz knjige knjige *Govorite li zajednički?* objavljen je pod naslovom *Prva knjiga o Deklaraciji o zajedničkom jeziku*, u časopisu *Riječ*, nova serija br. 15, Institut za jezik i književnost Filološkog fakulteta, Nikšić 2018, str. 187–192. a pod naslovom *Poziv na otpor nacionalizmima* u dnevnom listu *Vijesti, Art*, Podgorica, 5. maja 2018.

jezički nacionalizam?³. Autor jezički nacionalizam posmatra u kontekstu štetnog i pogrešnog poistovjećivanja jezika sa nacijom i državom, definišući ga kao nacionalizam izražen u jeziku, pri kojem se jezik doživljava kao „glavni simbol, nezamenljivo i najvažnije obeležje nacije, garant njene posebnosti, pa i samog opstanka” (Bugarski 2018: 21). Profesor Bugarski ističe kao važnu strategiju jezičkog nacionalizma potenciranje ili izmišljanje razlika koje bi dokazale posebnost jednog naspram drugih blisko srodnih varijeteta, ističući da „nacionalizmi svoju mobilizacijsku moć i pogonsku snagu uveliko crpe iz osećanja ugroženosti; a bila ta ugroženost realna ili samo fiktivna, njome rutinski manipulišu samoprolamovani zaštitnici domaće nacije i njenog jezika” (Bugarski 2018: 27).

Akademik Ranko Bugarski je bio govornik i na veoma uspjelom Okruglom stolu⁴ posvećenom *Deklaraciji o zajedničkom jeziku*, organizovanom u okviru skupa *Njegoševi dani 7*. Na tom okruglom stolu govorili su i profesori Snježana Kordić i Ivo Pranjković iz Zagreba, akademik Sven Monesland iz Norveške, novinar Nikola Vučić iz Mostara i Sarajeva, srpski pisac Vladimir Arsenijević, idejni začetnik konferencije „Jezici i nacionalizmi”, profesorica Rajka Glušica, kao i drugi zainteresovani učesnici *Njegoševih dana* i prisutni u sali, kroz brojna pitanja postavljena govornicima i veoma interesantne debate.

Novi susret akademika Ranka Bugarskog sa kolegama i studentima Filološkog fakulteta u Nikšiću desio se 17. maja 2018. godine kada smo organizovali promociju knjige⁵ *Govorite li zajednički?*. Pred svečanom salom, ispunjenom do posljednjeg mjesta, govorio je autor knjige i profesorica Rajka Glušica. Ona je naglasila izuzetan značaj knjiga i radova profesora Bugarskog za akademsku sredinu, studente, ali i ukupnu javnost, ističući njihovu ključnu ulogu u razjašnjavanju aktuelnih problema vezanih za jezički nacionalizam i nacionalističke jezičke politike

³ Ranko Bugarski, *Šta je jezički nacionalizam*, Zbornik radova *Njegoševi dani 7*, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet, Nikšić 2019. str. 137–144. Unekoliko izmijenjen i dopunjen tekst ovog referata izloženog na Međunarodnom slavističkom skupu *Njegoševi dani 7* u Kotoru 31. avgusta 2017. godine, objavljen je kao Prvo poglavlje u knjizi *Govorite li zajednički?* (2018), pod naslovom *Uvod o naciji, nacionalizmu i jeziku*.

⁴ O ovom Okruglom stolu pisala je dr Nataša Jovović: *Okrugli sto o Deklaraciji o zajedničkom jeziku, Riječ*, nova serija br. 14, Institut za jezik i književnost Filološkog fakulteta, Nikšić 2017, str. 169–172.

⁵ O promociji knjige profesora Bugarskog na Filološkom fakultetu pisala je mr Ksenija Rakočević: *Akademik Ranko Bugarski na Filološkom fakultetu u Nikšiću, Riječ*, nova serija br. 15, Institut za jezik i književnost Filološkog fakulteta, Nikšić 2018, str. 237–240.

koje vladaju na južnoslovenskom prostoru. U ovoj knjizi se nalazi mnogo važnih podataka i naučno utemeljenih i argumentovanih tvrdjenja o aktuelnim sociolingvističkim fenomenima i jezičkim situacijama i politikama u bivšim jugoslovenskim republikama. Glavni junak knjige je, naravno, *Deklaracija o zajedničkom jeziku*, o kojoj profesor Bugarski detaljno piše: kako je nastao, šta sadrži i kako je primljen taj veoma značajan lingvistički i kulturološki dokument. Glavni negativni junak knjige jeste nacionalizam „koji je doveo do lanca destrukcije svega što je do rata na ovom području bilo zajedničko“. Za nas iz Crne Gore posebno su zanimljivi djelovi knjige koji se odnose na crnogorski jezički nacionalizam, ali i oni koji se odnose na crnogorske učesnike projekta *Jezici i nacionalizmi*.

Nakon veoma interesantnog izlaganja prof. Bugarskog, studenti i predavači Filološkog fakulteta u Nikšiću postavljali su profesoru brojna pitanja, uglavnom u vezi sa jezičkom situacijom u Crnoj Gori i crnogorskim jezičkim nacionalizmom. Govoreći o tome, Bugarski je konstatovao da je crnogorski jezički nacionalizam i zvanična crnogorska jezička politika u kojoj su „nesrećno spojeni neznanje i moć“, najdalje otišli u pogledu izgradnje razlika u odnosu na ostale tri varijante zajedničkog standardnog jezika. Moderatorica promocije je bila mr Ksenija Rakočević, koja je takođe potpisnica *Deklaracije o zajedničkom jeziku* i učesnica regionalnog projekta *Jezici i nacionalizmi*.

I osmom po redu međunarodnom skupu *Njegoševi dani*, održanom početkom septembra 2019. u Kotoru, akademik Bugarski je učinio čast svojim učešćem i plenarnim izlaganjem na temu *Ideologija nacionalnog standardnog jezika*, koji je, osim u zborniku *Njegoševi dani* 8⁶, objavljen i u knjizi *Saga o ćirilici (Ogledi o jeziku i nacionalizmu)*⁷. U radu se najprije definišu pojmovi iz naslova: ideologija, standardni i nacionalni jezik, ideologija standardnog jezika i ideologija nacionalnog jezika. Pošto ideologija nacionalnog jezika diskriminiše sve što nije nacionalno, a ideologija standardnog sve što nije standardno, onda bi ideologija nacionalnog standardnog jezika bila dvostruku diskriminatorna, pa time i veoma štetna. Nakon terminološkog određenja osnovnih pojmova, autor

⁶ Ranko Bugarski, *Ideologija nacionalnog standardnog jezika*, Zbornik radova *Njegoševi dani* 8, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet, Nikšić 2022. str. 175–180.

⁷ Moj prikaz knjige knjige *Saga o ćirilici* objavljen je pod naslovom *O ćirilici i jezičkom nacionalizmu* u časopisu *Riječ*, nova serija br. 19, Institut za jezik i književnost Filološkog fakulteta, Nikšić 2022, str. 185–190.

IN MEMORIAM

daje pregled stanja u četiri države nekadašnjeg srpskohrvatskog govornog prostora, navodeći da su u Srbiji i Hrvatskoj izražene obje ideologije, dok je Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori situacija je mnogo kompleksnija i nejasnija zbog višenacionalne sredine.

Na skupu *Njegoševi dani 9*, održanom u Tivtu septembra 2022. godine, kao i na jubilaranom Desetom održanom u Budvi u septembru 2023, profesor Bugarski, nažalost, nije mogao da učestvuje zbog pogoršanog zdravstvenog stanja, ali je bio upućen i zainteresovan za jezičke teme, učenike, uspjeh i odjeke skupa. Svojim učešćem na međunarodnom slavističkom skupu *Njegoševi dani* akademik Ranko Bugarski veoma je doprinio podizanju njegovog ugleda i značaja u slavističkom svijetu.

Akademik Ranko Bugarski je jedan od najboljih poznavalaca jezičkog nacionalizma na južnoslovenskom prostoru, a baveći se ovim fenomenom više od tri decenije, upozoravao je na opasnost i štetnost nacionalističkih jezičkih politika na južnoslovenskim prostorima. Borbu protiv jezičkog nacionalizma vodi ne samo pišući knjige i istupajući u javnosti već i stručnom podrškom drugih istraživača koji se bave nacionalizmom u jeziku. Tu kolegijalanu, dragocjenu i nesebičnu podršku i pomoć imala sam od profesora Bugarskog dok sam radila na knjizi *Crnogorski jezik i nacionalizam*, koju je pažljivo čitao, detaljno komentarisao, sugerisao neke izmjene i svojim autoritetom kao recenzent stao iza knjige. Nijesam mogla poželjeti eminentnijeg, temeljnijeg i stručnijeg recenzenta, imajući u vidu očekivane reakcije nacionalističkih krugova nakon objavljivanja knjige. Knjiga je izašla 2020. godine u ediciji čuvene Biblioteke XX vek, pod uredničkom rukom Ivana Čolovića. Neizmjereno sam zahvalna obojici i veoma počastvovana saradnjom sa njima.

Odlazak akademika Ranka Bugarskog, velikog naučnika i gospodina, predstavlja gubitak ne samo za postjugoslovensku lingvističku akademsku zajednicu već i za svjetsku. Teško da ćemo u južnoslovenskoj jezičkoj nauci uskoro imati takvog intelektualca i čovjeka, gospodstvenog, čestitog, duhovitog i darovitog. Na poseban način je oplemenio i darivao sve nas koji smo imali sreću da sa njim saradujemo i govorimo zajednički.

Prof. dr Rajka GLUŠICA

CONTENTS

Foreword	7
----------------	---

STUDIES AND ARTICLES

Tatjana ĐURIŠIĆ The Lyrical (Poetic) Novel in Montenegrin Literature (Up to 1950)....	11
---	----

Sandra VUKASOJEVIĆ Reaching Emotion through Prosody: A Qualitative Insight into the Prosodic Aspects of Emotional Speech	27
--	----

Bojan MINIĆ Ethnonyms of the Municipality of Kolašin: A Contribution to Montenegrin Onomastics	43
--	----

Nevena TOMIĆ-BRKULJAN Characteristics of Prepositional Expressions and Their Status in Scholarly Literature	69
---	----

Andrea KOVAČEVIĆ The Structure and Functions of Female Characters in the Novels <i>Dukljanska zemlja</i> and <i>Miris oskoruša</i> by Dušan Đurović	85
---	----

Andrea PERUNIČIĆ Sequence of Tenses in the French Language and the Possibilities of Its Translational Transposition into the BCMS Language	107
--	-----

REVIEWS

Rajka GLUŠICA A Book on the University of Montenegro Review of the Monograph <i>University of Montenegro 1974–2024</i> .	130
--	-----

Tamara LABUDOVIĆ Scholarship against Totalitarianism Review of the Conference Proceedings <i>The Mutating Virus of Totalitarianism, Lectio prima</i>	139
--	-----

Bojana OBRADOVIĆ Nataša Jovović's Contribution to Lalić Studies Review of the Book <i>Lalić's Sentence: Semantics, Syntax, Stylistics</i> by Nataša Jovović.....	147
--	-----

CHRONICLE

Rajka GLUŠICA An Evening in Honor of Academician Novo Vuković.....	153
---	-----

Ksenija RAKOČEVIĆ Monographs on Half a Century of the University of Montenegro – A Pledge to Permanence	157
---	-----

Nataša JOVOVIĆ Celebration of the 15th Anniversary of the Study Program in Montenegrin Language and South Slavic Literatures.....	161
---	-----

Jelena MRKAIĆ On the Distinguished Women of Montenegro	167
---	-----

Deja PILETIĆ International Conference of the Faculty of Philology: <i>Linguistic, Translation, and Literary Horizons in the 21st Century</i>	171
---	-----

Nataša JOVOVIĆ Celebration of Njegoš Day within the Study Program in Montenegrin Language and South Slavic Literatures.....	175
---	-----

Milena BURIĆ Recitation Competition Honoring the Anniversary of the University of Montenegro	179
--	-----

Olga VOJIČIĆ-KOMATINA Postmodernism in Montenegrin Literature	181
--	-----

Ksenija RAKOČEVIĆ A Book That Restores a Voice to Forgotten Poets	185
--	-----

Olga VOJIČIĆ-KOMATINA A Book on the Power of Language	187
Saša SIMOVIĆ International Conference Dedicated to Travel Literature	189
Bojana OBRADOVIĆ The Third Carnival of the Novel	193
Saša SIMOVIĆ Conference of Anglicists in Novi Sad	205
Bojana OBRADOVIĆ The Fourth Anderva Book Fair	211

PROJECTS

Miodarka TEPAVČEVIĆ Contemporary Montenegrin Metastylitics (20th–21st Centuries) ..	229
Rajka GLUŠICA The Montenegrin Language on the ULYSSEUS Platform	233
Dušanka POPOVIĆ Reading within the Educational Vertical: A Path toward the Competent Reader	237

IN MEMORIAM

Igor LAKIĆ Ranko Bugarski – The Faces of Language	247
Rajka GLUŠICA Ranko Bugarski – A Scholar with Whom We Share a Common Language	251

RIJEČ

ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Izdavač

FILOLOŠKI FAKULTET UNIVERZITETA CRNE GORE
INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST

Za izdavača
Igor LAKIĆ

Lektura i korektura
Nevena TOMIĆ-BRKULJAN

Prevod na engleski
Milena MRDAK-MIĆOVIĆ

Tehnička obrada
Dalibor VUKOTIĆ

Korice
Slobodan VUKIĆEVIĆ

Časopis izlazi jednom godišnje u elektronskoj formi na sajtu
www.rijec.ucg.ac.me

Rukopisi se mogu slati na sljedeće adrese: Uredništvu Riječi, Institut za
jezik i književnost, Filološki fakultet Nikšić, Danila Bojovića b. b. ili na e-
mail rajkag@ucg.ac.me ili natasaj@ucg.ac.me
